

2023 tél

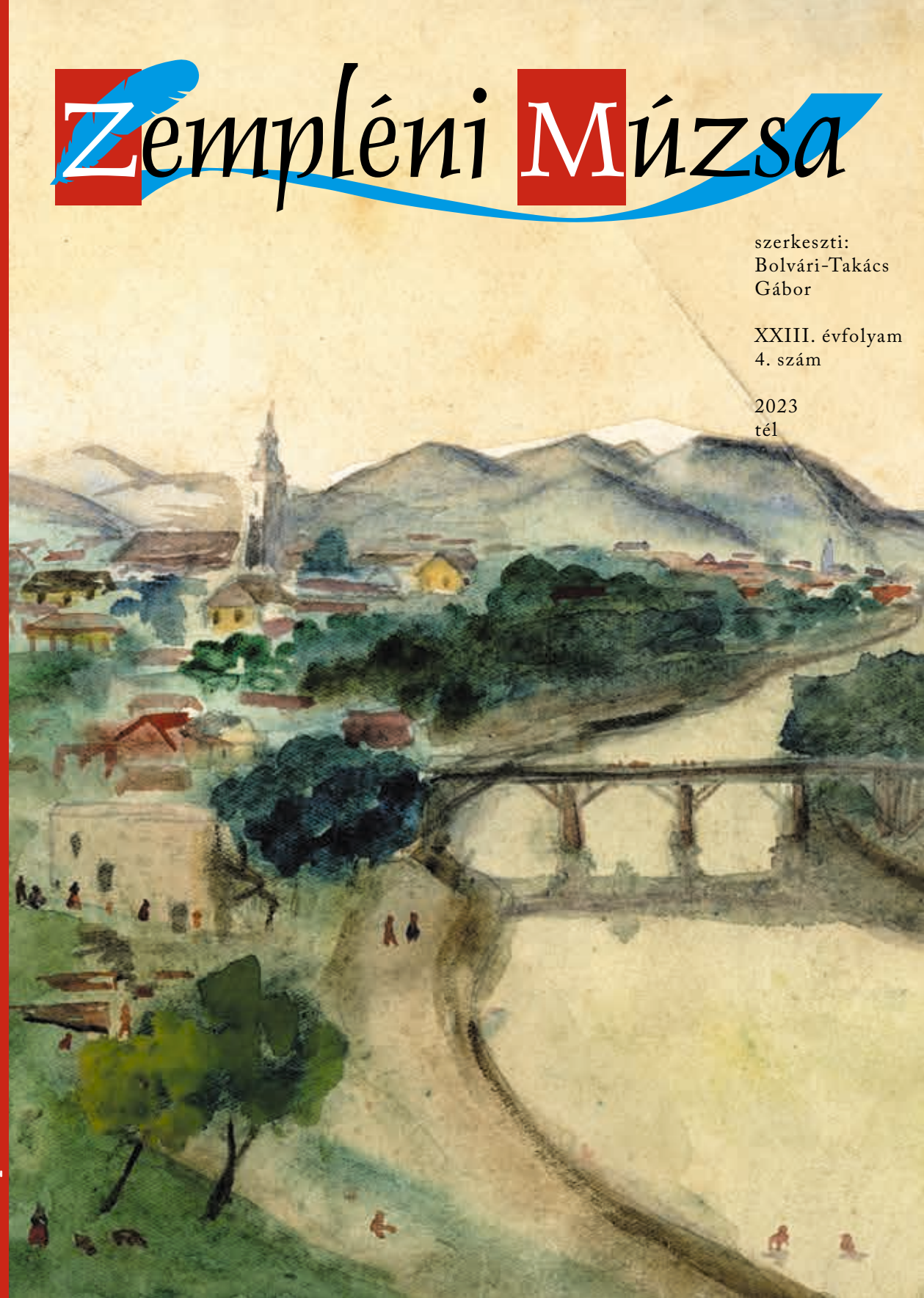
Zempléni Múzsza

Zempléni Múzsza

szerkeszti:
Bolvári-Takács
Gábor

XXIII. évfolyam
4. szám

2023
tél

zemplanimuzsa.hu

500 Ft

ARANY János

A walesi bárdok

Edward király, angol király
Léptet fakó lován:
Hadd látom, úgymond, mennyit ér
A velszi tartomány.

Van-e ott folyó és földje jó?
Legelőin fű kövér?
Használt-e a megöntözés:
A pártos honfivér?

S a nép, az istenadta nép,
Ha oly boldog-e rajt’
Mint akarom, s mint a barom,
Melyet igába hajt?

Felség! valóban koronád
Legszebb gyémántja Velsz:
Földet, folyót, legelni jót,
Hegy-völgyet benne lelsz.

S a nép, az istenadta nép
Oly boldog rajta, Sire!
Kunyhói mind hallgatva, mint
Megannyi pusztá sir.

Edward király, angol király
Léptet fakó lován:
Körötte csend amerre ment,
És néma tartomány.

Montgomery a vár neve,
Hol aznap este szállt;
Montgomery, a vár ura,
Vendégli a királyt.

Vadat és halat, s mi jó falat
Szem-szájnak ingere,
Sürgő csoport, száz szolga hord,
Hogy nézni is tereh;

S mind, amiket e szép sziget
Ételt-italt terem;
S mind, ami bor pezsegve forr
Túl messzi tengeren.

Ti urak, ti urak! hát senkisé
Koccint értem pohárt?
Ti urak, ti urak!... ti velsz ebek!
Ne éljen Eduárd?

Vadat és halat, s mi az ég alatt
Szem-szájnak kellemes,
Azt látok én: de ördög itt
Belül minden nemes.

Ti urak, ti urak, hitvány ebek!
Ne éljen Eduárd?
Hol van, ki zengje tetteim -
Elő egy velszi bárd!

Egymásra néz a sok vitéz,
A vendég velsz urak;
Orcáikon, mint félelem,
Sápadt el a harag.

Szó bennszakad, hang fennakad,
Lehellet megszegik. –
Ajtó megől fehér galamb,
Ősz bárd emelkedik.

Itt van, király, ki tetteidet
Elzengi, mond az agg;
S fegyver csörög, haló hörög
Amint húrjába csap.

„Fegyver csörög, haló hörög,
A nap vértóba száll,
Vérszagra gyűl az éji vad:
Te tetted ezt, király!

(A vers a 103. oldalon folytatódik.)

(Folytatás a 2. oldalról)

Levágva népünk ezrei,
Halomba, mint kereszt,
Hogy sírva tallóz aki él:
Király, te tetted ezt!”

Máglyára! el! igen kemény –
Parancsol Eduárd –
Ha! lágyabb ének kell nekünk;
S belép egy ifju bárd.

„Ah! lágyan kél az esti szél
Milford-öböl felé;
Szüzek siralma, özvegyek
Panasza nyög belé.

Ne szülj rabot, te szűz! anya
Ne szoptass csecsemőt!...”
S int a király. S elérte még
A máglyára menőt.

De vakmerőn s hivatlanul
Előáll harmadik;
Kobzán a dal magára vall,
Ez íge hallatik:

„Elhullt csatában a derék -
No halld meg, Eduárd:
Neved ki diccsel ejtené,
Nem él oly velszi bárd.

„Emléke sir a lanton még -
No halld meg, Eduárd:
Átok fejedre minden dal,
Melyet zeng velszi bárd.”

Meglátom én! – S parancsot ad
Király rettenettest:
Máglyára, ki ellenszegül,
Minden velsz énekest!

Szolgái szét száguldanak,
Ország-szerin, tova.
Montgomeryben így esett
A híres lakoma. –

S Edvárd király, angol király
Vágtat fakó lován;
Körötte ég földszint az ég:
A velszi tartomány.

Ötszáz, bizony, dalolva ment
Lángsírba velszi bárd:
De egy se birta mondani
Hogy: éljen Eduárd. –

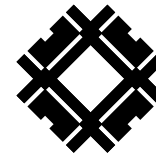
Ha, ha! mi zúg?... mi éji dal
London utcáin ez?
Felköttetem a lord-majort,
Ha bosszant bármi nesz!

Áll néma csend; légy szárnya bent,
Se künn, nem hallatik:
„Fejére szól, ki szót emel!
Király nem alhatik.”

Ha, ha! elő síp, dob, zene!
Harsogjon harsona:
Fülembé zúgja átkait
A velszi lakoma...

De túl zenén, túl síp-dobon,
Riadó kürtön át:
Ötszáz énekli hangosan
A vértanúk dalát.

(1857. június)

LÁTÓTÉR

TÁMBA Renátó:
Csellengők, kis koldusok,
éhező gyerekek.
Gyermekalakok a francia
naturalizmus festészetében

5

**LUDNIKNÉ PÁLFI
Dorina:**

Az ókori görög nevelés és az
antik héroszok

27

CSEH Gizella:
Hugonnai Vilma
konfliktusai és emlékezete

34

LÍVJÁK Emília:
Tanulást támogató
mozgásprogram
hatásvizsgálata. Egy kutatás
tapasztalatai és tanulságai

40

LÁTÓHATÁR

VÁMOSI Katalin:
A Magyar Nemzeti
Múzeum Rákóczi
Múzeuma Képzőművészeti
Gyűjteményének
gyarapodása 1998–2008
között

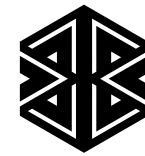
51

**BENE Zsuzsanna –
MATHIÁSZ Erzsébet:**
Mathiász János öröksége

71

EGRI Károly:
Rendhagyó sárospataki
gomba-kalendárium.
Egy megszállott „öko-
lokálpatrióta” mikológiai
megfigyelései és emlékei

78

LÁTÓSZÖG

**MÓROCZ Gábor –
SOLTÉSZ Márton:**
Előszó a *Király István
nyomában* kötethez

91

**BOLVÁRI-TAKÁCS
Gábor:**

A pataki diákanekdoták
kiadástörténetének száz éve

93

**Egyetemi
könyvespolc:
GULYÁS Enikő:**
Nagy problémák megoldása
öt nap alatt

98

A Zempléni Múzsza 2023.
évi tartalomjegyzéke

100

• • •

*Lapszámunkat a Magyar
Nemzeti Múzeum Rákóczi
Múzeuma (Sárospatak)
Képzőművészeti Gyűjteményének
darabjaival illusztráltuk.
A címlapon és a hátsó borítón
Győri Elek „Patak látképe” című
akvarellje látható.*

Zempléni Múzsza
A Tokaj-Hegyalja Egyetem lektorált tudományos folyóirata

Szerkesztőség

Lapalapító és főszerkesztő: Bolvári-Takács Gábor
Lapigazgató és felelős kiadó: Bordás István
Szerkesztők: Egey Emese, Haffner Anikó, Lovas Anett
Grafikai szerkesztő: Telling András
Szerkesztőségi titkár: Tóthné Durányik Angéla

Szerkesztőbizottság

Prof. Dr. Baráth Béla Levente PhD	Dr. Koncz Péter PhD
Dr. Bene Zsuzsanna PhD	Dr. Lapis József PhD
Prof. Dr. Bolvári-Takács Gábor PhD	Prof. Dr. Pusztay János CSc
Dr. habil. Csorba Dávid PhD	Dr. Takács Ádám PhD
Dr. habil. Kelemen Judit DLA	Dr. habil. Ugrai János PhD
Dr. Koncz Gábor PhD	

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány, Sárospatak.
Adószám: 18442960-1-05 Bankszámlaszám: 11994105-06429168-10000001

Szerkesztőség: Tokaj-Hegyalja Egyetem, 3950 Sárospatak, Eötvös u. 7. I. em. 52.
Kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Kiadói és szerkesztőségi elektronikus levelezési cím: titkarsag@zemplenimuzsa.hu

Honlap: zemplenimuzsa.hu; facebook.com/zemplenimuzsa

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk.

Megjelenik évszakonként. Ára: 500,- Ft.

Előfizethető átutalással a kiadónál. Előfizetési díj egy évre 2000,- Ft.

Megvásárolható a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben az *Inmedio* és *Relay* hírlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Eredeti logó: Csetneki József. Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen.

Támogató: Tokaj-Hegyalja Egyetemért Alapítvány

Számunk szerzői

Bene Zsuzsanna PhD élelmiszeripari mérnök, borász, egyetemi docens. *Bolvári-Takács Gábor* PhD történész, kulturális menedzser, jogász, egyetemi tanár. *Cseh Gizella* PaedDr tanár, újságíró, idegenvezető. *Egri Károly* PhD biológia-kémia szakos gimnáziumi tanár, egyetemi óraadó oktató. *Gulyás Enikő* PhD informatikus könyvtáros, informatika tanár, egyetemi docens. *Lévják Emília* PhD testnevelő és gyógytestnevelő tanár, egyetemi docens. *Ludnikné Pálfi Dorina* PhD magyar-történelem szakos tanár, egyetemi adjunktus. *Mathiász Erzsébet*, a Mathiász Életmű Program elnöke. *Mórocz Gábor* PhD irodalomtörténész, tudományos kutató. *Soltész Márton* PhD irodalomtörténész, egyetemi adjunktus, tudományos munkatárs. *Támber Renátó* PhD gyermekkor-kutató, író, fejlesztőpedagógus. *Vámosi Katalin* művészettörténész-muzeológus.

TÁMBA Renátó

Csellengők, kis koldusok, éhező gyerekek

Gyermekalakok a francia naturalizmus festészetében

A naturalizmus ikonográfiai aspektusai, emberszemlélete és testkonceptiója

Auguste Comte (1798–1857), a pozitivizmus atyja a 19. század hajnalán az induktív logika alapjaira helyezte a megismerést, előirányozva a tapasztalati úton igazolható állításokon, köztük a társadalmi tényeken alapuló vizsgálódást az új korszak gondolkodói számára. A társadalmi jelenségek aprólékos megfigyelése nyomán előálló tények rögzítésének köszönhetően később megszületett a szociológia, de az obszerváció módszere vált az új művészeti stílusok, köztük a realizmus alapjává is. Gustave Courbet (1819–1877) egyenesen pozitivistának tartotta magát, miután vásznain a társadalmi viszonyrendszer rögzítésére vállalkozott saját korszaka erkölcsének, gondolkörének kifejezése céljából.¹ Azonban ő csak ikonográfiai értelemben tekinthető pozitivistának, ismeretelméleti és kompozícióelméleti szempontból sokkal inkább az impresszionizmus számít pozitivista orientációjú irányzatnak. Courbet képkonceptiója alapvetően még a klasszicista-akadémikus sémákhoz kötődik (vesd össze Courbet *Ornans-i temetés* című képét [1849–1850] Thomas Couture [1815–1879] *Róma hanyatlása* című festményével [1847]), társadalomesztétikai szempontból azonban pozitivista magatartásnak tekinthető az akadémizmus ikonográfiai sablonjainak lebontása. Ugyanis Courbet a „nagy emberek” patetikus ábrázolásának gyakorlatával szemben úgy vélte, hogy a parasztnak és munkásembereknek meg kell adni ugyanazt a méltóságot, ami korábban csak a mitológiai karaktereknek, hősöknek és nemeseknek járt; a művész feladata társadalomrajzot szolgáltatni a modern ipari társadalom strukturális és működési sajátosságainak megragadása céljából.² Azonban míg a realista irodalom (lásd Gustave Flaubert [1821–1880], Honoré de Balzac [1799–1850], Henrik Ibsen [1828–1906]) elsősorban a középpolgárság életének társadalmi törvényszerűségeit tárta fel, addig a realista festők (Jean-Francois Millet [1814–1875], Gustave Courbet [1819–1877], Munkácsy Mihály [1844–1900]) a szegény emberek heroizálásával írták be magukat a művészettörténetbe.

A realisták szegényéletképei ugyanakkor nem mentesek némi idealizálástól sem: Millet már-már szibillai méretűvé növelte parasztfiguráit, munkában megfáradt férfialakjait pedig szinte hősökké emelte. Ám a század vége felé a realizmusból egy új irányzat sarjadt, melynek képviselői immár kíméletlenül részletes leírásokkal jelení-

tették meg figuráikat, minden megszépítéstől és szentimentalizmustól megszabadulva. Ez az új irányzat a naturalizmus volt, amelynek keretein belül a munka apoteózisának ábrázolási gyakorlatától (lásd Jean-Francois Millet „párkai” asszonyalakjait a *Kalászszedők* című alkotáson, 1857), illetve a társadalmi környezet erkölcsi realitásának tükrözésére való törekvéstől³ eltávolodva a hangsúly immár a szenvedélyek és az állatias ösztönök szigorúan természethű ábrázolása felé tolódott. Nem ábrázoltak többé „mértéktelenül felnagyított személyeket”,⁴ vagyis hősokeket, helyüket szigorúan átlagosnak ítélt figurák vették át,⁵ hiszen úgy vélték, hogy „az életet átlagos közép-szerűségében kell megragadni”.⁶

A társadalom periferiájára szorultak életvilágának természethű megelevenítése, dokumentarista jellegű leírása céljából a naturalisták a goncourt-i életdarab-technika⁷ felé fordultak. Ezen eljárás értelmében a művész nem összefüggő elbeszélésbe ágyazta már az ábrázolni kívánt karaktert, hanem társadalmi kontextusából kiragadva közelített rá lényére, hogy fiziológiai-fiziognómiai valójának érzékletes, aprólékos, s egyszersmind tárgyilagos bemutatásával sejtethetővé váljanak a bőre alatt munkáló lélektani folyamatok, vagy Strindberg kifejezésével élve: érthetővé váljon „a dolgokat mozgató gépezet”⁸ működése. Míg tehát a realizmust az életvilágoknak a társadalom szerkezetéből fakadó működési sajátosságai érdekelték, addig a naturalisták a társadalom egy-egy aktoráról kívántak roppant pontos közelképet alkotni a létfolyamából kiragadott egyetlen élettöredék kibontásának segítségével, s az ábrázolt lélektani nüanszainak megragadása érdekében⁹ e festők a testek, a környezet és a társadalmi jelenségek hű leírására törekedtek.¹⁰

A naturalisták a zolai társadalmi determinizmus tételével összhangban a szegénységet kiutaltalan állapotnak jellemezték, amelynek romboló mechanizmusai a depriváltság és mélyszegénység okozta vegetatív létmód szintjén tartják áldozatukat (lásd Gervaise alakját Émile Zola [1840–1902] *Patkányfogó* című regényében [1877]). A naturalista emberszemlélet értelmében a biológiai szükségletek, az önfenntartási ösztönök kielégítésére irányuló természeti tendenciák felülírják az ember társadalmi valóját, így a festők is az ösztönrugóitól meghatározott, a természeti és környezeti tényezőknek kiszolgáltatott, deheroizált embert ábrázolták.¹¹ E festők a társadalom mélyrétegeinek objektív, tudományos pontosságú bemutatására törekedtek;¹² kíméletlenül feltárva az emberben rejlő állati valót,¹³ akár Jules Bastien-Lepage csellengő kölykeire, akár Fényes Adolf éhező-nélkülöző figuráira (*Anyu*, 1901) gondolunk. E művészek a természet hű leképezésének elvét immár az ösztönlét legmélyebb bugyrainak pontos feltárására terjesztették ki, igyekezve bemutatni az akarat, az ösztönök rabigájában senyvedő ember szenvedéseinek sisyphosi valóságát, mégpedig zsánerelemektől mentes, állapotképszerű, az adott pillanatot a fotográfiához hasonlóan állóképbe merevítő műveken.

A naturalizmus törekvése tehát többnyire a nyomorúságban élők életvilágának, ösztöneik nyers realitásának kíméletlen, szigorúan tényszerű, a realista általánosítást kerülő ábrázolása volt a társadalmi problémák feltérképezése céljából, s ebből fakadóan távol állt tőle az a világmegváltó szándék és történelmi optimizmus, ami a kritikai

realizmust a későbbi szocialista realizmus előképévé tette.¹⁴ A „haldokló világ leleplezésére” törekvő művészek távol tartották magukat mindenféle világnézeti érdekeltiségtől, kompozíciós eljárásaikat tekintve is inkább a szociográfiai narrációhoz álltak közel. A naturalisták alapvetően az impresszionizmus formanyelvi eljárásaiból indultak ki; akárcsak az impresszionisták, ők is a „tárgy előtti” megragadására törekedtek, alkotói eljárásaik a szem „fiziológiai ártatlanságának” tartományában mozognak.¹⁵ Céljuk a környezeti valóság és az ember természeti valójának aprólékos rögzítése a fénynek a fizikai felületre gyakorolt látványbefolyásoló hatását figyelembe véve,¹⁶ illetve a társadalmi-lélektani tények felhasználásával mélyreható láttelepet adni az emberről,¹⁷ a valóság illúzióját nyújtva „a tények mindennapi logikájának megfelelően”.¹⁸ A naturalizmus „a természeti hatásoknak kitett embert”, az „állati ösztönök” által uralt „észlelyt” ábrázolta,¹⁹ szigorúan a természettudomány alapjaira helyezkedve,²⁰ s ennél fogva eredményesnek bizonyult a természet közvetlen megragadására,²¹ az atmoszféraábrázolásra²² irányuló új festészeti eljárások felhasználása.

Az impresszionizmus kompozíciós eljárásainak átvételét a naturalizmus olyan koncepcionális jegyei motiválták, mint a mikroszkopikus pontosságra való törekvés és a mindent „leírni” akarás törekvése. Ennek céljából a művészek a „non finito” ábrázolási gyakorlatát igazoló képkivágásos technika²³ segítségével, a reflexek és valóőrök rögzítésére törekedve kívánták részletekbe menően rögzíteni egy-egy spontán módon kiválasztott tünékeny pillanat rezzenéseit, távol maradva a stilizálás tendenciájától.²⁴ Akárcsak az impresszionisták, a naturalisták is a természet ábrázolására helyezték a hangsúlyt, az érzékeinkkel hozzáférhető valóság egy szeletének valóság-hű leképezésére törekedve.²⁵ A naturalistáknál a kép minden pontjára azonos hangsúly kerül, nem különítve el egymástól lényegest és kevésbé fontosat, továbbá a tárgynál fontosabbnak ítélték a „festői fantáziát”,²⁶ a kivitelezést. A naturalizmus kifejezetten a jelent ábrázolja²⁷ a múltó idő foszladozó szövetébe varrva, az emberi test szenvtelen leírása révén sejtetve az ember lelkében vagy elméjében halkan, mégis eruptív erővel végbemenő változási folyamatokat. A naturalista művész „feltárja a nagyvárosokban és az elmaradott vidékeken tenyésző tömegnyomort, bevilágítja a jelen társadalmának legrejtettebb, legsötétebb zugait, s ezáltal a »gyakorlati szociológia« művelője is, a társadalom hízelkedést nem ismerő, az igazat kimondó kritikusa”.²⁸

A naturalizmus törekvése „az emberben rejlő állat” zolai toposzával összegezhető, amely előrevetítette a freudi mélylélektan üzeneteit a lélek mélyén élő tisztátalan állatról. Émile Zola (1840–1902) a művész feladatát az általa az orvosi megfigyeléshez hasonlított obszervációban látta,²⁹ amely mentes kell, hogy legyen a következtetéssel mozzanatától, így kerülve el az ideológiákkal való összefonódás kockázatát. A kísérleti regény című művében meghirdetett extrém objektivizmus értelmében előirányozta a társadalmi és emberi valóság szenvtelen leírásának követelményét.³⁰ Zola szerint – a társadalmi determinizmus álláspontján állva – a művésznak úgy kell dolgoznia „a jellemekkel és a szenvedélyekkel, az emberi és társadalmi tényezőkkel, ahogyan a kémikus és a fizikus foglalkozik a szervetlen testekkel, a fiziológus az élő testekkel”.³¹ Ennek értelmében a művésznak kíméletlenül le kell lepleznie a társa-

dalomban tapasztalható mindennemű destruktivitást, illetve az emberben élő „vad, zabolátlan ragadozót”.³² Barátja, Hippolyte Taine (1828–1893) miliőelméletéből kiindulva az embert a társadalmi tér és idő (a környezet), illetve a genetikai tényezők („átöröklés”) által a végsőig meghatározott lénynek ábrázolta,³³ s miután e felfogás széles körben hatott az irodalomban és a képzőművészetben egyaránt, e felfogásból fakadt a naturalista művekben tetten érhető pesszimista alapmagatartás.³⁴

Zola koncepciója szerint a művésznak megfigyelőnek kell lennie, „a jelenségek fényképészeknek”, s „megfigyelésének pontosan tükröznie kell az életet” (lásd *A kísérleti regény* című tanulmányát [1880], amelyben az orvos Claude Bernard-t [1813–1878] idézve fejti ki nézeteit). Tehát fontos törekvése a naturalizmusnak a szenvtelenség és a távolságtartás, az összefüggő elbeszélések helyett a leírás térnyerése,³⁵ s ebből fakadóan jellemző vonásává lett a töredékesség és az életdarab-technika alkalmazása.³⁶ A naturalisták felfogása szerint a társadalmi valóságot a maga közép-szerűségében kell megragadni, s el kell kerülni a kiemelkedő alakok ábrázolását, mint amilyenek például a stendhali figurák (például Julien Sorel). Az olyan művészek, mint amilyen Émile Zola, Jules Bastien-Lepage vagy Fényes Adolf hangsúlyozzák az emberi cselekvés ösztönrugóit, s gyakran mellőzik „a magasabb rendű érzelmek és az értelem cselekvő és jellemalkotó szerepét”.³⁷ Afféle komorabb szellemiség hatja át e szerzők műveit, akárcsak Bródy Sándor (1863–1924) epikáját hazánkban, amely – az író megfogalmazásában – „arról a sok ijesztő nyomorról” szól, „mely a lelket öleli át, rideg, csontváz karjaival”, „azokról, kik születésükkel predestinálva lettek a nyomorra” (Bródy Sándor: *Előszó a Nyomor első kiadásához*, 1884).³⁸

A naturalisták a szegénység, a nélkülözés és a nyomor kultúráját vitték vászonra, a gyötrő, már-már dehumanizáló robot világát, nem ritkán pedig a devianciák (például bűnözés) jelentésvilágát. Mindezt a látvány tudatos elemzésének, s egyszersmind a társadalmi valóság tárgyilagos megragadásának igényével³⁹ tették, a drámaiságot kiiktató természetszerű közvetlenség megvalósítását célozva.⁴⁰ Szenvtelenül, részvétlenül, az erkölcsi ítéletalkotás mozzanata nélkül kívánták dokumentálni a társadalmi-emberi valóságot;⁴¹ Zola kifejezésével élve „a természet egy sarkát”⁴² próbálták ábrázolni egy-egy emberi temperamentum segítségével.⁴³ E művekből – gyakori állapotkép-szerűségük okán – hiányzik a spontaneitás, gyakran semmiféle mozgás nincs rajtuk.⁴⁴ Ez alapvetően a fényképészet hatásának köszönhető,⁴⁵ de a fizikai valóság minden apró részletének rögzítésének törekvése is a fényképszerűség hatását kölcsönzi a naturalisták műveinek. Különösen érvényes ez a finom naturalizmus alkotóira, hiszen az ő alkotásaikon gyöngyházzsűrke tónusokban kibontakozó állóképbe merevedik a nyomor egy-egy pillanata. Ugyanakkor a finom naturalisták témaválasztása inkább a szenvedéstől kevésbé terhelt, egyszerű emberek életének ábrázolására esett, ám a társadalmi valóság kendőzetlen ábrázolásának szándéka az ő sima felületekkel kivitelezett képeikre is jellemző. Miután a naturalisták a műteremben dolgoztak, kompozícióik minden plein air hatás ellenére megrendezettnek tűnnek. A mindennapi élet jelenetei köszönnek vissza e műveken, gyakran a szegények tragikus életét járva körül, a befogadó együttérzésének kiváltása céljából.⁴⁶ Szellemi inspirációt pedig nemritkán

az evolucionista Charles Darwin (1809–1882) és a szociáldarwinista Herbert Spencer (1820–1903), a természettudomány képviselői (Claude Bernard orvostudományi tézisei, Lucas örökléstani elméletei), a Taine angol irodalomtörténetéből kirajzolódó miliőelmélet, vagy Comte induktív logikája (esetleg adott esetben Ernest Renan [1823–1892] Jézus életéről szóló munkája, 1863) adnak a művészeknek,⁴⁷ hogy aztán lecsupaszítva ábrázolhassák a zord emberi valót.

A gyermektest és a gyermeklét reprezentációja a tizenkilencedik század második felében

A 19. század második felének eszméletörténeti áramlatainak az anyagi tapasztalat és az ösztönlét kérdéseit nyitogató tendenciái révén előtérbe került a törekvés az ember hús-vér valójának, természeti kódoktól, fiziológiai funkcióktól való meghatározottságának megragadására az irodalomban és a képzőművészetben egyaránt.⁴⁸ Az evolúcionizmus ráébresztette az embert saját természetének állati eredetére, s hogy az állati létmódtól az övét nem minőségi, pusztán fokozati eltérés választja el. A pozitivizmus és az épp megszülető szociológia (a szocializmussal együtt) a társadalmi viszonyrendszerbe való beágyazottságára irányította a kor emberének figyelmét, illetve a közösségi életmozzanatoktól való meghatározottságára, a pszichoanalízis pedig a lényének mélyén húzódó ösztönrugók, reflektálatlan tudattartalmak jelentőségére.⁴⁹ Mindennek kapcsán az emberi testről szóló diskurzusokban hangsúlyossá vált a fejlődés és a növekedés képzete. Mindennek okán idejétmúlt lett a klasszikus művészetnek a testi realitást valamilyen szimbolikus-allegorikus jelentérendszer kontextusában történő koncipiálása, amelynek keretében az anatómiai részletezés mindig teológiai indokot kapott. Ugyanis a reneszánsz korában a gyermek Jézus emberi valójának érzékeltetését az inkarnációs teológiával magyarázták,⁵⁰ a paradicsomból kiűzött emberpár esetében az emberi érzékiségből és erotikumból fakadó esendőség kifejezése volt a cél a fedetlen test idomainak anatómiailag hű megmutatásával, a barokk korban a jezsuiták által szorgalmazott vallásos áhítat kiváltása volt a szándék a révületbe hajló szenvedélyt kifejező alakok hús-vér realitásának érzékeltetésével, a passió-ábrázolásokon pedig a fájdalom és szenvedés tárgyaként kerül ábrázolásra a test.⁵¹ Bár már e korokban is megfigyelhetők a „lélek hordozójának”, s különösképpen Jézus testének a test szexualitással összefüggő aspektusainak (például fanszörzet) kiemelésével történő demitologizálása (lásd Antonello és Holbein passió-jeleneteit),⁵² az antropomorfizálás ezen tendenciái sokáig pusztán ritka példaként voltak jelen a művészet történetében.

A szimbolikus fordulatot követően⁵³ azonban, különösen, miután Courbet ki-mondta, hogy a nemesség nélkülieknek is ugyanazt a méltóságot, „erőt és jelleget” kell megadni, mint a hősöknek és isteneknek,⁵⁴ az emberi (és gyermeki) testet ön-magáért, önmaga mivoltában, mindenféle mitológiai átlényegítéstől mentesen kívánták ábrázolni. A 19. század festészetében a figyelem az ember biológiai lény voltának kifejezésére irányult, s így kerülhetett a művészek érdeklődésének homlokterébe a gyermeki biológikum és fejlődés problémája.

A gyermeki tevékenységek (interakciók, játék, a természeti környezetből meríthető örömök kiélvezése stb.) ábrázolása ebbe az irányba hat: a gyermek ösztönöktől, természeti tényektől való meghatározottságának érzékeltetése felé, ezzel hívva fel a figyelmet a gyermeki öntevékenység, önkibontakoztatás jelentőségére. E korban polgári, értelmiségi és művészkörökben már kifejtették hatásukat az ilyen irányú tudományos megfigyelések, kérdésfelvetések, s a századforduló környékén a szakmai párbeszédet is befolyásolta,⁵⁵ ebből fakadóan tehát a képeken is csakhamar érzékelhetővé vált a „klimatikus” vagy áttételes recepciótörténeti hatás a gyermekábrázolás vonatkozásában. Ennek az eredménye a természetes fejlődés modelljének érvényesülése lett a képeken tükröződő gyermekfelfogást illetően. Míg az evolucionizmussal a testről, természeti valóról szóló diskurzus szabadsága, addig a lélektani és gyermektanulmányi kutatásokkal a gyermeki funkciók már-már antropológiai igényű observációja vált hangsúlyossá.

Mindennek következtében a földi örömök megélésének vágyát bensővé tevő di-onüszoszi gyermek típusa került előtérbe. Éppúgy, mint Max Liebermann (1847–1935) fürdőző, a víz adta örömökben mértéket nem ismerve lubickoló kamaszfiúkat megjelenítő gyermekéletképein, amelyeken mintha hiányozna a felnőtt kontroll, nem úgy, mint Albert Edelfelt (1854–1905) hajóúszató gyermekjelenetein, amelyeken a bensővé vált felnőtt kontroll és autoritás a társadalmi előgyakorlatként⁵⁶ értelmezhető hajóúsztatási játékgyakorlat révén válik érzékelhetővé.⁵⁷

A század második felének festészetében tehát a gyermek nem holmi homunculusként, miniatűr felnőttként jelent már meg, sokkal inkább önértékénél fogva, saját jogán került ábrázolásra. Az alkotók megjelenítették sajátos fiziognómiai és anatómiai vonásaikat, aprólékosan rögzítették a gyermek lélektani mozzanatait részletező-leíró jellegű állapotképeiken. Történt ez a gyermekgondozás tudományának (puériculture) megszületésének korában (1866), amikor a polgári köztudatban megjelent az érdeklődés a gyermeki természet tanulmányozása iránt. A század folyamán elismerték a tudattalan és a tudatalatti jelentőségét, s ebből fakadóan a gyermek ösztönkésztetéseiről érdeklődés felértékelődött, ami a képzőművészetben is tetten érhető. Már a Goncourt-fivérek megfogalmazták, hogy a felnőttkorban megszilárduló attitűdjeinket, hajlamainkat a gyermekkori tapasztalatok határozzák meg, ahogyan Flaubert apjához írt leveleiben hangsúlyozta gyermekkori benyomásaink hosszútávú személyiségformáló hatását. A korszak festői határozottan visszaigazolták ezt a szemléletet, hiszen ez a felfogás tükröződik Berthe Morisot (1841–1895) festményein (például *Eugène Manet és lánya Bougivalban*, 1881) is, ha azok a gyermekkor iránti megnövekedett figyelemről tesznek tanúbizonyságot.⁵⁸

A századvégen megszorozódott az egyalakos gyermekportrék száma (például Mary Cassatt [1844–1926]: *Gyermek szalmakalapban*, 1881), hiszen a korabeli festmények és grafikák 10%-a gyermeket vagy fiatal felnőttet ábrázolt. Különösen igaz ez a francia impresszionista művekre, s még inkább Renoirra, hiszen az ő műveinek az egyharmadán szerepel gyermek. Sőt, a gyermek már-már a modernitás szimbólumává vált e korban; Nietzsche nyomán úgy vélték, hogy a gyermek és az ifjú magában

hordozza a társadalom megreformálásához szükséges teremtő képzelet erejét, ezért a gyermek pusztá ábrázolásán és empátiás megközelítésén túl a gyermekperspektíva (gyermeki nézőpont) átvétele is jellemzővé vált. Elterjedt a gyermekhez forduló, sőt, olykor a gyermekközponitú attitűd a festészetben, szemben a 18. század klasszicista gyakorlatával, amely a gyermeket a felnőtt elvárások tükrében ábrázolta. Ugyanakkor a századvégen jelentős tendenciává vált a szülő-gyermek kapcsolat ábrázolása (Berthe Morisot, Mary Cassatt, Henry Tonks), sőt, az apa-gyermek reláció mind gyakrabban jelent meg a műveken (például Mary Cassatt: *Eugène Manet lányával*, 1881), jelezve, hogy immár az apa is mind nagyobb szerepet vállal gyermeke, sőt, lánya nevelésében, összhangban mindazzal, amit Lloyd deMause a szocializáció periódusáról ezzel kapcsolatban megállapít.⁵⁹

Ám mégiscsak a felnőtt nélküli gyermekábrázolásokon válik a gyermek az új kor szimbólumává, a megújulni vágyás metaforájává. Igaz ez a naturalista ábrázolások esetében is, amelyeken a szegény gyermek az elpazarolt jövő, a szebb társadalom elhanyagolt csírájának jelölőjeként jelenik meg. Ugyanakkor a gyermekkor a modernség metaforájának tekinthetjük abban az értelemben, hogy az illékony, esetleges modernség jelképének is tekinthető. Mindkettő átmeneti Baudelaire fogalmazásában is, s mindkettőre jellemzőek az olyan fiatalos vonások, mint a kísérletezés, a tapasztalás, a bizonytalanság és a kétely. Továbbá mindkettő szempontjából az érzéki élménynek, különösen a látásnak van kiemelt jelentősége, amely a modern művészet öndefinícióját és a gyermek fejlődését is meghatározza.⁶⁰

A gyermek természeti valójának érzékletes, kíméletlen megjelenítésének lehetőségünk szemtanúi a naturalizmust képviselő olyan festőművészek életművében, mint Jules Bastien-Lepage (1848–1884), Pascal Dagnan-Bouveret (1852–1929), Leon Lhermitte (1844–1925) vagy Willem Witsen (1860–1923). A gyermekkor biológiai, fiziológiai aspektusok általi meghatározottsága a naturalizmus festészetében új funkciót ölt, hiszen itt már – összefonódva a társadalmi réteghelyzet általi determináció szemléletével – a nyomor, nélkülözés és deprivált állapot által jelölt kultúrába született gyermek testi-lelki szenvedését hivatott kifejezni. Az evolucionista szemléletből fakadóan a gyermekben rejlő állatias ösztönrétegek is szembetűnővé válnak, s a plein air, illetve az impresszionizmus formanyelvi eljárásai (például reflexek és valőrök rögzítése) révén valósággal megelevenedik a bestiális ösztönlényt magában hordó gyermek anatómiai-fiziognómiai valója. Saját fiziológiai késztetéseinek kiszolgált, így az akarat és az ösztönök rabigájának fokozottan alávetett gyermek rajzolódik ki ezeken az élettöredéket megragadó állapotképeken, csellengő, nélkülöző, kolduló gyermekek, akiket átjár a társadalom perifériájára szorultak kétségbeeséséből fakadó korhangulat. A következőkben arra keressük a választ, hogy a francia naturalista mesterek (jelen keretek között Jules Bastien-Lepage és Fernand Pelez) életművében miképp jelent meg a gyermek, mind a gyermektest reprezentációjának megértése, mind a gyermekszemléleti mintázatok feltárása céljából.

A francia naturalizmus gyermekábrázolásai

Jules Bastien-Lepage (1848–1884)

Jules Bastien-Lepage a francia finom naturalizmus atyjaként ismert kismester, aki szegény embereket, nyomorgó, csellengő gyermekeket festett. A festő, aki mindig az igazságot tartotta szem előtt, jelentős akadémiai képzésben részesült (az École des Beaux-Arts hallgatója volt), s emellett megtapasztalta a munkásélet nehézségeit, hiszen szülei birtokos parasztok voltak, ő maga pedig a postahivatalnál is dolgozott. Korának nagyhatású festője volt, Émile Zola és André Theuriet (1833–1907) is méltatta. Ám idejekorán, 36 évesen elhunyt: rövid katonai szolgálata alatt súlyosan megsérült, s ez vezetett korai halálához.⁶¹

Festészetét Jean-Francois Millet (1814–1875) piktúrájával hasonlíthatjuk össze, hiszen mindketten közeli képszerűen, hangsúlyossá növelve festették meg a paraszt- és munkásalakokat, megadva nekik a korábban csak hőroszoknak és isteneknek kijáró figyelmet.⁶² Ám míg Millet lényegében cselekményes képei szakrális jelentést hordoznak magukban, gyakran mitológiai vagy bibliai jelentéstartalommal, üzenettel bírnak, addig a finomnaturalizmus mestere állapotképet fest a társadalom periferiájára szorult, deprivált szegényemberekről, nyomorgókról és nélkülözőkről, akiknek az alakjában nem ölt testet semmiféle vallási tartalom. E jelenetekben nincs nyoma evangéliumi példázatok reminiscenciájának, s más erkölcsi ítéletnek sem. Sokkal inkább az evangéliumi reményben megfogyatkozott, Istentől elhagyott, a többségi társadalomtól leszakadt, a polgári társadalom életperspektíváitól nagymértékben távol lévő emberről születnek aprólékosan leíró portrék és portréletképek, életképek ebben az életműben. A festő visszafogott kolorittal, gyöngyházzsűrke tónusokkal megfestett, sima felületekkel kidolgozott kompozíciókba merevít egy-egy élettöredéket, pillanatot a szegényemberek életéből, így még a cselekményes jelenetek is statikus hatást mutatnak.

A „parasztok festőjeként” is ismert művész a plein air és az impresszionizmus formanyelvi eljárásait átvéve alkotta természetűsége törekvő, színes, világos tájképeit, életképeit és portréletképeit, s miután maga is falun nevelkedett (Damvillers-ben), témáért többnyire a vidéki élethez fordult.⁶³ Képein egyfajta nemességet kölcsönöz még a legnyomorúságosabb körülmények közt ábrázolt figuráknak is, ugyanakkor őszinte realizmusa okán Émile Zola Millet és Courbet utódának nevezte, de kiemelte az impresszionizmus hatását festészetére.⁶⁴ A művész naturalizmusára hatott a fotográfia, sőt, olykor a japonizmus.⁶⁵

Bastien-Lepage gyermekjeleneteiről, egészalakos gyermekportréiról árad a szegénység és a nélkülözés fojtó atmoszférája.⁶⁶ Gyakran semleges színekkel, földszínekkel, visszafogott, tompa kolorittal kidolgozott,⁶⁷ gyöngyházzsűrke tónusokkal festett kompozícióin jelentős pszichológiai jellemzőkkel elevenednek meg a „nép fiai” közül választott modellek, akik ábrázolásakor a művész a szociális nézőpontot érvényesítette, a természetábrázolás eszközeivel karöltve.⁶⁸ Művein a természetes,

hajlott formák és az egyenes vonalak harmóniában állnak egymással. Az obszerváció realista eredetű módszere figyelhető meg művein, gyermekmodelljei alapos megfigyelés után kerültek rögzítésre, a kortárs élet hű ábrázolásának követelményét szem előtt tartva. Bastien-Lepage a szegény gyermekeket a természetüknél fogva kívánta ábrázolni, felszínre hozva a bennük rejlő állati valót.⁶⁹

Jules Bastien-Lepage:
Jacques apó

Jules Bastien-Lepage korai gyermekábrázolásai között szerepel A tavasz dala, amelyen egy virágot szedő kislány látható kis kosárával az erdő szélén, mezítelen angyalfigurákkal körülveve.⁷⁰ Ennél kevésbé gondtalan hangvételű a *Jacques apó* című képe (1881),⁷¹ azonban itt is egy virágot gyűjtögető kislány látható, amely az Arianna villájából való pompeji Flóra alakját idézi,⁷² de a háttérben már nagyapja jelenik meg. A nagyapó görnyedt testtartásával ellentétes világoskék ruhás unokájának könnyed mozgása; ő virágokat szed játszikönnyű mozdulatokkal, míg a nagyapó súlyos farönköket cipel hátán. Ily módon érzékelteti a művész a két életkor közötti különbséget: míg a gyermek a gondtalan létezés életszakasza, addig az időskorban kulminálódik a lét minden terhe. Ruházatát vörösesbarnák, sötét tónusok jellemzik, s ez utal az életkorával járó nehézségekre. Mindketten az élet erdejében járnak, de más tapasztalat birtokában vannak. Témáját tekintve hasonló mű ez, mint a *Fagyűjtögetők*, s e festmény egyúttal Munkácsy Mihály (1844–1900) *Rőzsehordó nőjét* (1873) idézi. Végül Willem Witsen *Rőzsegyűjtögetők* című képével (1885) is párhuzamba vonható e mű, még ha azon épp megpihenés közben kerültek ábrázolásra az alakok, s közvetlenül a voyeur-befogadóra irányul tekintetük.

Jules Bastien-Lepage:
A koldus

Határmozzanat szemtanúi lehetünk *A koldus* című festményen (1880),⁷³ amelyen egy kislány most engedte útjára az öreg koldust, akit az imént segített ki aprópénzzel; épp kopottas, piszkos táskájába helyezi, miközben már el is indult, botját bizonytalan helyzetben tartva. Az ajtó nyitva van, látni sarkában a világoskék ruhás, szőke kislányt, ahogyan szánakozón, részvétteljesen tekint a kéregető után, de a következő pillanatban már be is csukódik. A hétköznapi drámai létfolyamából kiragadott egyetlen élettörredék fagy itt egy gyöngyházszürke tónusokkal megfestett pillanatképbe. Napfény járja át a tájat, amely kiszívta a fal fehérét; ez a napfény életet jelent a cserépbe helyezett növénynek, amely a kislányt szimbolizálja: mindketten gondtalanul növekedhetnek, fejlődhetnek. Ám a napfény nem kedvez már az öreg koldusnak, ki gyötrelmes életét sejtető rongyos ruházatban, bozontos szakállal, komor tekintettel jelenik meg előttünk; arcára egész élettörténete kiül.

Jules Bastien-Lepage:
Szegény madárka

Jules Bastien-Lepage *Szegény madárka* (*Pauvre Fauvette*, 1881) című festményén⁷⁴ *A koldushoz* hasonlóan ugyancsak tompa színek, gyöngyházszürke tónusok uralkodnak. A magasra helyezett enyészpontnak köszönhetően a kislány egészen beleszerződik a tájba, annak szerves eleme. A háttérben az általa legeltetett szarvasmarha látható, bal szélén vadkörtefa (pyrus pyraeaster), bal- és jobboldalt pedig héjakút mácsonyákat (*dipsacus laciniatus*) láthatunk.

A vadkörtefa szerteágazó, csupasz ágaival, mezítelen testével a pusztaságét érzékelteti és egyúttal a gyermek lelkében honoló vadságot, a rovarok tetemével táplálkozó, szárazságtűrő ragadozó növény pedig a gyermek élménytartalmát juttatja kifejezésre. Ez az embermagasságú, serteszőrös, szúrós buzogányú, tüskés levelű növény sanyarú körülmények között is megél: levelei összenőtt levélvállalaiban kis medence képződik, amelyben esővizet gyűjt, s az ebben a vízben elhullott rovarok tetemének fehérjei beépülnek a növénybe, ami által erőteljesebben fejlődik⁷⁵ – a végsőkig felhasználja a tápanyagokat a túlélés érdekében. Ehhez hasonlóan a nyomorgó, nélkülöző gyermek is megél a legnagyobb nyomor és nélkülözés közepette, zord körülmények között, még ha arcára fájdalom ül is ki. Ily módon e növény a tüskés természetű, a „jég hátán is” megélni képes kislány képi metaforájának tekinthető.

A kiszáradt fűvel és gazzal borított kies tájba helyezett gyermek élményvilágát maga a pusztaság fejezi ki: a tájban a gyermek, s a gyermekben a táj – mint a lényében munkáló sivár, pusztai melankólia vizuális metaforája. Koszos zsákvászon borítja testét, ezzel védi magát a maró hideg ellen. Arcán dermedt rémületbe fagyott örö-

kös mélabú tükröződik, ami zavart, nyugtalan kedélyállapotot sejtet; a vadnövény ugyancsak a gyermek lelkitartalmára utal. A gyermek fölé magasodó vasszínű égbolt koszosszürkéje révén még kérlelhetetlenebbnek érződik a pusztai létmód, amely már a gyermek benső élménytartalmába szerveződött.

Jules Bastien-Lepage:
Semmittevő

Jules Bastien-Lepage *Semmittevő* című képének (1882)⁷⁶ címszereplője magas horizonttal ábrázolt tájban kerül elhelyezésre, a háttérben falusi házakkal, ócska kerítés előtt, mintegy a faluból kirekesztett, a kerítésen túl ábrázolt figuraként. A háttéri házak látványa az otthon érzetét kelti, hiszen a zárt mikroközösség erkölcsi integritását, összetartozás-élményét juttatja kifejezésre, de ez a világ szemmel láthatóan nem a kerítésen kívül rekedt, rongyos ruházatú fiú otthona. Az oldott ecsetkezeléssel megfestett, visszafogott, tompa színekkel kivitelezett képen az elaggott öltözkű fiú ostort fog egyik kezében, míg a másikban csengőt. Marhapásztor lehet, aki egyenesen kitekint a képtérből, kissé félrebiccentett fejjel, amely a fiúgyermeki elevenség érzetét kelti. Bámész arcából barna gombszemei szuggesztív erővel válnak ki, érzékelte a lénye mélyén munkáló, izzó ösztöntartalmakat. Közvetlenül a befogadóra tekint, aki így részesévé válik a művön kirajzolódó narratívának – mintha csak beszélgetés folyna a gyermek és a képtéren kívül rekedt „kívülálló” között. A festő e képen kendőzetlenül ábrázolta az emberi természetet, felszínre hozva a gyermekben munkáló állati ösztönrealitást, a nyomorgó, nélkülöző kisfiú kiszolgáltatottságát az akarat rabigájának. A glasgow-i festők ábrázolási gyakorlatához hasonló élethű, társadalomkritikai célzatú mű ez, amelynek gyermekfigurája kérlelőn, már-már vádlón, mégis oly ref-

lektálatlanul tekint ki a képtérből, mint aki mit sem tud saját társadalmi helyzetéről, állapotáról. Az elhanyagolt, kiszolgáltatott gyermekről szóló kép vádirat a társadalmi részvétlenséggel szemben.

Jules Bastien-Lepage:
Az elsőáldozó

Ezzel szemben *Az elsőáldozó* című kép (1875)⁷⁷ modellje polgári közegből való. A festő e képét az 1875. évi Salonba adta be, s nagy sikert aratott. Rajzosság, takarékos színhasználat, a kompozíció modern felfogása jellemzi a művet.⁷⁸ A képen krémszerűen fehér, semleges háttér előtt jelenik meg egy, az ártatlanság fehérébe öltözött kisleány, kissé flegmatikus arckifejezéssel, tágra nyitott szemekkel, frontális alakbeállítással, selyemkesztyűvel.⁷⁹ Merev póza, szimmetrikus alakja állandóságot tükröz, érzékelte az őt övező társadalmi miliő biztonságot adó voltát. A gyermekkor konzerválására irányuló nevelői attitűd húzódik meg e gyermekalak mögött, szemben a csavargó gyermekekről készült festmények mögül sejtethető elhanyagoló hozzáállással.

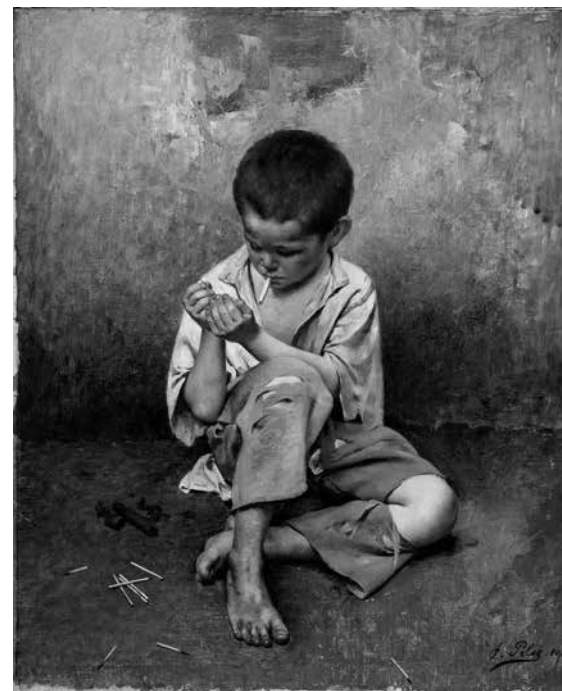
Fernand Pelez (1843–1913)

Fernand Pelez Alexandre Cabanel (1823–1889) tanítványaként messzemenően magáévá tette az akadémikus ábrázolási doktrínákat, s ezeket felhasználva alkotott társadalomkritikai célzatú vádiratnak beillő, leíró-részletező állapotképeket a társadalom perifériájára került emberekről, különösen a hajléktalanokról. A szegények festőjeként ismert művész maga is gyakorta használta festményeinek címében a „nyomorult” („misère”) jelzőt, ezzel kapcsolódva a Victor Hugo (1802–1885) *Nyomorultak* című regényében (1862) megfigyelhető szegénység-tematikához. Pelez szegényfigurái a névtelenség homályába burkolóznak, hiszen, amint Mlle Zénaide Fleuriot írta ekkortájt *Bigarette* című művében, „a nyomorultaknak nincs nevük”. Az ő osztályrészüik a személytelenség, a dehumanizálódás.⁸⁰

Guillaume Kazerouni a szegényember-festészet körébe sorolja Pelez alkotásait, mint például *A szegénység fészke* (1887) című alkotást.⁸¹ E képen két csontig soványodott, egymásba kapaszkodó kisfiú látható, amint a nyomorúság lepleként testükre boruló ócska takaró védelme alatt alszanak, a szegénység, nyomorúság, betegség élményvilágát jelölő sötétbarna tónusokból felépülő semleges háttér előtt. E mű megrázó erővel közvetíti a szegények szenvedését, akárcsak Émile Zola (*Patkányfogó*, 1877) vagy korábban Charles Dickens (*Twist Olivér*, 1837), Hans Christian Andersen (*A kis gyufaáruslány*, 1845) és persze Victor Hugo (*Nyomorultak*, 1862). Ugyanakkor a rongyokba öltöztetett gyermekek látványa Bartolomé Esteban Murillo (1617–1682), Jusepe de Ribera (1591–1652) és Diego Velázquez (1599–1660) festményeit juttatja eszünkbe. Ám mégsem a szánalom kiváltása volt a célja, sokkal inkább a csavargó gyermekek és családjuk valóságghű megjelenítése.

Képeit általában horizontális elrendezés, közeli képszerű megfestés, visszafogott, szegényes kolorit, a lefokozott, tompa színek, s ugyanakkor az egységesítő pasztell-színek és aszfaltbarnák használata jellemzi, s mindezen ráímel a szegényemberek nyomorúságtól sújtott életvilágának érzékeltetésére irányuló szándék. Pelez különös érdeklődést tanúsított a sanyarú gyermeksors megfestése iránt. Miképp Hugo, ő is vallhatta: a gyermeket lefesteni nem más, mint megragadni a városi létmód lényegét. A hajléktalansorsra jutott utcagyerekek, a gyermekmunka, a gyermekszegénység témáit olyan festményeken örökítette meg, mint az *Első cigaretta* (1880), *A hajléktalanok* (1883), *A kis citromárus* (1895–1897), a *La Vachalcade* (1896–1900) és *Az árvák* (1901). Ségolène Le Men szerint Pelez utcagyerekei a korabeli populáris kultúra olyan darabjaival mutatnak rokon vonásokat, mint amilyen például a *Párizs kiáltásai* címen elhíresült ábrázolások. Ugyanakkor e művek kapcsolódnak az illusztrátorként dolgozó édesapa, Raymond Pelez (1814–1874) hasonló képeihez is.⁸²

Fernand Pelez:
Utcagyerek

Utcagyerek című képe (1880)⁸³ szürke, kopár falak előtt ábrázol egy kibontott ingű, rongyos ruházatú kisfiút, amint megpróbál cigarettára gyújtani, de az elhasznált gyufák számából ítélve ez meglehetősen nehezen sikerül neki. Kormos arcán erőfeszítés látszik. Lábai is koszosak, lábbelije nincs: szegénysége határtalan. Az elhanyagolt gyermekkor példája ez az utcagyerek, az ipari forradalom korának vesztese. Alakja a vertikális elrendezésű kompozíció nagy részét kitölti, így a figyelem rá összpontosul. A fiú testtartása kissé bonyolult: lábai keresztben állnak a földön, feje oldalra fordul, s lefelé tekint. Ez a testtartás a zavart lelkiállapotot juttatja kifejezésre. Hasonló jelenet *A hegedűárus* (1884), amelyen szintén utcagyerek látható, amint az utcán alszik egy falnak támaszkodva, portékájával keze alatt. Mednyánszky László csavargó-portréi (például *Csavargó*, *Csavargóportré*, 1911–1913), Fényes Adolf szegényember-jelenetei jutnak eszünkbe e művekről, vagy épp Czigány Dezső *Veréb* című festménye (1904).⁸⁴ Ez utóbbi szintén a hajléktalan gyermek életét örökíti meg, de *A kéményseprő fiú* (1900–1902) is a gyermekszegénység atmoszféráját árasztja, akárcsak Pelez festményei. Természetesen a csavargó gyermek-tematika okán jogos párhuzamként kínálkozik Jules Bastien-Lepage *Semmittevő* című festményével összevetni a művet, ám míg e képen mintha a befogadóval kerülne kontaktusba a gyermek, voyeurként vagy beszélgetőpartnerként vonva be a nézőt a kép jelentés- vagy cselekményterébe, addig Pelez festményén a befogadó pusztán szemlélő szerepben van, hiszen nincs jele kontaktustartásnak a cigarettára gyújtani szándékozó kisfiú részéről.

Fernand Pelez:
A kis citromárus

Szintén hasonló mű *A kis citromárus* (1895–1897),⁸⁵ amelyen rongyos kabátkába öltözött kalapos utcagyereket látunk citrommal a kezében, kérlelő tekintettel, Murillo gyermekfiguráira emlékeztető ábrázattal. Azonban itt a kolorit jóval visszafo-gottabb, szegényesebb, mint a spanyol festőnél. Kísértetiesen hasonlít e mű Czigány Dezső (1883–1937) *Veréb* című festményére (1904), már csak a semleges háttér okán is. Mindkét képen keserű tekintetű, az élet fáradalmaiba befásult hajléktalan gyer-meket látunk.

A didergő kisfiú kabátjának barnája a szegénység és a fáradtság jelölője a képen, a háttéri fal világosszürkéje pedig már-már absztrakt háttérként jelenik meg a szomo-rú tekintetű kisfiú mögött.⁸⁶ Kis barna kalapja a szegénységre utal. A citrom, mivel örökzöld növény termése, a termékenység, az életet jelképezi.⁸⁷ Így e motívum itt a gyermek szenvedésének kontrasztja. A gyermek talán szemkontaktust tart egy po-tenciális vásárlóval, talán az ő nézőpontjából került megfestésre a mű, s az ő számára kínálja eladásra portékáját a nélkülöző, elhanyagolt gyermek, kinek egész nyomora kiül arcára.

Fernand Pelez: Hajléktalanok

Az utcagyerekkel szemben horizontális elrendezést mutat a *Hajléktalanok* című kom-pozíció (1883),⁸⁸ ám a rongyos takarókban alvó gyermekek sorából vertikálisan emel-kedik ki a gyermeket szoptató fejkendőes édesanya kékruhás alakja, aki messze van már a romantikus festő, Amédée Guérard idealizált profán madonnáitól, de a parasztok és munkások megszépítésének, magasztosításának realista tendenciájától is. Az asszony arcára mérhetetlen fájdalom ül ki a nélkülözés miatt; a művész magával ragadó erővel jelenítette meg a sorsán bánkódó asszony alakját, ahogyan a vörös ronggyal betakart kisfiú ülő figuráját. A megtört arcú asszony Luca Cambiaso (1527–1585) *Madonnáját* idézi, aki ölében gyermeket tart. Pelez anyafigurája azonban szoptatja gyermekét: talán egyedül ő jut ételhez, szemben éhezve alvó testvéreivel. A mű halk, visszafogott szín-világa, lefojtott, tompa pasztellszínei kifejezésre juttatják a képen uralkodó szegénység atmoszféráját. A háttérben látható kopár fal már-már absztrakt tisztaságú háttérként szolgál a jelenetnek, de a félig letépett plakátok egyértelműen informálnak minket arról, hogy e figurák városi környezetben vannak. Jobboldalt vödör, edény található – elképzelhető, hogy munkaeszköz gyanánt, talán ezzel próbálják összekuporgatni a napi betevőre valót. Ugyanakkor az üres edény utalhat Máriára, s ezúttal az egyetemes anyaság gondolatára, hiszen Theofilus himnuszában a „báj edényének” nevezi Máriát. Ezentúl az emberi élet törekénységére is utalhat Pál apostol rómaiakhoz írt levele (9,20–23) nyomán, amely a lélek törekény edényének nevezi az embert.⁸⁹ Mindennek értelmében az itt ábrázolt nyomorgó, profán Madonna az egész emberiség bölcsőjét ringató édesanyaként jelenik itt meg, ám szegénysége okán értékvesztett állapotban.

Fernand Pelez: La Vachalcade

A különböző utcagyerekeket ábrázoló képek sorába tartozik a *La Vachalcade* (1896–1900) című festmény⁹⁰ is, amelyen kopaszra nyírt fejű gyerekeket látunk maszkos, kalapos társaik között. A kép címe a „la vache enragée” („veszett tehén”) motívumára utal, amely a szegénylétet jelképezi. A kopaszra nyírt fej a rühösödés elleni védekezés tendenciáját jelzi, s egyúttal jelképezi a szegénységgel kényszerűen együtt járó, minden esztétikumot nélkülöző praktikus életvitelt, szemben a dúshajú gazdagok életmódjával. A gyermekek széles mosollyal állnak egy seprűre aggatott felírtos transzparens előtt, amelyről halott patkány lóg; e motívum a *Le Rat Mort* (Halott patkány) nevű (később, 1899-ben Henri de Toulouse-Lautrec [1864–1901] által megfestett) kávézóra, s ezzel együtt ugyancsak a társadalom periferiájára került szegény emberek szenvedésére utal. A *La Vachalcade* maszkos figurái hasonlítanak James Ensor karneváli alakjaira is, amelyek az elszemélytelenedés megtestesítői. Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy mikor láthatta Pelez Ensor alkotásait, amikor a belga festő 1898-ban állította ki ilyen jellegű képeit a Salonon. A dob, a dobolás motívuma által már-már érezzük a felvonulók lármáját, az esernyő pedig a védelem motívumaként jelenik meg. E kép baloldali alakjai közt felismerhetjük *A kis citromárus* vagy *A kis hegedűárus* alakját, ám mindkettőjükön túlméretezett kabát látható, szegénységüket hangsúlyozandó. A baloldali hátsó figura kalapján a citrom motívuma is megjelenik, ironikusan

utalva az ember szüntelen fajreprodukciós ösztönére, a termékenységre és magára az életre. Szatirikus felvonulás ez a javából: ki kurtizánnak, ki karneváli hölgynek maszkírozta el magát (talán a Día de Muertos-hoz kapcsolódóan), mások pedig sebesült katonának vagy bohócnak, esetleg malacnak. A malacfej motívuma talán a plutokrácia elvére épülő modern kapitalista társadalomban uralkodó kapzsiságra utal, amely egyúttal a szegényekkel szembeni részvételen attitűdöt juttatja kifejezésre. A képen látható felvonuláson egyébként maga Pelez is részt vett.⁹¹

*

A naturalizmus ikonográfiai értelemben emberközpontú irányzat, hiszen nem igazán beszélhetünk naturalista csendeletről vagy tájképről. Sokkal inkább a portré, a portrééletkép és az életkép műfaji hagyományai gazdagok e stílus vonatkozásában. Meditatív hangú állapotképek, a pszichológiai-fiziológiai részletezés igényével készült portrék, pillanatképek születtek ekkortájt, s e művészek a természetábrázolást alárendelték az emberi természet érzékeltetésére irányuló festői törekvésnek. Hippolyte Taine miliő-elméletéből és Émile Zola társadalmi determinizmus-tételéből kiindulva pedig fokozódott az érdeklődés a szociokulturális csapdahelyzetekben rekedt, lemorzsolódott társadalmi rétegek aktorainak megjelenítése iránt, pszichés és élettani működésük aprólékos leírások segítségével történő érzékeltetésével mutatva be életvilágukat.

A szegénység elszenvetői voltak ekkortájt a gyermekek is, s ha egyes festők célja képeikkel nem más volt, mint társadalmi vádiratot nyújtani a többségi társadalomban a társadalom periferiájára jutott emberekkel kapcsolatban, akkor a gyermek alakja e célból hatványozottan megfelelt. Míg a romantikus gyermekideológia piedesztálra emelte a gyermeket mint a boldog paradicsomi ősállapot forrását, az ártatlanság megtestesítőjét, addig a századvégre a gyermek értékvesztett állapotba került. A hajléktalan gyermek Pelez képein még mindig magában hordozza az ígéretet egy szebb jövőre gyermek mivoltánál fogva, ám a szegénység által sújtva érzékeljük, hogy a miliő realitása felülírja a gyermekben munkáló teremtő potenciált. Így e képek már értékvesztett állapotot dokumentálnak. Szó sincs itt védett gyermekkorról, mint a biedermeier festmények esetében, semmiféle szociális védőhálót nem tapasztalunk Pelez vagy Bastien-Lepage gyermekalakjai mögött.

A korszak gyermekszemlélete hatja át a naturalizmus gyermekábrázolásait. Azáltal, hogy kifejezetten a gyermekre kerül a hangsúly az egyalakos portrékon, portrééletképeken, egyértelműnek tetszik, hogy a gyermeknek kiemelkedő értéke volt e korban. Ám értékvesztett állapotban történő megjelenítése által azt érezzük, mintha veszélybe kerülne a gyermekkor által szimbolizált emberi értékek sora, főleg: a társadalmat megújítani képes teremtő képzelet. A gyermek illúziótlan megjelenítése, állati valójának érzékeltetése a miliőelméletre, az evolucionizmusra, a szociáldarwinizmusra (Spencer) vezethető vissza, az irodalomban pedig Zola társadalmi determinizmus-tézise járult hozzá az új gyermekreprezentációs gyakorlat kiforrásához. A század

fejlődéselvű ember- és gyermekszemlélete határozza meg e művek ikonográfiai karakterét, karöltve a környezetelvű, szociológiai ihletésű megközelítésekkel. Hiszen itt a gyermek a környezeti tényezőknek kiszolgáltatott, s egyúttal fiziológiai törvényszerűségek által meghatározott lény, sorsa elsősorban nem akaratán, hanem társadalmi réteghelyzetén múlik.

Jegyzetek

- 1 Gustave Courbet: Előszó kiállítási katalógushoz. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1979. 162. o.
- 2 Földi Eszter: A festészeti naturalizmus értelmezései. Valóság, mentalitás, stílus – a képi reprezentáció naturalista formái. In: Földi Eszter – Hessky Orsolya – Radványi Orsolya (szerk.): „...a való mindig érdekes” Festészeti naturalizmus 1870–1905. Magyar Nemzeti Galéria – Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2022. 12–13. o.
- 3 Gustave Courbet, i. m. 161–162. o.
- 4 Émile Zola: A naturalista regényírók. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus, i. m. 189. o.
- 5 Czine Mihály: A naturalizmus. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus, i. m. 33. o.
- 6 Émile Zola: A naturalista regényírók, i. m. 190. o.
- 7 Czine Mihály: A naturalizmus, i. m. 168–171. o.
- 8 August Strindberg: Előszó a Júlia kisasszonyhoz. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus, i. m. 225. o.
- 9 Weisberg nyomán Földi Eszter, i. m. 14. o.
- 10 Ua. 15. o.
- 11 Czine Mihály: A naturalizmus, i. m. 38. o.; Gorilovics Tivadar: A 19. század második felének francia irodalma. In: Pál József (szerk.): Világirodalom. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005. 676. o.
- 12 Zoltai Dénes: Az esztétika rövid története. Helikon Kiadó, Budapest, 1997. 205. o.; Rabinovszki Máriusz: Naturalizmus a képzőművészetben. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus, i. m. 336. o.
- 13 Benjamin Foudral: „Kis Bastien-Lepage-ok” Belgiumból: a „fiatal” Belgium művészete és a francia naturalizmus. In: Földi Eszter – Hessky Orsolya – Radványi Orsolya (szerk.), i. m. 93. o.
- 14 Czine Mihály: A naturalizmus, i. m. 10. o.
- 15 Werner Hofmann: A modern művészet alapjai. Corvina Kiadó, Budapest, 1974. 146–147. o.
- 16 Émile Zola: Naturalizmus. Az 1880. évi Salon. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus, i. m. 172. o.
- 17 Émile Zola: A kísérleti regény. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus, i. m. 184. o. Lásd még: Guy de Maupassant: A „regény”. Előszó a Péter és Jánoshoz. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus, i. m. 198–199. o.
- 18 Guy de Maupassant, i. m. 201. o.
- 19 Adamet idézi Jules Huret: Ankét az irodalmi fejlődésről. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus, i. m. 299. o.
- 20 Otto Brahm: Beköszöntő. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus, i. m. 236. o.
- 21 Réti István: A nagybányai művésztelep. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus, i. m. 278. o.
- 22 Czine Mihály: A naturalizmus, i. m. 11. o.
- 23 Lásd: Nicole Tuffelli: A XIX. század művészete. Helikon Kiadó, Budapest, 2001. 22–24. o.
- 24 Amy Dempsey: A modern művészet története. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 2003. 17. o.
- 25 Czine Mihály: A naturalizmus, i. m. 101. o.
- 26 Max Liebermann: Fantázia a festészetben. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus, i. m. 260. o.
- 27 Földi Eszter, i. m. 19–20. o.
- 28 Zoltai Dénes, i. m. 204. o.

- 29 Németh Lajos: A művészet sorsfordulója. Ciceró Kiadó, Budapest, 1999. 122. o.; Émile Zola: Naturalizmus, i. m. 171–173. o.; Julius Hart: Új regények. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus, i. m. 247. o.
- 30 Zoltai Dénes, i. m. 205. o.
- 31 Émile Zola: A kísérleti regény, i. m. 177. o.
- 32 Hauser Arnold: A művészet és az irodalom társadalomtörténete II. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1969. 319. o.
- 33 Sepsey Zsófia: Émile Zola és a francia irodalmi naturalizmus. In: Földi Eszter – Hessky Orsolya – Radványi Orsolya (szerk.), i. m. 43, 47. o.; Émile Zola: Előszó a Rougon-Macquart ciklushoz. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus, i. m. 166. o.
- 34 Szücs György: Néhány szó a naturalizmusról Lázár Béla ürügyén. In: Földi Eszter – Hessky Orsolya – Radványi Orsolya (szerk.), i. m. 36. o.
- 35 Émile Zola: A kísérleti regény, i. m. 174–185. o.
- 36 Czine Mihály: A naturalizmus, i. m. 15. o.
- 37 Czine Mihály: A naturalizmus, i. m. 38. o.
- 38 Bródy Sándor: Előszó a Nyomor első kiadásához. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus, i. m. 192. o. Vö.: Hauser Arnold, i. m. 319. o.
- 39 Sepsey Zsófia: Émile Zola és a francia irodalmi naturalizmus, i. m. 48. o.
- 40 Farkas Zsuzsa: A fénykép hatása a látáskultúrára az 1880–1900 közötti időszakban. In: Földi Eszter – Hessky Orsolya – Radványi Orsolya (szerk.), i. m. 135. o.
- 41 Émile Zola: A naturalista regényírók, i. m. 191. o.
- 42 Rabinovszki Máriusz, i. m. 336. o.
- 43 Czine Mihály: A naturalizmus, i. m. 94–95. o.
- 44 Farkas Zsuzsa, i. m. 135. o.
- 45 Ua. 128. o.
- 46 Ua. 135–136. o.
- 47 Gorilovics Tivadar, i. m. 676. o.; Czine Mihály: A naturalizmus, i. m. 19. o.
- 48 Gorilovics Tivadar, i. m. 676. o.
- 49 Bókay Antal: Egy létélmény nyomában. In: Sármany-Parsons Ilona – Szegő György (szerk.): Az Osztrák–Magyar Monarchia mint művészeti színtér I. Az aranykor társadalmá és a művészetek. Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2017. 110. o.
- 50 Eörsi Anna: Deus in figura pueri. A gyermek Jézus a középkori és a reneszánsz művészetben. = Pannonhalmi Szemle, 5. évf. 1997. 5. szám, 35–45. o.
- 51 Bódi Katalin: Testábrázolás a XVIII. században: kép és regény. In: Debreczeni Attila – Gönczy Mónika (szerk.): Ragyogni és munkálni. Debrecen, Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010. 226. o.
- 52 Bódi Katalin, i. m. 227–228. o. A kép esztétik történeti vonatkozásairól lásd még: Julia Kristeva: Holbein Halott krisztusa. In: Thomka Beáta (szerk.): Narratívák 1. Képelemzés. Kijárat Kiadó, Budapest, 1998. 40., 49. o.
- 53 Jan Bialostocki: Ikonográfia. In: Pál József (szerk.): Az ikonológia elmélete. József Attila Tudományegyetem Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke, Szeged, 1986. 337–384. o.
- 54 Courbet-t idézi Mario de Micheli: Az avantgardizmus. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1969. 13. o.
- 55 Lásd: Varga László: A kisdenevelés című folyóirat gyermekképe, avagy az engedelmes pedagógiai dilemmái. = Neveléstörténet, 3. évf. 2006. 1–2. szám, 99–114. o.
- 56 Franz J. Mönks – Alphons Knoers: Fejlődéslélektan. Urbis Kiadó, Budapest, 2004.
- 57 Lásd: Tamba Renátó: A gyermek a természetben. A fürdés és a víz motívuma a 19. század második felének, illetve a Szolnoki Művésztelep néhány alkotójának gyermekábrázolásain. = Gyermeknevelés, 5. évf. 2017. 1. szám, 17–42. o.
- 58 Anna Green: French Paintings of Childhood and Adolescence, 1848–1886. Routledge, London – New York, 2016. 2. o.
- 59 Ua. 2–3, 8, 12, 14–15. o. Vö.: Lloyd deMause: A gyermekkor története. In: A gyermekkor története. Szöveggyűjtemény. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 1998. 34. o.

- 60 Anna Green, i. m. 4. o.
- 61 Marnin Young: The Motionless Look of a Painting: Jules Bastien-Lepage, Les Foins, and the End of Realism. = Art History, 2013. november 10. (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1467-8365.12061>; utolsó megtekintés: 2023.05.29.); André Theuriot: Jules Bastien-Lepage and His Art. T. Fisher Unwin, London, 1892.
- 62 Dominique Lobstein: A naturalizmus formálódása és elterjedése. In: Földi Eszter – Hessky Orsolya – Radványi Orsolya (szerk.), i. m. 58–66, 61–62. o.; André Theuriot, i. m. 16–17. o.
- 63 André Theuriot, i. m. 17. o.
- 64 Dominique Lobstein, i. m. 61. o.
- 65 Ua. 62. o.
- 66 Ua. 64. o.
- 67 Marnin Young, i. m. 39–41. o.
- 68 Benjamin Foudral, i. m. 91. o.
- 69 Ua. 90–99, 93. o.
- 70 André Theuriot, i. m. 24. o.
- 71 A kép forrása: Földi Eszter – Hessky Orsolya – Radványi Orsolya (szerk.), i. m. 209. o.
- 72 Lásd: Rieder Gábor: Restaurált pompeji freskók. = Artmagazin, 7. évf. 2009. 4. (34.) szám, 24–25. o.
- 73 A kép forrása: Földi Eszter – Hessky Orsolya – Radványi Orsolya (szerk.), i. m. 214. o.
- 74 A kép forrása: Art UK (<https://artuk.org/discover/artists/bastien-lepage-jules-18481884>; utolsó megtekintés: 2023.05.23.)
- 75 Ismeretlen szerző: Száraz kertek igénytelen szépsége a héjakút macsonya. = Kertlap, é. n. (<https://kertlap.hu/szaraz-kertek-igenytelen-szepsege-a-hejakut-macsonya/>; utolsó megtekintés: 2023.05.30.)
- 76 A kép forrása: National Galleries of Scotland (<https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/artists/jules-bastien-lepage>; utolsó megtekintés: 2023.05.23.)
- 77 A kép forrása: Földi Eszter – Hessky Orsolya – Radványi Orsolya (szerk.), i. m. 192. o.
- 78 Dominique Lobstein, i. m. 61. o.
- 79 André Theuriot, i. m. 32. o.
- 80 Janne Van Nimmen: Fernand Pelez: La parade des humbles. = Nineteenth-Century Art Worldwide, Vol. 9. 2010. No. 2.; 197, 203, 208. o. (http://19thc-artworldwide.org/pdf/python/article_PDFs/NCAW_394.pdf; utolsó megtekintés: 2023.06.04.); Anna Green, i. m. 17, 61. o.
- 81 Janne Van Nimmen, i. m. 203. o.
- 82 Ua. 197, 198, 203, 204. o.
- 83 A kép forrása: Montreal Museum of Fine Arts (<https://www.mbam.qc.ca/en/works/4551/>; utolsó megtekintés: 2023.06.14.)
- 84 Tamba Renátó: Czigány Dezső gyermekábrázolásai. = Zempléni Múzsza, XIX. évf. 2019. 3. szám, 27–28. o.
- 85 A kép forrása: The Eclectic Light Company (<https://eclecticlight.co/2018/03/28/street-urchins-paintings-of-fernand-pelez/>; utolsó megtekintés: 2023.06.03.)
- 86 Janne Van Nimmen, i. m. 204. o.
- 87 Pál József – Újvári Edit (szerk.): Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és magyar kultúrából. Balassi Kiadó, Budapest, 1997. 90. o.
- 88 A kép forrása: Földi Eszter – Hessky Orsolya – Radványi Orsolya (szerk.), i. m. 175. o.
- 89 Pál József – Újvári Edit (szerk.), i. m. 110. o.
- 90 A kép forrása: Janne Van Nimmen, i. m. 199. o.
- 91 Ua. 198, 205. o.

LUDNIKNÉ PÁLFI Dorina

Az ókori görög nevelés és az antik héroszok

Bevezetés

Milyen a követendő emberideál? Milyen tulajdonságokkal kell rendelkezünk, hogy közösségünk hasznos tagjai legyünk? Milyen embert neveljünk gyermekeinkből? Ezek a kérdések a nevelés megjelenésének kezdete óta foglalkoztatják a gondolkodókat. Tanulmányom alappilléreként az ókori görög nevelés archaikus korszakának két forrásanyagát – az *Iliászt* és az *Odüsszeiát* tekintem. A monumentális eposzokban megjelenő két héroszt elemzem az általuk megtestesített emberideál szempontjából. Kiállításuk, szavaik és döntéseik milyen követendő példát sugallnak a fiatal hellének számára? Milyen az igazi archaikus kori ember?

Fináczy Ernő a görög művelődéstörténetet a nevelés szempontjából egymástól elkülönülő korszakokra osztotta. Őt követve első korszaknak tekinthető a „homéri kor”, amely a görög művelődéstörténet archaikus korát jelöli Homérosz¹ kiemelkedő költői zsenialitása és eposzainak fontosságát tükrözve. Ez a korszak a Kr. e. VIII. századra tehető, és elsősorban ión, azon belül is az attikai gyerekek nevelésére vonatkozik.² Írásom ennek az archaikus korszaknak a fiúnevelésére szorítkozik a forrásokban megjelenő hősök tükrében. Az ok, amiért a leánynevelést nem tekintem vizsgálatom tárgyának, hogy a lányok előtt minden esetben saját édesanyjuk állt követendő példaként, akitől megtanulhatták leendő feladataiknak, ház körüli teendőiknek elvégzését. Kizárólag családi környezetben nevelődtek, mely a tiszteletreméltó *anya-feleség-háziasszony* szerep elsajátítására korlátozódott.³

Írásom a két eposzban megjelenő hős alakját, jellemét, tehát a példaképként tekintett ideálokat vizsgálja és nem a szövegekben megjelenő nevelési intelmeket, hisz erre mindkét eposzban pusztán egy-egy utalás található.⁴ Nem célom a nevelési folyamatok bemutatása, de célul tűzöm ki Akhilleusz és Odüsszeusz személyiségének megragadását, erényeik központba állítását a forrásszövegek segítségével.

Írásom a nevelés szempontjából vizsgálja az eposzokat és nem a teljes körű, részletes filológiai elemzés a célja. A felhasznált idézetek sejtetik a szereplők jellemét, de komplex személyiségrajzot nem tudnak nyújtani, mert a homéroszi eposzokban a személyiségek annyira összetettek, hogy jellemüket – vagy akár egy személyiségvonásukat – bemutatni egy idézettel nem lehetséges. Valós énüket az egész monu-

mentális mű ismerete teszi lehetővé, hisz egy szereplő minden szava, reakciója olyan többletet ad személyiségének, mely egy pár sor kiragadásával nem mutatható be. Tehát a felhasznált idézetek csak felvetnek, megjelennek egy jellemvonást, melyek elemzésre kerülnek.

Az archaikus korban az intézményes nevelés még nem valósult meg. A gyermekek nevelésének első fontos közege a család, tehát a szülők példamutatása és az előszó jelentett követendő magatartást az ifjaknak. A nagyobb fiúk – a szülők intelmein kívül – az életből tanultak. A nevelés színtere ekkor már a közgyűlés és a háború volt.⁵ Megtapasztalták, hogy míg a közgyűlésben a kiejtett és érdekérvényesítő szó a fontos, addig a háborúban cselekvésre, tettekre van szükség. Az arisztokrata fiúk magántanítók útmutatásával tanulhatták meg, milyennek kell lennie az erkölcsös, poliszának dicsőséget hozó férfinak.⁶ Kiemelkedő szerepe volt a nevelésben a *dalnok*oknak, akik egyik helyről a másikra vándorló énekmondók voltak. Dicső hősről, kalandokról, erkölcsről, becsületről regéltek az embereknek a lakomák alkalmával, így feladatukhoz tartozott nemcsak a szórakoztatás, hanem a nép tanítása is. A hősök iránti tisztelet az énekmondónak is kijárt, aki megismertette a lakomázó tömeggel a történeteket.⁷

Az *Iliász* és az *Odüsszeia* – amely történeteket a „görögség bibliájának”⁸ is tartanak – minden tekintetben példaértékű és nevelő hatású. A fiatalok ezen eposzokat hallgatva átértékelték a hősök életét, kalandjait, döntéseik súlyát. A dramatizálás eszközével azonosultak a hősszokkal. „Értelmi, érzelmi és erkölcsi nevelés egysége valósult meg így az esztétikum segítségével.”⁹ Írásomban e két eposz két legnagyobb hőst vizsgálom részletesebben, de említést kell tenni a mellettük megjelenő alakokról, akik tetteikkel szintén kivívták, hogy az ifjak példaképei legyenek. Ilyen személyiség *jógerelyes Priamosz*, a népét féltve őrző király és fiait tiszta szívéből szerető apa; *sisakrázó Hektór*, ki dicső harcos, gyengéd férj és szerető apa; *Gerénia bajnoka Nesz-tór*, ki bölcs tanácsaival és türelmével, *erőshangú Diomédész*, ki bátorságával válhat példaképpé. Mellettük említést kell tenni a hétköznapi emberekről: az *isteni kondás Eumaios*ról és *szorgalmas Eurükleiáról*, kik új értékeket testesítenek meg. A munka, a szorgalom és a gazdájuk iránti hűség jelképeivé váltak.

Akhilleusz

Akhilleusz, Thetisz tengeri nimfa és Péleusz fia, az *Iliász* hőse. Már születése pillanatában anyja halhatatlan hírnevű hősnek szánta. Kilencévesen jövendölést kapott, hogy nagy hős lesz belőle, de a jóslat kimondta, hogy a hírnevnek ára van: Trója falainál vesztí életét.¹⁰ Hogy miért állították Akhilleusz alakját a hellén ifjak elé példaképként? Akhilleusz a régi arisztokratikus értékrend megtestesítője. Az arisztokrata ideológia szerint él: számára a hírnev, a dicsőség a legfontosabb. Egyértelmű lehet a következtetés, hogy az arisztokratikus nevelés olyan ideált állít a gyermekek elé, aki maga ezek az elvek alapján él.¹¹ Emellett kétség sem fér hozzá, hogy példaképpé válásának oka kivételes bátorsága, harci tehetsége. Ezt bizonyítják az *Iliász*ban

a neve előtt legtöbbször megjelenő állandójelzők: *fényes Akhilleusz*, *gyorslábú Akhilleusz*, *harban-jártas Akhilleusz*, *isteni fürge Akhilleusz*, *várduló Akhilleusz*, *isteni hős Akhilleusz*. Kivétel nélkül mindegyik jelző a csatákban megmutatkozó ügyességére, ebből fakadó iránta táplált tiszteletre utal. A tisztelet jele Odüsszeusz és Patroklosz megszólítása is: „Ó, Akhilleusz, Péleusz fia, legjobb minden akháj közt.”¹²

De Akhilleusz sokkal több egy jó katonánál. Isteni mivolta mellett ott él benne a valós ember is. A hírnév páncélja mögött ott van benne a teljesen hétköznapi férfi, akit, ha büszkeségében sértenek, gyengéd szóért anyjához megy vigaszért: „Édesanyám, rövidéletűnek hoztál a világra, / hát legalább tisztelnie kellett volna a fennen- / mennydörgő Zeusznak: de bizony csöppet se becsült most. / Mert hiszen Átreidész, széltebe király Agamemnón / semmibevert: az ajándékom bitorolja erővel.”¹³

„Könnyeket ontva beszélt.”¹⁴ Az ifjú hellének számára tanulságos rész lehetett ez, hisz a hős is érez, és sír is, ha bánat éri. Ebben a részben megjelenik az anya iránti mély érzés. A bátorságáról és harciasságáról híres hős csalódott hangulatban anyját keresi fel, és őszintén vallja meg neki bánatát, majd tőle vár segítséget. A család egységének, fontosságának bemutatása jelenik meg. A görög ifjaktól elvárta a közösség, hogy tiszteljék a feleségüket, védjék családjukat, mely nagyon fontos nevelői közeg. A gyermekek az első példamutatást, erkölcsi tanítást a családtól kapják, így aztán ez a kötelék egész életükön át elkíséri őket. Akhilleusz és Thetisz kapcsolata révén a görög gyerekekben megerősítést kaphatott az a példázat, hogy még egy hősről is szüksége van a család – az anya – támogatására. Egy másik jelenetben – mikor szeretett barátja, Patroklosz halálhírére kapja – ismét leplezetlenül törnek elő Akhilleusz érzései, fájdalma: „Másoldalt pedig Antilokhosz sírt, könnyei hulltak, / fogta kezét Akhilleusznak, amíg zokogott az erős szív, / attól félt, hogy a torkát még elmetszi vasával. / Följajdult szörnyen: hallotta az anyja, az úrnő, / tenger mélységes mélyén, öreg apja lakában, / s fölzokogott ekkor;”¹⁵

Sírását a tengerek mélyén az anyai szív érzi és hallja, és újfent fia segítségére siet. Gyengéd szeretettel vigasztalja vigasztalhatatlan fiát: „Ott nehezen zokogó fia mellett állt meg az úrnő, / éles jajjal sírt, megölelte fejét a fiának;”¹⁶

A fájdalom megélése és kiadása szintén követendő példát jelenthetett a gyerekeknek. A hős, aki nem elfojtja, hanem kiadja keserűségét, majd szívét megedzve bosszút áll szerette becsületéért. Akhilleusz őszintén szól Thetiszhez saját haláláról és bosszújáról. Szavaiban a sorsát elfogadó, tetteit mérlegelni képes férfi szólal meg: „Még így néked is oly sok a kínod,

*elvesztett fiadért, akit otthon már nem ölelsz meg / mint hazatérőt; mert hisz amúgy sem buzdít a lelkem / élni tovább, sem férfitapatba vegyülni, ha Hektór / elsőként nem veszti dzsidámtól sujtva a lelkét, / s meg nem bűnhődik, mert Patrokloszt kirabolta.”*¹⁷

Akhilleuszt egy másik felfokozott érzelmi állapotban ismerhetjük meg, mikor Priamosz – Trója királya – szeretett fia holttestéért könyörög. A hős harcos szívét mélyen érintik a szerető apa szavai, saját atyját látva az agg Priamoszban. Jámor, megértő szavai az idősek és a szülők iránti tisztelet üzenetét közvetítik: „Jaj, te szegény, mily sok gyötrelmet túrt el a lelked. / Hogy mertél egyedül közeledni akhaji hajókhoz,

/színe elé annak, ki olyan sok nagyszerű sarjad / öltem már le idáig; tán vasból van a szív-
ved? / Most hát ülj le a székre; s a fájdalmat, mi szívünkben / van, hagyjuk szunnyadni,
akárhogy sujt is a bánat: / mert a fagyos zokogás nem használ semmit a földön.”¹⁸

A görög fiataloktól elvárás volt az idősebbek tisztelete és az általuk közvetített értékekkel való azonosulás, ezek elfogadása.¹⁹ Akhilleusz a XXIV. ének fent idézett részében ezt az eszmét tanítja a fiataloknak. Hiúságában megbántva sem mondhat ellen az agg Priamosznak. Erre nem figyelmezteti senki, saját belső lelkiismerete mondja neki, hogy akkor cselekszik helyesen, ha kiadja Hektór testét és hagyja az apának meggyászolni fiát.

Akhilleusz nemcsak erejét, bátorságát és elszántságát mutatja meg az *Iliász* során, hanem mély érzéseit is. Ideállá válásának oka elsősorban a csatákban megmutatkozó tehetsége, de emellett észre kell venni személyiségének összetettségét, alakjának, tetteinek üzenetét. Jellemében – ahogy a hétköznapi emberekben is – megjelennek a negatív tulajdonságok. Sértődékenysége, hiúsága és lobbanékonyága emberéletekbe kerül. A fentiekben azért nem kerültek kiemelésre Akhilleusz emberi, elhibázott reakciói, mert nem követendő példák, ugyanakkor fontosak a hellén fiatalok okulásáért. „Más kárán tanul az okos”, tartja a közmondás. Ebből kiindulva a görög ifjak a hős akháj hibáin elgondolkozhattak, a következményeket látva megtanulhatták, milyen súlyosak a hirtelen meghozott döntések.

Odüsszeusz

Homérosz másik monumentális eposza az *Odüsszeia*. Főhőse, Odüsszeusz – Akhilleusz mellett – példaképként jelent meg a görög ifjak előtt. Milyen tulajdonságokkal rendelkezett Ithaka királya, amelyek az emberideálok sorába emelték? Milyen értékrendet közvetít az *Odüsszeia* a hellén fiataloknak? Odüsszeusz is bátor harcos, kitűnő katona,²⁰ de történetében más tulajdonságai kerülnek a figyelem középpontjába.²¹ Az a szellemi és gondolkodásbeli többlet a hangsúlyos, amivel a korban előbb keletkezett *Iliászt* kiegészíti. Odüsszeusz kalandjai és hanyattatásainak megoldása egy töről fakadnak: leleményéből, kitartásából, furfangos gondolkodásából. Az állandó jelzőket megvizsgálva azt tapasztaljuk, hogy Homérosz Odüsszeusz szellemi képességeit emeli ki, észjárását, tehát belső tulajdonságait méltatja: *leleményes Odüsszeusz, tűrőlelkű Odüsszeusz, fényes Odüsszeusz, nagyszívű Odüsszeusz*. Hoffman Zsuzsa jellemzése Odüsszeuszról kifejezi azt a komplexitást, amit az antik hős személyiségében hordoz: „Bátran – olykor megfontolatlanul – megy bele veszélyes helyzetekbe is, ő az örökké nyughatatlan, kíváncsi, gyakorlati ember prototípusa.”²² Ez az összetett „prototípus” válhatott a hellén ifjak példaképévé. A testi erő mellett megjelenik az ész fontossága. Ezt példázza a híres faló története, amit Odüsszeusz eszelt ki Trója bevételére, és melyet Démodokosz, az énekmondó mesélt el az *Odüsszeia* VIII. énekében: „[...] ültek a híres Odüsszeusz / mellett rejtőzködve a lóban, a trójai téren: / mert hisz a trójaiak vonszolták azt fel a várba.”²³

Emellett szintén az ész hangsúlyozásának üzenete a Küklópszok szigetén történt csel, melyet Odüsszeusz eszelt ki. Amikor Poszeidón fia, Polüphemosz nem várt ven-

dége nevét kérdezi, Odüsszeusz így felel: „*Senkise, ez nevem; így hívnak, hogy Senkise, otthon / édesanyám meg apám és minden többi barátom.*”²⁴

Amikor Odüsszeusz megvakítja a Küklópszot és sikerül társaival elmenekülnie, az egyszemű óriás jajgatva csak ekképp tud panaszkodni: „*Társak, Senkise öl meg csel-
lel, senki erővel.*”²⁵

A görög fiatalok megtapasztalhatták, hogy vannak helyzetek, amiből csak az ész talál kiutat, és nem a nyers fizikai erő. Odüsszeusz azáltal, hogy nem kérkedett azzal, ki ő valójában, megmentette saját és társai életét. Bár ezután hibás döntést hoz, és a sikertől megrészegülve gögösen kiáltja oda nevét társai intése ellenére. Sikerül ugyan elmenekülniük, de a meggondolatlanság mégis veszélyt hoz számukra.

Odüsszeusz esetében is nagyon összetett személyiséggel találkozunk. Ahogy Akhilleusz nem egyszerűen bátor és tehetséges katona, úgy Ithaka királya sem csak az ész dominanciáját bizonyító hősként jelenik meg. Az V. énekben egy sziklán ülve kesereg Kalüpszó nimfa szigetének partján, és vágyakozik haza szeretett felesége és földje után: „[...] *nem száradt soha könnye, / élete édes tartama így folyt el, hazavágyott / bánatosan [...]*”²⁶

Mit sem ér számára a gyönyörű nimfával töltött örökké tartó testi szerelem ígérete. Szinte felemészti a bánat tehetetlenségében, hogy nem tud közelebb kerülni családjához és otthonához. Az ifjak számára fontos „lecke” lehetett a család és a feleség tisztelete és szeretete, melyet Odüsszeusz képvisel. Minden gyötrelmet, szenvedést azért áll ki, hogy hazajuthasson, ismét méltó király, férj és apa lehessen. Pedig a szerető feleség karjától nem csak Kalüpszó akarja távol tartani. Gondtalan életre és örök szerelemre csábítja Kirké is a szigetén: „*Mert hisz tartott vissza Kalüpszó, isteni asszony, / barlang öblös öln, mivel áhított az urául; / és ugyanúgy Kirké is vissza a termei mélyén, / Aiaié cseles asszonya, áhítván az urául; / csakhogy az én szívemet kebelemben meg nem ígérték. / Ennyire nincs, ami inkább édes, mint a hazája / és a szülői az embernek, még hogyha akármily / dús házat lakik is, más földön, messze azoktól.*”²⁷

De mit sem törődik a szerelmi kalandokkal, mikor édes földje, szeretett asszonya és fia várja haza.

Az *Odüsszeia* időszaka az, amikor a görögök egyre kiszélesítették az általuk ismert világot. Hajózásaik egyre távolabbi tájakat érintettek. Ekkor teremtettek kapcsolatot Itáliával.²⁸ Az új földek felfedezése, az ismeretlen népekkel való találkozás megjelenik Odüsszeusz kalandjai során. „Odysseus már az efféle vállalkozásokhoz is alkalmazkodó, ezeken edződött embertípust képviseli, aki még a magányos szigeten is közösséget teremt.”²⁹ Fontos jellemvonást közvetít ezzel Odüsszeusz a görög gyerekek felé. A változó világhoz, helyzetekhez igazodni képes férfi alakja mutatkozik meg, ki nem ijed meg az új kihívásoktól és az ismeretlentől, hanem bátorsággal – olykor vakmerően – néz szembe vele.

Ahogy Akhilleusz esetében, úgy Odüsszeusz jellemében is megfigyelhetők a negatív vonások, melyek valódi esendő emberré teszik személyiségét. Akhilleuszhoz hasonlóan őt is elvakítja a hírnév utáni vágy. Benne sokkal erősebben munkál az otthonért való sóvárgás, de Odüsszeusz is dacos, büszke férfi, akit sért, ha nem ismerik

el erényeit. Megkísérli ennek leküzdését, de a görög többször bajba sodorja. A görög ifjak számára tanulságos intelemként szolgálhattak Ithaka királyának hibás döntései. A görögök életében fontosak voltak az istenek, hisz átszöttek, irányították életüket. A gyerekeknek esszenciális tanulságot jelenthetett Odüsszeusz, akinek húsz évig kellett bolyongania, mert felbőszítette a tengerek urát. Az istenek segítségét ki kell érdemelni, de haragjukat hamar el lehet érni. Ez fontos „tananyag” lehetett az ifjaknak.

*

A két példakép, a félisten hős, Akhilleusz és az ithakai Odüsszeusz jellemüket tekintve kiegészítik egymást. Az *Iliász* hőse testi erejével, bátorságával, harci tehetségével emelkedik ki az átlagemberek köréből és nyújt ideált a fiatalok számára. Odüsszeusz alakjában az ész, a szellemi képességek, a furfangosság diadalmaskodik. Ezek mellett az igen fontos értékek mellett mindkét férfinál megjelennek a hétköznapi ember jellemvonásai is. Ez azért jelentős, mert nem elérhetetlen, hibátlan és megközelíthetetlen személyiségek kerülnek a görög fiatalok elé. Történeteiket, kalandjaikat megismerve, hallgatva nem kell azt érezniük, hogy ők sosem érhetik el azokat a magasságokat, amit e két hős képvisel. Fontos tanulság az a gyerekek számára, hogy példaképeik is hibáznak, félnek, ők is szomorúak, őket is kétélyek gyötrik, de felülemelkednek a nehézségeken, és harcba szállnak azért, amiben hisznek, és a célért, amit kitűztek.

Jegyzetek

- 1 Dolgozatom nem foglalkozik a „homéroszi kérdéssel”. Bár nem vitatott a két eposz két egymástól eltérő – vagy egymást kiegészítő – világnézete, írásom nem tekinti céljának ennek a kérdéskörnek tárgyalását.
- 2 Fináczy Ernő: Az ókori nevelés története. Vezérfonal egyetemi előadásokhoz. Kiadja Hornyánszky Viktor, Budapest, 1922.
- 3 Fináczy Ernő, i. m.; Pukánszky Béla – Németh András: Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- 4 Az *Iliász*ban: Akhilleusz nevelője, Phoinix beszéde (9. ének), az *Odüsszeiában*: Athéné intelme Télemakhoszhoz (1. ének). Vö.: Orosz Gábor (szerk.): Az európai ókor neveléstörténete. Prohászka Lajos egyetemi előadásaiából I. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004.
- 5 Pukánszky Béla – Németh András, i. m.
- 6 Hoffmann Zsuzsanna: Antik nevelés. Iskolakultúra könyvek, Veszprém, 2009.
- 7 Az *Odüsszeia* VIII. énekében Démodokosz, a dalnok meséli el a phaiakoknak a trójaiak történetét.
- 8 Hoffmann Zsuzsanna, i. m. 13. o.
- 9 Pukánszky Béla – Németh András, i. m. 36. o.
- 10 Apollodórosz: Mitológia, Horváth Judit fordítása, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977.
- 11 Hoffmann Zsuzsanna, i. m.; Németh György – Ritoók Zsigmond – Sarkady János – Szilágyi János György: Görög művelődéstörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- 12 Homérosz: *Iliász*. Fordította: Devecseri Gábor. (A továbbiakban: *Iliász*.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. XVI. ének, 296. o.; XIX. ének, 362. o.
- 13 *Iliász*, I. ének, 38–39. o.

14 Uo.

15 *Iliász*, XVIII. ének, 341. o.

16 *Iliász*, XVIII. ének, 341–342. o.

17 *Iliász*, XVIII. ének, 342. o.

18 *Iliász*, XXIV. ének, 452–453. o.

19 Pukánszky Béla – Németh András, i. m.

20 Kiváló harcos mivoltát mutatja be a phaiakoknál rendezett sportverseny (VIII. ének), az íjverseny és a kérők legyőzése (XXI., XXII. ének).

21 Németh György – Ritoók Zsigmond – Sarkady János – Szilágyi János György, i. m.

22 Hoffmann Zsuzsanna, i. m. 17. o.

23 Homérosz: *Odüsszeia*. Fordította: Devecseri Gábor. (A továbbiakban: *Odüsszeia*) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972. VIII. ének, 139. o.

24 *Odüsszeia*, IX. ének, 153. o.

25 *Odüsszeia*, IX. ének, 154. o.

26 *Odüsszeia*, V. ének, 93. o.

27 *Odüsszeia*, IX. ének, 144. o.

28 Németh György – Ritoók Zsigmond – Sarkady János – Szilágyi János György, i. m.

29 Hoffmann Zsuzsanna, i. m. 17. o.

Varga Nándor Lajos:
Vidám karácsonyt!
Boldog új évet!

CSEH GIZELLA

Hugonnai Vilma konfliktusai és emlékezete

„Hugonnai Vilma az első magyar, modern értelemben vett diplomás nő, ezzel ő nyitotta meg az értelmiségi asszonyok honi sorát. Az életút ismeretében joggal merül föl a kérdés: vajon mi tette lehetővé rendkívüli teljesítményét, környezetének korlátai közül hogyan sikerült kitörnie, miként váltotta valóra a gátló körülmények dacára elképzelését, miként lépett az orvoslás önálló, szabad, értelmiségi hivatásának útjára?” – tette fel a kérdést Hugonnai Vilmáról szóló előadásában Jobst Ágnes 2000-ben, az *Asszonyorsok a 20. században* című nőtörténeti konferencián. Ezt a – záró konklúzióra ösztönző – kérdést a gondolatunk elejére helyezzük, és az alábbiakban megkíséreljük megválaszolni.¹

(*Társadalmi szerepei*) Ez a tematikus írás Hugonnai életpályájának egy érdekes, tovább gondolandó oldalát, a társadalmi szerepeire koncentráló, azok szerinti elsődleges rétegződését, illetve annak adott szempontú narratívája szerinti rövid vázlatát hivatott bemutatni. Ennek részeként kerül sor a doktornő és az állam „találkozásának”, mintegy tizenhét évig tartó harcának megidézésére; bemutatva az orvosnő diplomájáért való küzdését, kiegészítve Hugonnai-önéletrészletekkel, megszólalásokkal, a teljesség igénye és ígérete nélkül.

Hugonnai Vilma elsődleges, konkretizálható társadalmi szerepei (a teljesség igénye és ígérete nélkül; a tovább gondolás szándékával): grófi sarj; feleség; anya; egyetemista; majd utána (!) érettségi vizsgázó; szülésznő; egészségnevelő; (leányiskolai) szaktanár; egészségnevelő; tanfolyami oktatótanár, felnőttek („felnőtt nők”) részére; egészségnevelő előadó; egészségnevelő szakíró, fordító és adaptálási szakember; „kommunikátor”; a női művelődés és a nőmozgalom reprezentánsa; „katonaorvos”; a női művelődéstörténeti kánon része; stb. Izgalmas lenne végiggondolni a társadalmi szerepek és narratívák elsődlegességét, másodlagosságát stb., súlyát, illetve sorrendjét a kronologikus rendhez képest, tekintettel az életmű tekintélyes voltára. Ám ez már szétfeszítené a jelen írás kereteit.

(*Életpályája a századfordulón*) Immár definiáltként értékelhető és szinte máig ható társadalmi szerepe és súlya „az első, diplomás magyar nő” sztereotípiájában (és szerepében) összegződik. Azaz: van „nekünk” is egy „Szonya Kovalevskajánk” vagy

„Alekszandra Kollontajunk”.² Csak épp más foglalkozást űzött és más nyelven beszélt. A mi valóban korszakváltó nőtársunk Hugonnai Vilma, teljes nevén Szentgyörgyi gróf Hugonnai Vilma Jozefa Laura Ilka (Nagytétény, 1847. szeptember 30. – Budapest, 1922. március 25.), az „első magyar, külhonban diplomát szerzett, modern orvosnő” toposz birtokosa. Társadalmi státusza és „individuumi archetípusa” szerint grófi család ötödik gyermekeként született. Édesanyja, tüdőbeteg lévén, csak nagyon keveset érintkezett a gyermekeivel, emiatt gondolhatta végig – feltételezhetően – a komoly gyermeklány először jövődöbéli szakmai identitása esetleges lehetőségeként az orvosi pályát. Annyit tudunk, hogy már ekkor komoly természettudományos érdeklődést mutatott.

Neveltetése a társadalmi osztályára jellemző hagyományok és konvenciók szerinti variációkat mint gyakorlati módozatokat tükrözte; privát oktatás/magántanári megoldások, illetve a korabeli kornak megfelelő lánynevelő intézet, a pesti Prebstel Mária leánynevelő intézet bentlakásos tanulója volt. Tanult, érettségit azonban mégsem szerezhetett. Ekkor és mindezért még úgy tűnt, rá is a konvencionális/tradicionális női sors vár: házasság, gyermek, „női elfoglaltságok”. Előbb követte tehát a kor elvárásainak megfelelő sztereotip viselkedést; férjhez ment Szilassy György földbirtokoshoz. Ebből a házasságból két (három?) kisfia született; (a második vagy harmadik gyermek a születése után elhunyt). Az ifjú Vilmát untatta a hagyományos női létforma; gyermekkorai élményei után igazából ekkor is elsősorban a természettudományok kötötték le a figyelmét. Feltételezhetően erős identitás-, majd integritásválságot meg- és átélve hozhatta meg korszakalkotó döntését: továbbtanul.³

Jobst Ágnes, akit Hugonnait értő és érintő, érvényes gondolataival már idéztünk, s akiben Hugonnai Vilma női szerepeinek egyik első értelmezőjét tisztelhetjük, minderről az alábbiak szerint vélekedett: „Hugonnai Vilma esetében az életút legfontosabb határátlépésének az tekinthető, hogy egy olyan korban, amikor a női életpálya lehetősége kimerült a családi élet megszervezésében, ki merte jelenteni: a magánélet újította tevékenységi kört szűkösnek érzi.”⁴

Társadalmi szempontból némi „súlyomfordulattal”⁵ magyarázható csavarral a legelső „önálló”, immár tudatosan vállalt társadalmi szerepe az orvostanhallgatói egyetemista lét volt. 1872–1879 között – férje és édesapja hozzájárulásával, de támogatása nélkül – a zürichi orvosi egyetem hallgatója lett; minimális költségvetési háttérrel. Tanulmányai végén doktorált; disszertációját 1879. február 3-án védte meg, majd orvossá avatták. Mindez kiválóan utal a társadalmi folyamatok eltérő eredőire és időzítetttségére itt, Közép-Európában, a nyugat-európai viszonyokhoz képest némi megkésettiséget mutatva.

(*Harc az állammal*) Hugonnai Vilma Svájcban 1880-ban, doktori diplomája kézhezvétele után tért haza. Oklevelét azonban csak tizenhét év után ismerték el, 1897-ben. Elsősorban ez a tizenhét évnyi kitartás és küzdelem, illetve az ebből fakadó társadalmi változás-indikátori aktivitás tették azzá Hugonnai Vilmát, amely narratívával ma előszeretettel azonosítjuk, s amellyel megalapozta szilárd, mondhatni „törzshelyét”

a magyar női művelődéstörténeti kánon tagjai és képviselői között. Diplomájának elismertetése ugyanis rendkívüli akadályokba ütközött. Hazatérte után azonnal kérelmezte a Svájcban problémát nem jelentő, hiányzó érettségi vizsgája letételi lehetőségét, emellett diplomája elismertetését. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter az előbbi engedélyezte, az utóbbit nem.⁶

Az orvosnő 1881. március 31-én abszolválta a hazai egyetemi tanulmányokhoz elengedhetetlen érettségi vizsgát. 1882-ben ismét kérte orvosi oklevelének elismerését. Kérelmét az orvosi szakmai közösségek és az egyetem orvosi fakultásának tanári kara támogatta, de Trefort – az érvényes törvényekre hivatkozva – ismét elutasította. Hugonnai többször járt nála meghallgatáson; mindhiába. A miniszteri fogadtatásról a következőket jegyezte fel: „...mind a két audientzián, melyekben a kegyelmes úrnál részesültem, hangúlyoztatta, hogy 'a nők felforgatnák az államot ha a tudományos téren egyenjogósíttatnának a férfiakkal' például Oroszországot hozván fel... Hogy tudományosság több zür-zavart idézne, mint tudatlanság, nem bizonyítja Schweiz, ahol először nyíltak meg az egyetemek nőhallgatók részére. Miért árthatnának szaktudományokra képzett nők többet, mint olyanok, kik alapos tudomány nélkül befolyásukat érvényesítik mindenben, amibe bele szállni akarnak, nem tudom. Minél értelmesebbek a nők, annál üdvösebb lesz befolyásuk. De meg micso-da alapokon nyúgodnék azon állam, amely egynéhány intelligens nő felforgathatna? Szégyenleném, ha csakugyan ilyen államnak volnék gyermeke” – olvasható önéletrajzi soraiban.⁷

E közel két évtizedben – a fáma szerint miniszteri javaslatra – szakmai kényszer-megoldást választott: elvégezte a szülésznői tanfolyamot és szülésznőként dolgozott. Egészen bizonyos, hogy erre a – mai fogalmaink szerint – középfokú képesítés megszerzésére való felsővezetői biztatás mélyen megrázhatta az egyetemi tanulmányait kiválóan abszolváló orvosnőt. De – hogy praktizálhasson és gyógyíthasson – elvégezte a felajánlott kurzust, és az orvosi névtábla helyett szülésznői névtábla kihelyezésével nyitotta meg rendelését. Minderről így beszélt: „Ma is büszke vagyok életemnek arra a szakaszára, amikor a szülésznő szerény oklevelével álltam a világ elé. Akkoriban, midőn ezt az oklevelet azért kellett megszereznem, mert törvényes alapot teremtek hatásköröm számára, (*sic!*) nem annyira a grófnő érezte magát bennem mélyen megsértve mint inkább a diplomás orvos; hiszen a két egyetemen, a zürichin és a budapestin kilenc éven át tartó szakadatlan tanulás nem tette lehetővé számomra az orvosi gyakorlatot, ellenben elértem ezt az egyszerű három hónapos szülésznői tanfolyammal.”⁸ Ettől kezdve teljesen a gyógyításnak szentelte magát. Ezt a tizenhét évnyi életszakaszt erős kényszer-integritásválságként, illetve profilváltásként értékelem, az életpálya teljes ívének ismeretében.

Időközben az új kultuszminiszterhez, Wlassics Gyulához memorandumot terjesztettek fel, amelyben kérték a nők egyenjogúsítását a tudományos pályákon. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium kezdeményezésére, különböző egyeztetéseket követően végül 1895 decemberében jelent meg az a rendelet, amelynek rendelkezései értelmében három fakultás, a bölcsészettudományi, az orvosi és a gyógyszerészeti

megnyílt a női hallgatók előtt.⁹ Hugonnai 1896. február 10-én újból kérte az uralkodótól zürichi oklevelének elismertetését, amely végül 1897. május 14-én megtörtént; ekkor Budapesten orvosdoktorrá avatták. Ezután már hivatalosan végezhetett orvosi gyakorlatot. Elsősorban magánpraxist folytatott; főként női (és szegény) betegekkel foglalkozott. Helyesen állapította meg Jobst Ágnes: „A nők egyetemi tanulmányainak 20. század eleji története továbbra is igazolja, hogy a nők egyetemi, esetünkben orvosegyetemi felvétele a mindenkor aktuálpolitika függvénye, vagyis a nők tanulás-hoz való joga a társadalmi elvárások alá rendelődik.”¹⁰

(Az életpálya századforduló utáni szakasza) Személyes életeseményei (azaz például a már említett diplomája elismertetéséért vívott küzdelem) és sokrétű szakmai tapasztalatai során az egészségügyi szakterület minden vertikális és horizontális területét és szakmai szintjét megismerte, s ezekből szinte automatikusan következett, hogy a kor szakmai művelődésének, különösen női művelődésének, iskoláztatásának és jogainak szószólójává, kommunikátorává vált, amelyet az egyenjogúság garanciájának tartott. Mindennek nyomán magától értetődően lett az Országos Nőképző Egyesület egyik alapítója, tevékeny részt vállalva további nőegyletek munkájában. Hugonnai a nőmozgalom jeles alakjává vált.

Szülésznői tapasztalatai nyomán és ezekre alapozva írta meg *A nők munkaköre* című tanulmányát. Minden olyan organizációban részt vett, amely a nők egyenjogúsítását tűzte ki céljául. Mindemellett felvállalta tudományos megalapozottságú és érdeklődésű szakmai profiljának más-más, olykor periférikus szegmensét; például a szakoktatást és a felvilágosítás feladatát, illetve magát az ismeretterjesztést mint módszert. Lelkes kezdeményezője lévén a leánygimnáziumok szervezésének és művelője a nők szellemi képzésének, az Országos Nőképző Egyesületben (is) hat évig tanított, méghozzá a betegápolás, a gyermekgondozás, a gyermekvédelem és a ragályos betegségek ismeretei tárgyakat. A középfokú lánynevelésben megalapozott szakoktatás terén tehát kiváló szaktanárrá vált.

A felnőtt (női) társadalmi rétegek esetében képviselt egészségügyi irányú szakmai ismeretátadás, illetve ismeretterjesztés művelése során pedig kiváló (szak) elődóvá/szakoktatóvá lett; akár laikus, akár professzionális célközönségnek tartott prezentációt. Ezen túlmenően egészségügyi felvilágosító előadásokat tartott és írt munkásnők számára, számos újságcikket és tanulmányt publikált a nők iskoláztatásával kapcsolatban, könyveket jelentetett meg a (gyermek)nevelésről, a (beteg) gondozásról. 1899-ben sajtópolémiát vívott a nők jelenlétéről a szellemi pályán. Ez lett az ösztönzője *A nőmozgalom Magyarországon* című tanulmányának, amely művében pontosan megjelöli a nők egyik lehetséges társadalmi szerepkonstrukcióját/-variánsát, például szakterülete, a betegápolás és az egészségügy területén. Talán ezért vállalta el 1907-ben Anna Fischer-Dückelmann *A nő mint házi orvos* című könyvének magyarra fordítását, kiegészítését és kiadását.¹¹ Ezzel és más munkáival bizonyította, hogy az egészségügyi oktatásnak és ismeretterjesztésnek egyaránt elkötelezett híve.

Szakmai életében, mint sok más nőében, új fejezetet nyitott az első világháború. 1914-ben elvégezte a katonatorvosi tanfolyamot – a háború döntően befolyásolta a szakmai lehetőségeket, hiszen tradicionálisan férfi feladatköröket és szerepeket lehetett és kellett átvennie az akkori női generációknak. Élete utolsó éveiben egyedül élt Budapesten¹² (időközben második férje, Wartha Vince műegyetemi tanár és húszéves lánya, Vilma elhunyt); s itt halt meg 1922 márciusában.

(*Emlékezete*) Hugonnai a magyar kulturális emlékezet terén a hazai női művelődéstörténeti kánon és hagyomány megingathatatlan, megbecsült tagja. Azon kevés nők egyike, aki – saját jogán – szobrot kapott.¹³ Emlékeztétét őrzi több életírás-narratíva, több ifjúságnak szóló „motivációs lánykönyv”, színházi előadás és tévésorozat.¹⁴ Tiszteletére orvosszakmai díjat alapítottak.¹⁵ 2020. március 8-tól, a 111. Nemzetközi Nőnaptól a nevét viseli Budapesten, a Józsefvárosban, a Semmelweis Egyetem Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikája előtti, addig névtelen tér.¹⁶ 2019-ben az ő orvosi naplói alapján jelent meg az eddig talán legszélesebb spektrumú kultúrtörténeti áttekintés, Szécsi Noémi tollából.¹⁷ Megalapozottan írta Kapronczay Károly: „Hugonnai Vilma első magyar orvosnő küzdelmekkel teli tartalmas életútja méltóan példázza a századforduló évtizedeiben lezajlott női egyenjogósítási mozgalmat, azt a törekvést, hogy a nők az értelmiségi pályákon méltón egyenrangú félként szerepelhetnek. A kételyeket nemcsak Hugonnai Vilma, hanem pályatársai is megcáfolták. Hazánkban elsősorban az ő nevéhez fűződik e mozgalom, szinte szimbólumává vált ezen törekvéseknek”.¹⁸

Hugonnai halálakor már több száz doktornő gyógyított Magyarországon. Az első magyar orvosnő munkásságát híven őrzi és rendre felidézi a kulturális emlékezet.

Jegyzetek

- 1 Hugonnai Vilma, az első magyar orvosnő, emblematikus figura, akinek életével többen foglalkoztak. A nevét olykor „Hugonnay”-nak írják, ő maga azonban mindig a „Hugonnai” alakot használta. Élettörténetével kapcsolatban szerencsés helyzetben vagyunk, mert a saját hangon megszólaló narratíva fontosságát felismerve számos magyar és német nyelvű „ego-dokumentumot”, azaz önéletrajzt írt, amelyek személyi irathagyatékának őrző helyén, a Magyar Nemzeti Múzeum – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltárban találhatók = <https://semmelweismuseum.hu/wp-content/uploads/2020/06/Hugonnai-Vilma-iratai.pdf>; utolsó megtekintés: 2023.09.30. A róla szóló szépirodalmi életrajz-feldolgozásra lásd: Kertész Erzsébet: Vilma doktorasszony. Az első magyar orvosnő életregénye. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1969.
- 2 Mindkét nőalakról ugyancsak Kertész Erzsébet írt ifjúsági regényt: Szonya professzor. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1962; A tábornok lánya. Alekszandra Kollontaj életregénye. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- 3 Vö. Katona Ibolya: Az első magyar orvosnő. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 2. Budapest, 1956. 80–98. o.
- 4 Jobst Ágnes: A női szerepek határátlépésének értelmezése az első magyar orvosnőről szóló narratívákban (Hugonnai Vilma 1847–1922). = Múltunk, 53. évf. 2008. 2. szám, 21. o.
- 5 Lásd: Szávai János: Boccaccio: A sólyom feláldozása. In: Szávai János (szerk.): Boccacciótól Salingerig. Novellaértelmezések. Tankönyvkiadó, Budapest, 1983. 21–30. o.

6 1880-ban jelent meg Dr. Genersich Antal esszéje „Lehetnek-e a nők orvosok?” címmel, a Hugonnai Vilma „orvostudori” oklevelének honosítása kapcsán kirobbant botrány következményeként. Vö. János-Mózes Tibor: Lehetnek-e a nők orvosok? Egy külföldi nő orvosi oklevelének honosítása során kirobbant botrány. (2016.08.24.) = Nőkért.hu – A Nőkért Egyesület Honlapja = [https://nokert.hu/sze-20160824-0831/1528/246/lehetnek-e-nok-orvosok-egy-kulfoldi-no-orvosi-oklevelenek-honositasa;utolsó megtekintés: 2023.09.30.](https://nokert.hu/sze-20160824-0831/1528/246/lehetnek-e-nok-orvosok-egy-kulfoldi-no-orvosi-oklevelenek-honositasa;utolsó%20megtekintés:2023.09.30.)

7 Keltezés nélküli önéletrajz-töredék. Magyar Nemzeti Múzeum – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Hugonnai Vilma fondja.

8 Uo.

9 Ennek folyamatát idézi fel részleteiben Bálints Panna 2019-ben megjelent, hiánypótló dolgozata: Nők a magyar felsőoktatásban – a kezdeti nehézségek. = Joghistoria, XXIV. évf. 2019. 1. szám, 9–12. o.

10 Művelődéstörténet másképp: Hugonnai Vilma életútjáról. Az interjút készítette: Elekes Irén Borbála. Civil Rádió, Mindent a nőkről. 2011. február 11. = [https://www.radiobezs.hu/elekes-iren-borbala-mindent-a-nokrol/#.52:20-52:40;utolsó megtekintés: 2023.09.30.](https://www.radiobezs.hu/elekes-iren-borbala-mindent-a-nokrol/#.52:20-52:40;utolsó%20megtekintés:2023.09.30.)

11 A nő mint házi orvos. Az egészség ápolásának kézikönyve különös tekintettel a női- és gyermek-betegségekre valamint a szülészetre és gyermekápolásra. I–II. kötet. Dr. Fischer-Dückelmann Anna nyomán közrebocsátotta, előszóval és jegyzetekkel ellátta Dr. Hugonnai Vilma grófnő. Anna. Minerva Könyvkereskedő- és Kiadó Rt., Budapest, 1907.

12 Utolsó ismert lakcíme: Budapest, VIII. kerület, Bíró Lajos utca 41.

13 Lásd pl. Józsa Judit: Hugonnai Vilma. (2007, Vecsés, Telepi út 68., a szakorvosi rendelő földszinti előterében.)

14 Lásd pl. Nagy Lenke: Nyitva az út! Az első magyar orvosnő életének regénye. Budapest, [Arany János Ny.], 1944; Szlukovényi Katalin (szerk.): Magyar mesék lázadó lányoknak. 25 nő története. Móra Könyvkiadó, 2018; Topolcsányi Laura: Doktornők. Zenés történelmi játék. Turay Ida Színház. Bemutató: 2014. november 22. ([https://web.archive.org/web/20150219231105/http://www.turayidaszinhaz.hu/eladasok/repertoar/987-doktornok#;utolsó megtekintés: 2023.09.30.](https://web.archive.org/web/20150219231105/http://www.turayidaszinhaz.hu/eladasok/repertoar/987-doktornok#;utolsó%20megtekintés:2023.09.30.)). A Bátrak földje című, 2020-ban bemutatott televíziós sorozatban a női főszereplő, Rokoczay Anna karakterét jelentős részben róla mintázták. Anna is 1847 körül született (18 éves volt 1865-ben, a sorozat cselekményének idején), ő is orvosnak tanul, korábban ugyancsak egy bentlakásos iskola tanulója volt, az egyetemet szintén Zürichben végzi el, későbbi párja, Torzsa Sándor pedig éppúgy nem igazán érdeklődik a szellemi dolgok iránt, mint ahogy feltehetőleg Szilassy György sem tette. További kapcsolódási pont, hogy a jelenetek nagy részét a Hugonnai család egykori hajlékában, a Nagytétényi Kastélymúzeumban vették fel. ([https://port.hu/adatlap/film/tv/batrank-foldje-batrank-foldje-movie-215042;utolsó megtekintés: 2023.09.30.](https://port.hu/adatlap/film/tv/batrank-foldje-batrank-foldje-movie-215042;utolsó%20megtekintés:2023.09.30.)).

15 Hugonnai Vilma Emlékérem: „2010-ben a Semmelweis Egyetem az első magyar orvosnőről, Hugonnai Vilmáról elnevezett díjat alapított az esélyegyenlőség érdekében. A kitüntetéssel a női orvosok-kutatók munkásságát ismeri el az egyetem. A díjat évente egyszer pályázati rendszerben egy 45 év alatti orvos-, oktató- vagy kutatónőnek ítélik oda. Az emlékérem, a díszoklevél és a pénzjutalom átadására a Hugonnai Vilma tudományos ülés keretében kerül sor, amelyen a díjazottak bemutatkozó előadást tartanak és ismertetik tudományos tevékenységük eredményeit.” = <http://semmelweis.hu/kutatas/egyetemi-elismeresek/hugonnai-vilma-emlekerem/>; utolsó megtekintés: 2023.09.30.

16 [https://jozsefvaros.hu/hir/74768/hugonnai-vilmarol-es-brunsvik-juliarol-nevez-el-teret-jozsefvaros-nonap-alkalmabol;utolsó megtekintés: 2023.09.30.](https://jozsefvaros.hu/hir/74768/hugonnai-vilmarol-es-brunsvik-juliarol-nevez-el-teret-jozsefvaros-nonap-alkalmabol;utolsó%20megtekintés:2023.09.30.)

17 Szécsi Noémi: Lányok és asszonyok aranykönyve. Szépség, egészség, termékenység és szexualitás a 19–20. század fordulóján. Park Könyvkiadó, Budapest, 2019. A kötetről írott recenzióm: Cseh Gizella: Női szerepkörök a 19–20. század fordulóján. = Zempléni Múzs, XX. évf. 2020. 3. szám, 84–86. o.

18 Kapronczay Károly: Hugonnai Vilma emlékezete. = Orvosi Hetilap, 138. évf. 1997. 48. szám, 3060–3061. o.

LÍVJÁK Emília

Tanulást támogató mozgásprogram hatásvizsgálata

Egy kutatás tapasztalatai és tanulságai

Bevezető

A probléma jelentőségét az atipikus jeleket mutató gyerekek beilleszkedésének, iskolai sikerességének támogatására szolgáló csoportosan alkalmazható mozgásfejlesztő módszerek keresése adja.¹ Az iskolai keretek között megvalósuló, elsősorban nem tornateremhez és nem testnevelés szaktárgyi órához kötött mozgásfejlesztés jelentősége egyre fontosabbá válik.²

A közismereti órákon és az iskolai élet egyéb területein alkalmazható változatos módszerek, az ismeretátadás folyamatában beépített mozgásos tevékenységek fontos szerepet töltenek be a tanulási folyamat támogatásában. Az idegrendszer érését és ezáltal a mozgásfejlesztést támogató programok alkalmazásával több tanulmány foglalkozott az elmúlt években.³

Az iskolai keretek között megvalósuló, a tanulást támogató mozgásfejlesztés hatékonyságának vizsgálata és értékelése a folyamat komplexitása miatt nehézségekbe ütközik. Kevés empirikus kutatás foglalkozik a tudatos neurológiai harmonizációval, amelyhez az iskola nagymértékben hozzájárulhat. Ez a téma a gyermekek atipikus tünetei miatt elsősorban a gyógypedagógia és pszichológia témaköre. Sportelméleti szempontból azonban elgondolkodtató, hogyha nő az atipikus gyermekek száma az iskolában, és ezeknek a gyermekeknek a fejlesztését sok esetben mozgásfejlesztéssel orvosolják az iskola falain kívül, akkor szakterületünkön belül hogyan tudjuk őket fejleszteni, hogyan tudunk hozzájárulni az iskolában sporttudományi megközelítésből a témához.

A modern kognitív kutatások hatásaként nyilvánvaló megállapítás, hogy a tanulás az idegrendszer magasabb rendű, összehangolt központi működéseinek eredménye. Eszerint nem a tanár tanítási feladatai állnak az érdeklődés homlokterében, hanem a gyermek tanulási folyamatai.⁴ A tanulási folyamat a gyermek szervezetében megy végbe, ezért elengedhetetlen, hogy a gyermek információ-feldolgozási folyamatainak megértésével foglalkozzunk. Az információ-feldolgozás elsődleges szerve a központi idegrendszer, ahol előzetes információk, tapasztalatok határozzák meg a tanulás folyamatát, azonban a központi idegrendszer állandó interakcióban van a többi szervvel és a testrészekkel.⁵

A gyermek életében az információszerzés első „nyelve” a mozgás, amelynek alapota képet ad a gyermek fejlettségi szintjéről. Dolgozatom során arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a mozgásdiszfunkció egyértelmű jelzés a pedagógusok számára a tanulási nehézségekről és azok kompenzálásával kapcsolatosan. Ugyanis a mozgásszabályozás és ezáltal az idegrendszer szerveződése támogatja a tanulási képességek fejlődését és egyúttal az iskolai eredményességet is.⁶

A gyermekek és főként már az „Alfák” (2010 után születettek) úgy nőnek fel, hogy vizuális élményigényük kielégül, de neurológiai rendszerük nem kap elég ingert a fejlődéshez, ezért a fejlődés során nehézségeik, lemaradásaik vannak. A digitális forradalom eredménye az is, hogy az „alfá” generáció gyermekei között vannak, akik hamarabb megtalálják önállóan a mesét a tableten, minthogy járnának vagy beszél-nének.⁷ Egyre több helyről halljuk az atipikus gyermekek számának növekedését. Gyarmathy véleménye szerint a 21. század kulturális és fizikai környezetváltozása hozzájárul a sok atipikus jel megjelenéséhez, illetve növekedéséhez.⁸

Fontos feladat az iskola falain belül felkészíteni a gyermekek fizikai és neurológiai eszköztárát a tanulásra. Erre a fejlesztésre tesz javaslatot az általam vizsgált nem tantárgyspecifikus iskolai mozgásprogram. Tehát nem a testnevelés tantárgyhoz kötődik, hanem bármely tanítási órába beépíthető, ezért a tantárgyakon átívelő.

Kutatás célja

Az agy neuroplaszticitására építve, bármely életkorban beavatkozhatunk a gyermek fejlődési folyamatába. Mindezt jelen kutatásban a 3. osztályos gyermekek állapota és fejlődése kerül a vizsgálat fókuszába azzal a céllal, hogy bemutassa az előforduló jelek speciális intervencióval iskolai körülmények közötti fejlesztés lehetőségeit, illetve ezek hatékonyságát. A kutatás során azért választottuk ezt a korosztályt, mert a gyermekek már megszokták az iskolai közeget, a tanulás megalapozása megtörtént, elsajátították az írás, olvasás, számolás alapjait. Otthonosan, biztonságosan érzik magukat az iskolában. A harmadik osztályos tanulók egyre inkább tisztába kerülnek önmagukkal és a külvilággal, egyre magabiztosabban alkalmazzák a tanultakat, képesek saját meglévő ismereteik absztrahálására. Ebben a korszakban a legfontosabb az általános mozgástapasztalat megszerzésének biztosítása, a nagymozgások, a mozgáskoordináció készség szintjére emelése.

Az Institute for Neuro-Physiological Psychology (INPP) intézet által kidolgozott reflexkorrekciós gyakorlatprogram az idegrendszer neuroplaszticitására épül. Az INPP reflexkorrekciós mozgásprogram újratanítja a csecsemőkor mozgásokat, amelyek a mozgáshiány vagy egyéb probléma miatt nem integrálódtak.⁹ Ismert tény, hogy ha nincs elég lehetősége a gyermeknek a csecsemőkor mozgások optimális idejű gyakorlására és a szabad mozgásra, ha a születés körül és az első évben bármilyen probléma lép fel, akkor kevesebb az esélye, hogy az alacsonyabb rendű primitív reflexműködés az agy magasabb rendű irányítása alá kerüljön.¹⁰ Mivel ezek a reflexek későbbi életkorokban is kiválthatók, a primitív reflexkorrekciós mozgásprogram új

esélyt adhat a gyermek számára, hogy újraélve a mozgásfejlődési szakaszokat, a gyakorlás, a tudatosítás, a testkép, testtudat fejlesztése segítségével elérhetővé váljon a magasabb rendű agyi szerveződés és ezáltal a sikeres tanulás.¹¹

A kutatásunk témája elsősorban az eddigi iskolai empirikus tapasztalatokból származtatható, és figyelembe veszi a környezet erőteljes változását is. Ez indokolja azt, hogy a változó tanulói képességek és készségek miatt érdemes változtatni az oktatási módszereken.¹² Ehhez a környezet hatására reagáló gyermek visszajelzései adják meg a valós irányt. Azt gondoljuk, hogy a primitív reflexkorrekciós vizsgálat, illetve a mozgásprogram segít abban, hogy a gyermek minél sikeresebb legyen a tanulásban.

E területen a hazai vizsgálatok főként a korai és az óvodai fejlesztésre, illetve az óvoda-iskola átmenet problémakörére irányulnak.¹³ Feltételezésünk, hogyha a korai fejlesztés eredményeképpen az iskolába lépő gyermekek birtokolják a tanuláshoz elengedhetetlen alapkészségeket, akkor bízhatunk a tanulási zavarok esélyének csökkenésében. A vizsgálatok és intervenciók igazolják a szerzők feltevéseit, azonban az iskolában mégis emelkedő számban jelennek meg az atipikus jeleket mutató gyermekek.¹⁴

Kutatási kérdések és hipotézisek

A kutatás fő kérdése, hogy az INPP reflexkorrekciós gyakorlatprogram mint mindennapos mozgásos aktivitás, milyen módon és hatékonysággal járul hozzá a tanulás támogatásához.

Kérdéseink:

1. Mennyire mutatható ki a primitív reflexaktivitás a vizsgált csoportokban és kapcsolatban van-e a gyermekek tanulási nehézségeivel?
2. A 2011-ben végzett egyéves INPP reflexkorrekciós intervenció gyakorlatprogram hatása kimutatható-e a kognitív és motoros funkciók tekintetében?
3. A hosszmetzeti INPP szűrővizsgálat eredményei alapján kimutathatók-e generációs változásokra utaló jelek?
4. Milyen tapasztalatok és eredmények kísérik az INPP gyakorlatprogram magyarországi alkalmazását?
5. Milyen hangsúllyal és összefüggéssel jelenik meg az iskolák pedagógiai programjában NAT 2020 Testnevelés és Egészségfejlesztés 1-4. évfolyamokban fejezetben, a mozgásfejlesztés tanulást támogató szerepe?

Az előzetes szakirodalmi elemzés és a személyes tapasztalataink alapján a kutatás fő hipotézise, hogy az INPP reflexkorrekciós gyakorlatprogram, mint mindennapos mozgásos aktivitás, jelentősen hozzájárul a tanulás támogatásához:

- H1. Feltételezzük, hogy a primitív reflexaktivitás jellemzően kimutatható a vizsgált csoportokban és kapcsolatot mutat a gyermekek tanulási nehézségeivel.
- H2. Feltételezzük, hogy a primitív reflexkorrekciós INPP-Gyakorlatprogram©

mindennapos alkalmazása során gátlás alá kerülnek a kísérleti csoport vizsgált reflexei.

H3. Feltételezzük, hogy a generációs modell szerinti „legújabb generáció”, az „Alfák” INPP reflexprofiljában vizsgálataink során romlási tendenciára utaló hatás érzékelhető a „Z” generációhoz képest.

H4. Feltételezzük, hogy a vizsgálati mintához hasonló körülmények között működő magyarországi általános iskolákban az INPP mozgásfejlesztő gyakorlatprogram eredményesen alkalmazható.

H5. Feltételezzük, hogy a mozgásfejlesztés tanulást támogató szerepe nem jelenik meg kellő hangsúllyal a pedagógiai programokban és a *NAT 2020 Testnevelés és Egészségfejlesztés 1–4. évfolyamokban* fejezetben.

A kutatás bemutatása

A kutatás célja az INPP iskolai szűrővizsgálat és reflexkorrekciós gyakorlatprogram magyarországi empirikus tapasztalatainak bemutatása volt: konkrétan bemutatni a 2011-es évben lebonyolított, a tanulást támogató egyéves INPP iskolai szűrővizsgálat és reflexkorrekciós intervenció gyakorlatprogram hatásait 3. évfolyamos tanulók mintáján, továbbá a sárospataki általános iskolák 3. évfolyamos tanulói körében a 2011. évben végzett INPP iskolai szűrővizsgálatainak összehasonlítását a 2021. évben mért vizsgálati eredményekkel. A vizsgálatot az INPP program mérőeszközeivel és módszereivel végeztük, és az adatokat a Statistica for Windows program segítségével dolgoztuk fel. Az INPP gyakorlatprogram magyarországi tapasztalatainak bemutatása céljából interjút készítettünk a programot alkalmazó két magyarországi iskola két pedagógusával, a program magyarországi képviselőjével és az INPP program megalkotójával. Az oktatásirányítási dokumentumokban rövid áttekintést tettünk a mozgásfejlesztés tanulást támogató szerepével kapcsolatban, és a MAXQDA program segítségével dolgoztuk fel.

A 2011. évi intervenció vizsgálatban az összes sárospataki 3. évfolyamos tanuló került be a mintába. A vizsgálati csoportokat osztályonként alakítottuk ki, három osztály képezte a kísérleti és három a kontrollcsoportot. Az adatok feldolgozása, az adattisztítás során az elő- és utóvizsgálati mintát 129 fő alkotta, ebből a vizsgálati csoport 62 fő, kontrollcsoport 67 fő volt. Mivel intervenció beavatkozásról volt szó, fontos volt a kísérleti és kontrollcsoport kezelése. A két minta azonos életkorú, közel azonos létszámú tanulókból állt. A 2021. évi adatfelvétel során szintén az összes sárospataki 3. évfolyamos tanuló volt a célcsoportunk (N=108). Ugyanabban a három iskolában történt a mérés, viszont az egyik iskola időközben egyházi iskola lett, így két egyházi és egy állami intézmény tanulói vettek részt a vizsgálatban. Az interjúalanyok kiválasztása során szakértői mintavételt alkalmaztunk, így a témánk szempontjából fontos négy fővel készítettünk mélyinterjút. Az alanyok az alapító, a magyarországi képviselő és a programot alkalmazó iskolák pedagógusai voltak.

Vizsgálati eredmények

Az INPP vizsgálat eredményei

Az első mérés során az adataink alapján meghatároztuk, hogy hány gyermek esetében van jelen a reflexaktivitás, amit 0-4-es skálán értékeltük az INPP saját reflexvizsgáló protokollja alapján. A „0” érték volt, ha nincs reflexaktivitás, a „4” pedig a 100%-os eltérés, vagyis nem tudja kivitelezni a gyermek a feladatot a jelenlévő reflexaktivitás miatt. Így az „1” érték azt jelenti, hogy már megjelenik valamilyen szinten a reflex. Az „1”, vagy annál nagyobb reflexaktivitást a gyermekek 80%-nál figyelhattunk meg. Nemenkénti bontásban a gyakoriságot szimbolizáló százalékok nagyon hasonlóak, nincs értékelhető különbség a nemek között.

Eredményeink alapján a 2011–2012-es vizsgálati időszakban a változók átlagai közötti különbségek szignifikánsak, az átlagértékek, valamint az átlag körüli szórások is értékelhetően csökkentek az intervenció során. A kontrollcsoport esetében is az átlagok szignifikáns csökkenése (javulás) mutatható ki az összes vizsgált változók tekintetében. A kísérleti és kontrollcsoport átlagértékek változásainak összehasonlításakor megállapítható, hogy noha mindkét csoportnál kimutatható pozitív irányú változás, azonban a kísérleti csoportnál a csökkenés mértéke sokkal jelentősebb, mint a kontrollcsoport esetében.

Vizsgálatunk során kíváncsiak voltunk arra, hogy milyen komplex csoportosításban tudunk kimutatni hatásokat az alkalmazott intervenció, a vizsgált jellemzők, a csoportok és az időbeliség között. A kérdésfeltevésre a választ az adatok többváltozós statisztikai elemzésével (Repeated Anova) vizsgáltuk meg. A már korábban bemutatott csoportosításokon túl nem tudtuk minden szempontot figyelembe véve kimutatni az alkalmazott intervenció hatását. Az intervenció az idő, a csoport és a változó együttes eredményeként nem mutatott szignifikáns különbséget, a kísérleti és a kontrollcsoport eredményei között nem mutatható ki lényeges különbség.

A 2011–2021. évi INPP vizsgálatok alapstatisztika jellemzői és az átlagok különbségei a reflexvizsgálat során a 2021-es mintában mutattak jobb eredményeket a 2011-es eredményekhez képest. A Bender vizuo-motoros teszt esetében volt gyengébb a 2021-es eredmény, a tansley és diszlexia teszt esetében nem történt szignifikáns változás és a többi esetben minimális mértékben jobbak lettek az eredményeink.

Az interjúk eredményei

Erős vonulata az interjúknak, hogy mind a négyen az iskolai alkalmazásban látják a lehetőséget. A csoportos mozgásfejlesztés alkalmazásával nagyobb az esély arra, hogy a gyermekek megfelelő idegrendszeri státusszal lássák el iskolai feladataikat, illetve ha lemaradásaik vannak, esélyük van a mozgásfeladatok gyakorlásával a fejlődésre. A rendezett mozgásra irányuló strukturált gyakorlatprogram során fegyelmezettségről, nyugodtságról számoltak be az interjúalanyok. Fejlődést tapasztaltak az olvasás és írás tanítása során, főként az egyéves program második felében, a gyermekek jobb koncentrációs képességéről számoltak be.

A tanítók a tapasztalataik alapján az alábbi gondolatokat emelték ki: rajzolóssá váltak, nyugodtabban ültek a fenekükön, a kezdeti szétszórtság fegyelmezettségbe ment át, egyfajta nyugalom jelent meg a torna alatt, jobban motiválhatók voltak a gyerekek. A kirándulások alatt az alábbi megfigyeléseket tették: öt tériszonyos gyermek „szenvedett” a kilátóba vagy víztornyba történő mászástól osztálykiránduláson. A negyedik év végére egy gyermek maradt a négyből, a többieknek már a háromszintes szélmalom mászásánál sem volt gondjuk, és fél év múlva az uszodai legnagyobb csúszdán is le mertek csúszni.

Angliában és Magyarországon is nehézségekbe ütközött a módszer elfogadása, főként szakmai közegben. A módszer eredményeképpen az interjúalanyok a tanári tudatosság javítását, a szemléletformálást emelték ki. Mindannyiuk hangsúlyos megállapítása volt, hogy az iskolai alkalmazás során nagyszámú gyermek részesülhet a fejlesztésben, és ezáltal jól támogatható az esetleges lemaradt idegrendszeri érési folyamat.

A dokumentumelemzés eredményei

A sárospataki iskolában különböző hangsúllyal és összefüggéssel jelennek meg a meghatározott fogalmak. Az iskolák pedagógiai programjában a mozgástanulás támogató szerepének hangsúlyait kerestük, ezért vizsgáltuk a mozgástanulással kapcsolatos fogalmakat. A dokumentumelemzés során első körben a vizsgálat, a NAT 2020 Testnevelés és Egészségfejlesztés alsó tagozatos vonatkozására, majd a kutatásban résztvevő sárospataki iskolák helyi pedagógiai programjára terjedt ki. A közlemény elején bemutatott fogalompiramisnak megfelelően hierarchikusan kerültek a kódok meghatározásra. A kódgyakoriság előfordulási sorrendje minden iskola esetében az első négy helyen található a pedagógiai fejlesztési folyamat, a tanulás támogatása, a kiemelt figyelmet igénylő gyermek, iskolai fizikai aktivitás kódok.

Elsősorban a NAT első tagozatos fejezetében a mozgásprogram, az iskolai fizikai aktivitás, a mozgásfejlesztés és a kiemelt figyelmet igénylő gyermek kódok jelentek meg a fent bemutatott sorrendben. A testnevelés és egészségfejlesztés tanulási területek vizsgálata során szinte természetes a mozgással kapcsolatos kódok hangsúlya. Az ötödik helyen szereplő kiemelt figyelmet igénylő gyermek kód felhívja a figyelmet a dolgozat témájára és szorosan kapcsolódik a kutatás kérdésköréhez.

A négy dokumentumban 122763 szó található, a stop list funkció beállítása után 145 szó maradt, amit fontosnak tartottam a témához kapcsolódóan kiemelni. A stop list funkció alkalmazása után nagy különbség keletkezett a teljes szövegmennyiség és a kiválasztott szavak között, de sok olyan kifejezés volt a szövegekben, ami nem releváns a téma vonatkozásában. A szövegben a kötőszavak, igeekötők, számnevek, határozószavak, névmások, viszonyoszavak gyakorisága nagy, ebből adódhat a százezres számadat a szótalálathoz. A lecsökkentett listából vizsgáltam meg, hogy a három dokumentumban melyek voltak a legtöbbet használt kifejezések: 1. tanuló 2. program, 3. fejlesztés, 4. nevelés, stb... az első mozgással kapcsolatos kifejezés a 15. helyen a testnevelés, a 26. a testi, és a 45. a sport szavak találhatók.

Összegzés, további kutatási lehetőségek

Kutatásunk során több oldalról közelítettük meg a témát. Ennek első eleme a 2011–2012-ben végzett egyéves INPP© gyakorlatprogram eredményeinek, és a 10 év múlva, 2021-ben elvégzett INPP© szűrővizsgálat bemeneti mérésének összehasonlítása a 2011-es bemeneti eredményekkel volt. A téma relevanciájának további erősítése és a kérdésfeltevések komplex vizsgálata érdekében interjúkat készítettünk a fent említett program alapítójával, magyarországi képviselőjével és oktatójával, valamint a programot sikeresen alkalmazó iskolák pedagógusaival. A harmadik eleme a dolgozatnak a dokumentumelemzés volt. Ennek keretében a *NAT 2020 Testnevelés és Egészségfejlesztés 1–4. évfolyamokban* című dokumentum és a vizsgált iskolák pedagógiai programja került a vizsgálat célkeresztjébe, kutatva azt, hogy ezekben a dokumentumokban milyen hangsúllyal jelennek meg a mozgástanulás és az azzal kapcsolatos problémakörök.

A neurológiai diszfunkció mérésére használt reflexek tesztelése során megállapítható, hogy a vizsgált sáropataki 3. osztályos gyermekek körében nagy százalékkal jelen vannak a vizsgált reflexek. A 2011. évben elvégzett vizsgálat során „1-es” értéknél nagyobb eredményeket kaptunk a gyermekek 80 %-nál. A reflexaktivitás jelenléte ezeknél a gyermekeknél befolyásolja a tanulási aktivitást és tanulói eredményességet. Hatással van a mozgáskordinációra, ezáltal az írás-olvasás tanulásra. Az eredmény ilyen magas értékű jelenléte mindenképpen felhívja a figyelmet a mozgásszabályozás jelentőségére, ami mozgásfejlesztéssel nagymértékben javítható, így a tanulás támogatása ezáltal is megtörténhet. A reflexgátlás során előtérbe kerülő tudatos szabályozás sokkal hatékonyabb idegrendszeri működést tesz lehetővé a gyermek számára, ami a tanulást könnyedebb tevékenységgé teszi, hiszen az alacsony idegrendszeri irányítás alatt lévő beidegződéseket gátolja, újraépíti. Az *első hipotézisem* igazolást nyert.

A *második hipotézis* szerint a primitív reflexkorrekció, INPP-Gyakorlatprogram© mindennapos alkalmazása során gátlás alá kerülnek a kísérleti csoport vizsgált reflexei. A mozgás-és reflextesztek esetében az évvégi második adatfelvétel során csökkent a primitív reflexaktivitás, és ezáltal az egyensúlyvesztés, az egyensúlykorrekció, továbbá fejlődés volt tapasztalható az egyensúly megtartására irányuló izomtónus változás tekintetében a test különböző területein, különböző helyzetekben. A mozgások pontosabb, koncentráltabb végrehajtása arra utal, hogy a gyermekeknél a második adatfelvétel során kevésbé jelentkeztek a túlzott izomtónus-változások, az egyensúlyvesztési problémák, így a mozgásszabályozás színvonala nőtt, mert fejlődött a testtapasztalat, a testkép és a térérzékelés. Ennek következtében a kísérleti és kontrollcsoport fejlődésében is minőségi változás lépett fel. Az utómérés során összerendezettebb mozgásvégrehajtást tapasztaltunk a kísérleti csoportnál, amit a számszerű eredményeink igazolnak, ez az összeállított gyakorlatprogram eredményességének bizonyítéka. Feltételezésem viszont csak részben igazolódott, ugyanis a kontrollcsoportnál is megfigyelhető volt a javulás, de kisebb mértékű. Mivel a gyakorlatprogram egy teljes iskolaévet érint, nem kizárható tény az időfaktor, a természetes érés és

mozgásfejlődés folyamata sem, sőt a tyúklépés hátra és a külső talpélen járás hátra vizsgálat esetében a második vizsgálat során a kontrollcsoport jobb eredményt ért el, mint a vizsgálati csoport. A primitív reflexkorrekció, INPP-Gyakorlatprogram© mindennapos alkalmazása során fejlődött a kísérleti csoport. A primitív reflexkorrekciós gyakorlatprogram során a diszlexia előszűrésre szolgáló adatfelvétel eredményei alapján minden reflex esetében kimutatható volt kapcsolat, bár nagy különbséget, szignifikáns eltérést nem tapasztaltunk. A hipotézis részben igazolódott.

A *harmadik hipotézis* szerint a generációs modell szerinti „legújabb generáció”, az „Alfák” reflexprofiljában romlási tendenciára utaló hatás érzékelhető a „Z” generációhoz képest, és ennek kapcsolata felfedezhető a tanulók INPP felmérésében. A 2011-ben és 2021-ben az INPP protokoll alapján kapott eredményeink azt mutatják, hogy a reflex és nagymozgás, vizuo-motoros és diszlexia előszűrés teszteken mért eredményeink a 15 tesztből 14 esetben javuló tendenciát, szignifikáns különbséget mutattak. Egy esetben találtunk romló értéket. Ez az eredmény ellentmond a feltételezésünknek. A Bender vizuo-motoros teszt esetében találtunk erősebb reflexaktivitást ($t=-4,76$, $p<0,00$). A Tansley és a Dyslexia előszűrés eredményeinél nem volt szignifikáns különbség. A többi 12 esetben pozitív változás tapasztalható. A javuló tendenciához hozzájárulhat az a körülmény, hogy a köznevelési törvény 2012. szeptember 1-jétől minden köznevelési intézményben felmenő rendszerben bevezette a mindennapos testnevelést. Ez a kötelező előírás éppen a mérésünk befejezése után lépett hatályba. Ha ezt a tényt összefüggésbe hozzuk az eredményeink javulásával, ez is azt igazolja, hogy a testnevelés eszköztára Magyarországon alkalmas a gyermekek motoros képességeinek hatékony fejlesztésére, ami támogatja a tanulási képességek fejlődését.

A vizsgálatunk egy adott módszer eszközeivel mért, speciális gyakorlatsort épített be az iskolai tanulás hétköznapijaiba. Viszont 2012–2021 évek között Magyarországon a köznevelésben történt jogszabályi változások és módszertani fejlesztések bevezetésre kerültek az általános iskolákban. Adataink alapján feltételezhető, hogy ezen tények is hozzájárultak a gyermekek fejlődéséhez és eredményeink alakulásához. A Szent Erzsébet Általános Iskola esetében pedig ez idő alatt megtörtént a Komplex Alapprogram módszertanának bevezetése, ami szintén újszerű megközelítést adott a gyermekek fejlesztésében. A Komplex Alapprogram Testmozgásalapú Alprogram szintén nagy hangsúlyt fektet a mozgásszabályozásra, és közelebb viszi a pedagógusokhoz az újszerű megközelítéseket, innovációkat, legújabb módszereket. A dokumentumelemzés során a pedagógiai szakszolgálatok adataiból kapott eredmények viszont azt igazolják, hogy a fejlesztésre irányított gyermekek száma jelentős növekedést mutat. 2010/11-es évben az összes gyermek 40%-a, 2020/21-ben az összes gyermek 59%-a került fejlesztésre. Ez közel 20%-os növekedés, ami összefüggésbe hozható a generációs modell szerinti kulturális változások hatásaival. A 2021-es adatok arra utalnak, hogy a fejlesztések száma szinte minden sáropataki iskolánál megnőtt, ez azt jelenti, hogy komplexebb problémával állunk szemben. Egyszerre jelenik meg több esetben a nevelési tanácsadás és a logopédia. Emelkedő

a tendencia a beszédvel kapcsolatos zavarok megjelenése vonatkozásában. A szűrés után a szülő kompetenciája, hogy él-e a szakszolgálat nyújtotta fejlesztés lehetőségével. Elmondások alapján több esetben előfordul, hogy nem viszi el a szülő fejlesztésre a gyermeket. Feltételezésünk részben igazolódott be, miszerint a 2021-es gyermekek reflexaktivitása alacsonyabb, mint a 2011-ben mért eredmények. Hipotézisem részben igazolódott, további vizsgálatok lehetőségét veti fel.

A negyedik hipotézis szerint a vizsgálati mintához hasonló körülmények között működő magyarországi általános iskolákban az INPP mozgásfejlesztő gyakorlat-program eredményesen alkalmazható. Az interjúalanyok az INPP program közvetlen résztvevői voltak. A pedagógusokkal készített interjúk egyértelműen rámutattak az intervenció eredményességére. A sárospataki mérésen túl a megkérdezett szegedi pedagógus a hét éve tartó fejlesztés eredményeiről számolt be. Mindkét interjúban elhangzott a szervezés fontossága, és néha nehézsége, illetve, hogy a pedagógusoktól együttműködést kívánt a lebonyolítás. A pedagógusi szemléletváltás, a gyermekek fejlődésének az idegrendszeri érettség szempontjából történő újszerű megközelítése elmondásuk szerint hozzájárul a gyermek megértéséhez, és ezáltal az egyéni tanulási utak kidolgozásához, a differenciáláshoz. Minden esetben felértékelődött a mozgás, a mozgásszabályozás, a koordináció szerepe. A hipotézis igazolódott.

Az ötödik hipotézis szerint a mozgásfejlesztés tanulást támogató szerepe nem jelenik kellő hangsúllyal meg a pedagógiai programokban és a NAT 2020 Testnevelés és Egészségfejlesztés 1–4. évfolyamokban fejezetben. A dokumentumokat a MAXQDA 2020 szoftver segítségével dolgoztuk fel. A program lehetőségei közül a Code system, Document portrait, a Code Map, a Code Cloud, a Code Matrix Browser, és a Code Relations Browser funkciókat alkalmaztuk az eredmények értékelésére. A kódgyakoróság esetében egyértelműen látható volt, hogy a pedagógiai programokban két esetben harmadik, egy esetben negyedik helyen szerepel az iskolai fizikai aktivitás kód. Az összességében megállapítható, hogy a magyar iskolarendszerben hangsúlyos szerepet tölt be a testnevelés, mozgásfejlesztés, de hipotézisem nem elsősorban erre a kérdésre irányult. A code map funkció adott pontosabb képet a hipotézisem megértéséhez, ami az egyes kódok közötti kapcsolatokra mutat rá. A NAT 2020 vizsgált részében a „kiemelt figyelmet igénylő gyermek” és a „pedagógiai fejlesztési folyamat”, a „pedagógiai fejlesztési folyamat” és a „tanulás támogatás”, kódok között fordult elő a szövegben kapcsolat, együttes megjelenés. Egy iskola esetében találtunk a „iskolai fizikai aktivitás” kóddal kapcsolatot. Megállapítható, hogy az általunk vizsgált és felállított szempontsor alapján az oktatásirányítási dokumentumokban hangsúlyosan megjelenik a mozgás szerepe, de a mozgásfejlesztés idegrendszeri érést támogató szerepe nem kap elég hangsúlyt. A hipotézis részben beigazolódott.

A kutatás újszerű szemléletével szeretnénk nyomatékosítani az alsó tagozatos gyermekek tanulási képességeinek fejlődését szolgáló mozgásfejlesztés hangsúlyosabbá tételét, az erre irányuló módszerek, eszközök alkalmazását az iskolában, ezzel is felhívni a figyelmet a fizikai aktivitás, a mozgásfejlesztés, a testnevelés széleskörű

fejlesztő hatásaira. Továbbá szeretnénk segítséget nyújtani a jövő óvodapedagógusainak, tanítóinak egy újszerű neuro-preventív szemlélet elsajátításában, amelynek megvalósítását az óvodapedagógus- és tanítóképzésben kívánjuk realizálni. Fontosnak tartjuk, hogy a 3-10 éves korú gyermekek fejlesztéséhez kapcsolódó testnevelés- és sporttudományi képzésekben nagyobb hangsúlyt kapjon a koordinációs képességek, a vestibuláris rendszer fejlesztése, a mozgásszabályozó, a mozgásátalakító, mozgásátállító és mozgástanulási képességek fejlesztése, a szenzomotoros fókuszú megközelítés.

Minden óvodapedagógusnak, tanítónak sokkal mélyebben kell megismernie a motoros képességek fejlődését, a koordinációs képességek, a mozgásszabályozás, az egyensúly, a szemmozgások, a szenzo-motorium jelentőségét a tanulás folyamatában. Az INPP mozgásprogram nem testneveléshez köthető, de elválaszthatatlan a mozgásfejlesztéstől. Ez a program is bizonyítja a mozgás, mozgásfejlesztés tantárgyakon átívelő transzverzális szerepét, amelyet a pedagógusképzésben hangsúlyosabbá kell tennünk minden szinten.

(Lívják Emília 2023. június 28-án védte meg „Tanulást támogató mozgásprogram hatás-vizsgálata 3. évfolyamos tanulók körében” című doktori értekezését az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem (Eger) Neveléstudományi Doktori Iskolájában, a neveléstudományok tudományágban. A disszertáció témavezetője Bognár József, társ-témavezetője Szakály Zolt Károly volt; a doktori iskola vezetője Pukánszky Béla.)

Jegyzetek

- 1 Vö.: Lakatos Katalin: Mozgásérettség vizsgálatának jelentősége a tanulási zavarok korai felismerésében. Doktori értekezés. Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2005. (<https://docplayer.hu/3977823-A-mozgaserettseg-vizsgalatanak-jelentosege-a-tanulasi-zavarok-korai-felismereseben.html>; utolsó megtekintés: 2023. 09 30.); Marton Dévényi Éva: Az alapozó terápia elmélete és gyakorlata. In: Martonné Tamás Márta (szerk.): *Fejlesztő Pedagógia*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2002. 32–66. o.; Sally Goddard Blythe: Reflexek, tanulás és viselkedés. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 2006; Gyarmathy Éva: Diszlexia a digitális korszakban. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2015.
- 2 Csáki István – Révész László (szerk.): A Testmozgásalapú alprogram koncepciója. Líceum Kiadó, Eger, 2018.
- 3 Csányi Tamás: A fiatalok fizikai aktivitásának és inaktív tevékenységeinek jellemzői. = Új Pedagógiai Szemle, 60. évf. 2010. 3–4. szám, 115–128. o.; Hámori József: Az emberi agy neuroplaszticitása. = Magyar Tudomány, 166. évf. 2005. 1. szám, 45–52. o.
- 4 Csapó Benő: Kognitív pedagógia. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992; Csapó Benő: A tudáskonceptió változása: nemzetközi tendenciák és a hazai helyzet. = Új Pedagógiai Szemle, 52. évf. 2002. 2. szám, 38–45. o.; Falus Iván – Szűcs Ida (szerk.): A didaktika kézikönyve. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2022.
- 5 Vö.: Csépe Valéria: Kognitív fejlődés-neuropszichológia. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005; Gyarmathy Éva: Neurológiai harmónia és diverzitás a digitális korszakban. = Új Pedagógiai Szemle, 67. évf. 2017. 9–10. szám, 5–20. o.; Rácz Katalin – F. Földi Rita – Barthel Betty: A beszéd- és mozgásfejlődés összefüggései = Gyógypedagógiai Szemle, 40. évf. 2012. 2. szám, 136–145. o.; Szvatkó Anna – Arató

Domonkos – Bodnár Eszter – Fodorné Földi Rita: Mozgásterápiás protokoll a kora gyermekkori intervencióban. Családbarát Ország Nonprofit Közhasznú Kft., Budapest, 2018.

6 Fodorné Földi Rita: Hiperaktivitás és tanulási zavarok. Comenius Oktató és Kiadó Bt., Budapest, 2004.

7 Pálkás-Purgel Zsuzsa: Alfa generáció – a „digitális bábik” kora. = Új Köznevelés, 75. évf. 2019. 1–2. szám, 30–31. o.

8 Gyarmathy Éva – Kucsák Julianna: A digitális bennszülöttek képességprofilja: a mérési eljárások, a linearitás és a hagyományos iskolai tanítás alkonya. = Iskolakultúra, 22. évf. 2012. 9. szám, 43–53. o.; Gyarmathy Éva: Diszlexia a digitális korszakban, i. m.; Gyarmathy Éva: Atipikus fejlődés és az idegrendszer érésének kulturális háttere. In: Endrődy Orsolya – Svra Bernadett – F. Lassú Zsuzsa (szerk.): Sokszínű pedagógia. ELTE TÓK, Budapest, 2019. 24–35. o.

9 Sally Goddard Blythe: Reflexek, tanulás és viselkedés, i. m.

10 Patti Andrich – Merianna B. Shihada – Melissa K. Vinci – Steven L. Wrenhaven – Glenn D. Goodman: Statistical relationships between visual skill deficit and retained primitive reflexes in children. = Optometry and Visual Performance, Vol. 6. 2018. No. 3. 106–111. o. (<https://www.ovpjournal.org/ovp---volume-6---issue-3.html>; utolsó megtekintés: 2023. 09 30.)

11 Lidija B Ivanović – Danijela Ilić Stošović – Snežana Nikolić – Veselin Medenica: Does neuromotor immaturity represents a risk for acquiring basic academic skills in school-age children? = Vojnosanitetski Pregled, Vol. 76. 2019. No. 10. 1062–1070. o. (<https://aseestant.ceon.rs/index.php/vsp/issue/view/1211>; utolsó megtekintés: 2023. 09 30.)

12 Halász Gábor – Fazekas Ágnes – Lukács, Teodóra (szerk.): Az innovációs folyamatok dinamikája az oktatási ágazatban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2020.

13 Rácz Katalin: Az Alapozó Terápia hatásvizsgálata iskolaérettség jeleit mutató óvodás gyerekek körében. Doktori értekezés. ELTE PPK, Budapest, 2015. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/26164>. Utolsó megtekintés: 2023. 09 30.; Révész-Kiszela Kinga: Intervenció program hatása az iskolaérettségre a tanulási- és motoros képességek tükrében. Doktori értekezés, Eszterházy Károly Egyetem, Eger, 2018. (<http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/57/>; utolsó megtekintés: 2023. 09 30.)

14 Celestyna Grzywniak: Integration exercise programme for children with learning difficulties who have preserved vestigial primitive reflexes. = Acta Neuropsychologica, Vol. 15. 2017. No. 3. 241–256. o. (<https://actaneuropsychologica.com/resources/html/article/details?id=154869>; utolsó megtekintés: 2023. 09 30.); Rácz Katalin: Az Alapozó Terápia hatásvizsgálata..., i. m.; Révész-Kiszela Kinga, i. m.; Sarlós Erzsébet: Az intézményes keretek között történt szenzomotoros fejlesztés hatása az 5–8 éves gyermekek szenzomotoros fejlődésére, auditív, vizuális tanulási részképességeire. Doktori értekezés. ELTE PPK, Budapest, 2021. (https://www.ppk.elte.hu/dstore/document/934/sarlos_erszsebet_disszertacio.pdf.pdf; utolsó megtekintés: 2023. 09. 30.)

VÁMOSI Katalin

A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma Képzőművészeti Gyűjteményének gyarapodása 1998–2008 között

A 2000-es évek elejétől jelentős mértékben növekedett a sárospataki Rákóczi Múzeum Képzőművészeti Gyűjteménye ajándékozások és pályázati támogatások révén. A legjelentősebb donációk között a 2001, 2002, 2005 és 2008. évi gyarapodásokat említhetjük, illetve a 2004-ben és 2005-ben támogatásból vásárolt műtárgy-együtteseket emelhetjük ki.

2001-ben *Zugor Sándor* (Bosznabrod, 1923. február 7. – New York, 2002. február 9.), az Amerikai Egyesült Államokban élő festőművész adományozta grafikákkal, akvarellekkal és olajképekkel gazdagodott a kollekció, összesen 28 darabbal, majd hét évvel később, 2008-ban az özvegye által újabb adományt kapott a múzeum a művész tengerentúlról hazaérkezett képeiből. Az ajándékozás több szempontból is figyelemre méltónak és jelentőségteljesnek mondható, egyrészt olyan művek kerültek a képzőművészeti gyűjteménybe, amelyek annak elsődleges gyűjtőkörébe tartoznak, azaz a sárospataki művészotthonban 1947–1959 között alkotó képzőművészek anyagai közé sorolhatók, másrészt a hazai közönség és szakma előtt ez idáig szinte ismeretlen, az 1956-ban Magyarországot elhagyó művész képzőművészeti munkásságának egy része került vissza hazánkba és vált ezáltal kutathatóvá.

Zugor Sándornak 1953-tól 1955-ig többször volt lehetősége pár hetet Sárospatakon, a művésztelepen tölteni, amint azt a képek datálásai tanúsítják. 1955-ben többek között Borbély Gyula, Ligeti György, Petrovics Emil, Vadas Ágnes, Károlyi Amy, Weöres Sándor, Konok Tamás művészekkel együtt dolgozott a Képzőművészeti Alap I. számú Alkotó Otthonában. Károlyi Amy *Szökökút* címen papírra vetett versét neki ajánlotta, Weöres Sándor 1955-ben szintén Patakon született versét írta hozzá *Zugor Sanyinak* címmel. Már 1947-től jó kapcsolatot ápolt a költő házaspárral, akikkel együtt élvezte a Római Magyar Akadémia és igazgatójának, Kardos Tibornak vendégszeretetét. A festőművész 1947 februárjában érkezett az örök városba, Rómába két éves ösztöndíjjal, ahol Pilinszky János és Weöres Sándor portréit is megrajzolta egy évvel később.

Zugor Sándor szerette a művésztelepeket, lelkesítette az ottani szabad légkör, az alkotás szabadságának lehetősége, a táj varázsa. Már főiskolásként több művésztelepen – a veszprémi, a felsőbalogi és a főiskola miskolci telepen – megfordult. Varga

Nándor Lajos főiskolai tanárral és diáktársaival alkotói munkájukhoz otthonra találtak Veszprémben és a festői fekvésű, elhagyatott Coburg hercegi kastélyban, Felsőbalogon. Utóbbi helyszínen 1943-tól 1944-ig háromszor nyílt lehetőségük a közös munkára, amíg a német katonák le nem foglalták a kastély szobáit 1944 októberében. 1945 és 1956 között szintén számos művésztelepre látogatott el, említendő közülük 1945-ben a Győri Elek szervezte tiszaladányi, majd egy évvel később a miskolci, pár évvel utána, 1953-tól 1955-ig a sárospataki művészek alkotóotthona, majd a verőcei és végül 1956-ban a nagymarosi.¹

Kutatómunkám során interjút készítettem Tömösközi Ilonával, a sárospataki alkotóház egykori gondnokával, aki több művésznevet is említett a telepre beutaltak közül, ezek egyike volt *Konok Tamás* (Budapest, 1930. január 9. – Budapest, 2020. november 20.) festőművész. Felkerestem a művészt, aki megerősítette az információt és megmutatta az 1955-ben ott festett pasztelképét, ami a kastély egykori konyháját örökítette meg. Ezt a korai alkotását sikerült 2004-ben megvásárolni az alkotótól, amely azóta a sárospataki múzeum képzőművészeti gyűjteményét gazdagítja.

Zugor Sándor második felesége (Laine) által 2008-ban adományozott 36 alkotás nagyobb része a tengerentúlon készült, de közülük kilencet még Sárospatakon a faluban és az ódon várkastély falai között festett a művész. A Rákóczi Múzeumnak ajándékozott képek szerepeltek az ugyanebben az évben megrendezett kiállításon és a festőművészről és munkásságáról megjelent könyvembe is bekerültek.²

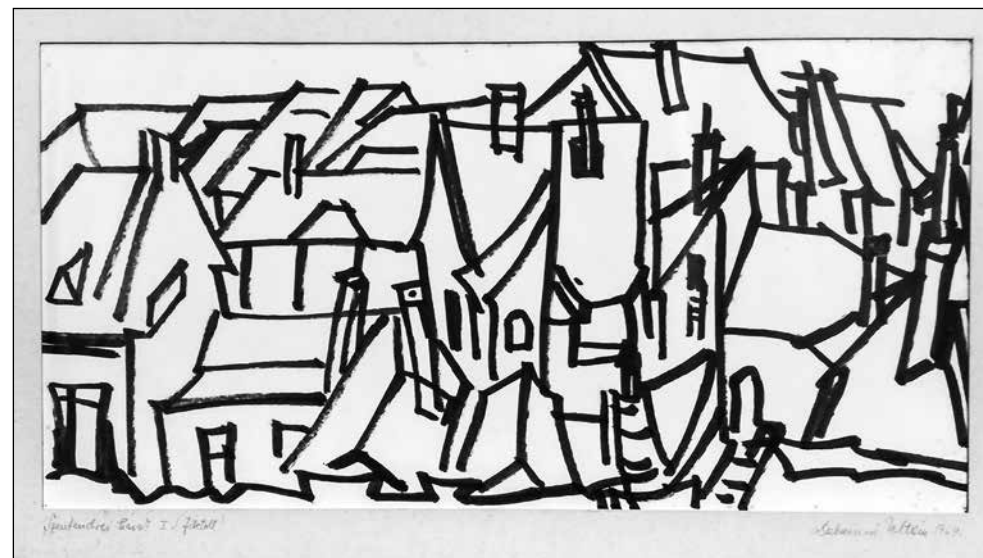
2002-ben Mayer József kisgrafikai gyűjteményének tekintélyes része, 2230 darab került adománya révén a múzeum képzőművészeti gyűjteményébe, amelyben jelentős számban találhatók Fery Antal, Petry Béla, Cseh Gusztáv, Xantus Géza, Moskál Tibor, Domján József, Bardócz Lajos, Kós Károly – illetve ipse fecit, azaz saját névre szóló –, Borsos Miklós készítette ex librisek, Légrádi Sándortól bélyegtervek, valamint Deák Ferenc, Pleidell János, Vén Zoltán, Gross Arnold, Zórád Ernő, Reich Károly, Kass János, Aszódi Weil Erzsébet, Barcsay Jenő, Török Endre, Borsos Miklós, Perei Zoltán, Varga Nándor Lajos képzőművészekről alkalmi grafikák, továbbá egyedi rajzok és akvarellek.³

Mayer József (Sárospatak, 1937. április 4. – Budapest, 2014. november 11.) jogászként, főtanácsosként tevékenykedett a Magyar Államvasutaknál, de szabadidejében rajongva fordult a művészetek felé, szenvedélyes gyűjtője volt a kisgrafikáknak, számos művész (többekhez barátság fűzte) névre szólóan neki ajánlotta munkáját vagy készítette el számára ex librisét. Emellett cikkei jelentek meg a *Kisgrafika* című folyóiratban Fery Antáról, Gönczi Gebhardt Tiborról, Várkonyi Károlyról, Imets Lászlóról, Pleidell Jánosról, Buday Györgyről, Petry Béláról, Márton Lajosról és másokról.⁴ Tagja volt a Kisgrafika Barátok Köre Grafikagyűjtő és Művelődési Egyesületnek 1987-től, illetve a Molnár C. Pál Baráti Körnek. Szülővárosának szellemisége és a nagy múltú református kollégiumban eltöltött diákévek egész életét végig kísérték. Lokálpatriótaként segítette és igyekezett előmozdítani az értékek Sárospatakra kerülését, így az Amerikai Egyesült Államokba szakadt

volt pataki diák, Szathmáry Lajos Kossuth-relikvia gyűjteményét is, akivel levelezés útján tartotta a kapcsolatot.⁵

A Mayer-gyűjteményben számos *Fery Antal* (Szerencs, 1908. június 12. – Budapest, 1994. június 30.) készítette kisgrafika, azaz ex libris (amely eleinte a könyvek tulajdonosait jelezte, majd később önálló mű lett) és alkalmi lap, vagyis karácsonyi, újévi üdvözlőlap, egyéb jókívánságokat tartalmazó üzenet, házasságról és gyermek születéséről hírt adó értesítés is megtalálható. A szerencsi születésű Fery Antal a kisgrafika olyan egyedülálló, csak rá jellemző stílusát teremtette meg 1939–1993 között készült mintegy 2500 kisgrafikáján, amely példa nélküli itthon és külföldön egyaránt. Közérthetősége, realista szemlélete, egyszerűsége, anyagtisztelete, megfontoltsága, lényegre törő kifejezőmódja művészetének védjegyévé vált. Remek fametsző volt, a magyar fametszés egyik iskolateremtő mestere.

Életművében sokféle tematika érhető tetten, közülük öt főbb csoport határozható meg: említendők a történelem nagyjainak, íróknak és művészeknek a portréi, külön tárgykört alkotnak a műemlékek, nevezetes épületek ábrázolásai, illetve a szőlős-boros ex librisek, valamint a természeti értékeinket, a fákat, a virágokat megjelenítő kisgrafikák, és végül, de nem utolsósorban a minikönyveket érdemes megemlíteni. Ez utóbbiakból, a gyufásdoboznál valamivel nagyobb könyvecskékből 1980–1984 között két évente jelent meg egy-egy darab, összesen három, amelyek szövegeit dr. Bottyán János válogatta és az illusztrációkat, a fametszeteket Fery Antal készítette.⁶

Debreczeni Zoltán:
Szentendrei házak I.

2004-ben és 2005-ben a Nemzeti Kulturális Alap pályázati támogatásából sikerült Kass János (Szeged, 1927. december 26. – Budapest, 2010. március 29.) grafikus-művész négy illusztrációs sorozatát megvásárolni, összesen 64 egyedi, cizellált grafikai lapot, hasonlóképpen az egy évvel későbbi vételhez, amikor ugyanilyen módon Halmy Miklós (Erdőbénye, 1931. február 8. – Budapest, 2021. december 30.) festő-művész mérnöki precizitással szerkesztett munkái közül *Hungarium sorozatának* 81 alkotásához jutott hozzá az intézmény. A vásárlást megelőzően a két művész időszaki kiállításon mutatkozott be 2003-ban, illetve 2004-ben a Múzsák Temploma (volt Trinitárius templom) nagytermében. A tárlatokhoz egyedi formátumú kiállítási katalógusok jelentek meg a *Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek* sorozatban.⁷

A vásárlások elsődleges célja a múzeum specifikus gyűjteményi egységének: a sárospataki alkotóházban tevékenykedett művészek alkotásainak gyarapítása volt.⁸ Mindketten ugyanis az alkotóház művészvendégei között említhetők, éppúgy, mint Domján József (Budapest, 1907. március 15. – New York, 1992. november 25.) és Győri Elek (Tiszaadány, 1905. július 16. – Tiszaalpár, 1957. december 23.) festőművészek, akiktől szintén bekerültek alkotások a gyűjteménybe. 1999-ben Domján József három színes fametszete végrendelet útján, a hagyatéki tárgyalást követően érkezett a múzeumba, majd egy évvel később, 2000-ben sikerült megvásárolni Győri Elek két akvarelljét: egy 1948-ban készült pataki látképet és egy a várat ábrázoló művét szintén ugyanabból az évből.

Domján József 1951. május 5-től kapott beutalót és egy hónapot töltött – a Rákóczi várat ábrázoló színes grafikai sorozatán dolgozva – a várkastélyban működő sárospataki alkotóotthonban, ahol Győri Elek is járt, többek között 1948-ban, amikor a fentebb említett akvarelleket készítette.⁹ 1952. május 19. és június 15. között Kass János alkotott Sárospatakon¹⁰, itt készült, korai művei sajnos nem maradtak fenn, viszont egykori „vár-lakóként” emlékeit kiállítási katalógusában írta le *A (Szem)Tanú fél évszázada 1951–2003* címen.

„Fél évszázada Sárospatakon töltöttem a nyarat. A híres Rákóczi-vár adott otthont a művészeknek. Alkotóházként működött és a háborús évek nyomasztó élményei után, itt a ragyogó napsütésben a gyönyörű Bodrog-parti tájban nyolc-tíz művész remélt inspirációt és impulzust új művekhez. Furcsa kettős helyzet volt, ma már ezt nehéz mai ésszel megérteni. A háború ugyan néhány éve véget ért, de az egykori megpróbáltatásokat nem lehetett elfelejteni, és a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején újrakezdődött egy újabb háború, s ez a kíméletlen terror az ország saját honpolgárai ellen tört. Mi művészek a Rákóczi-várban reggelenként a nagy ebédlőasztal körül gyülekeztünk. Az egykori főúri személyzetből megmaradt – ünnepnapokon libériás inas – tradicionálisan hordta körül a reggelit, zsíroskenyeret, s cukor nem lévén, keserű planta-teát. A várban így zajlott az élet – az épület egy része még romos volt –, s a háborús fosztogatásokról, a vár urairól, az eseményekről nem sok szó esett. Akár Boccaccio pestis elől menekülő hősei, kik borsos történeteikkel mulatják az időt, itt mi is egy területen kívüliséget élveztünk.”¹¹

A hatvanas évek képzőművészetének egyik jelentős műfaja a grafika lett, magas- és mélynyomású eljárásai közül főként a rézkarc, a litográfia, a fametszet, a

linóleummetszet, a monotípiá, a hidegtű, az aquatinta, valamint az egyedi rajz indult el hódító útjára a könyvillusztrálás szabadabb, kevésbé ellenőrzött területén és vívta ki megújulását, önálló műfajjá válását a korszakban. Gondoljunk csak az 1961-ben útjára indult I. Miskolci Országos Grafikai Biennáléra, a mostani Miskolci Grafikai Triennálé elődjére. A kiadók szemléletében új tendencia jelentkezett az ötvenes-hatvanas években: könyvtervezőket és grafikusművészeket kértek fel könyveik megtervezéséhez és illusztrálásához, ami művészi igényű kiadványok létrejöttét eredményezte. Ez az áramlat sodorta Kass Jánost az illusztráció világába, akinek páratlanul gazdag, sokszínű munkásságán belül jelentős helyet foglalt el ez a művészeti tevékenység. Készített rajzokat Wass Albert meséihez, a gyermek- és ifjúsági irodalom számos remekművéhez, Nagy László és Juhász Ferenc verseihez, Bartók Béla zeneműveihez, végeláthatatlanul lehetne sorolni könyvillusztrációit. Talán a számok ez esetben beszédesebbnek bizonyulnak: 1950 és 2001 között 334 könyvet illusztrált.

A magyar könyvművészet bekerült a világ élvonalába, amihez Kass János hozzájárult számos munkájával, elismerésével. Ezek egyike az 1958-as brüsszeli világkiállítás ezüstérme a „Szép könyv” versenyen. Kétszer is elnyerte, 1966-ban és tíz évvel később, 1977-ben „A legszebb könyv” díjat Lipcsében, a könyvművészeti kiállításon. A hatvanas évekre már a legjobb könyvillusztrátorok között említették nevét, munkásságát két évben, 1954-ben és 1967-ben Munkácsy-díjjal ismerték el.

Kass számára a hatvanas évek a könyv, a nyomda és a tipográfia jegyében zajlott. 1961-ben tért haza Lipcséből, a Grafikai és Könyvművészeti Főiskoláról, ahol egy évet töltött aspiránsként. Megszerzett ismereteit a Magyar Iparművészeti Főiskola Grafikai Tanszékén adta tovább hallgatóinak, ugyanakkor Szántó Tibortól, a Helikon Kiadó művészeti vezetőjétől nagyszerű feladatokat kapott. Sorra születtek meg sorozatai, amelyek egy-egy alkotói periódusának és stílusának összegzései.

Szinte minden jelesebb illusztrációs sorozatából sikerült vásárolni a rendelkezésre álló összegből, ezáltal bővült a gyűjtemény a következő önálló, egyedi grafikai lapokkal: *Szent György* (1965, rézkarc-aquatinta), *Cantata Profana* (1966, rézkarc-aquatinta), *Az ember tragédiája* I–IX. (1966, rézkarc-aquatinta), *A kékszakállú herceg vára* I–VI. (1970, szitanyomat), *Psalmus hungaricus* I–IX. (1976, tus-kréta), *Szent Ferenc* (1980, rézkarc), *Hamlet* I–X. (1980, rézkarc-aquatinta), *Háry János* I–X. (1981, rézkarc-aquatinta), *Képek az Ótestamentumból* I–XV. (1986, rézkarc-aquatinta), *Faludy-fejek* I–II. (1988–89, collage-xerox).

Az erdőbényei születésű Halmy Miklós több szalon kötődött a Bodrog-parti városhoz, egyrészt ifjúságának élményei, iskolai fűzték ide, majd később a művésztelepi emlékek, illetve a Dankó Imre által szervezett *Hegyaljai tájak – hegyaljai emberek* tárlatsorozat, ahol többször szerepelt az 1950-es években kiállító művészként. Az önálló útját járó alkotó nem vett részt művészeti csoportosulásokban, leszámítva a hatvanas éveket, a párizsi útját követő időszakot – két év után, 1967-ben tért haza a francia fővárosból –, amikor csatlakozott ahhoz a Hamvas Béla által életre szóló szellemi és etikai útravalóval ellátott művészkörhöz (tagjai között többek között Deim Pál,

Nádler István, Bak Imre, Csutoros Sándor, Csíky Tibor, Molnár Sándor képzőművészek említhetők), akik az új életre kelt hazai avantgarde meghatározó nemzedékévé váltak.

Baráti kapcsolatukat jól mutatja Hamvas 1967. május 2-án írt levelének záró sora: „Ha fest valamit, ami látványképes, írjon, szívesen elmegyek és megnézem. Ami pedig a közös megbeszéléseket illeti, arra azt hiszem, csak ősszel kerülhet sor, az évszak előrehaladott és itt a nyár. Sokszor üdvözlö barátnya Hamvas Béla”¹²

A Hegyaljáról indult festő a *Nap Háza* és *Hold Háza* kettős sorozatát tartja főművének, természetesen emellett számos egyéb opusza említhető, mint a *Szférikusok* sorozat (1963), az *Immanencia* sorozat (1966, Párizs), az *Orbis Pictus* sorozat – *Comenius Ámos János tiszteletére* (1967), a *Sötét korszak* sorozat (1980/81), a *Plazma sor* – *Kodály Zoltán emlékének szentelve* (1982/85), a *Tentámentum* sorozat (1997–98), a *Hungarium* sorozat (1998/99) és végül az *Instrumentumok* 2003-ból.

Lényegyet megragadó, tömörítő kifejezőmódjához egyszerű képformátumot, a négyzetet választotta, amely változatlan alakzatával maga is az antik görög filozófia tárgyát képezte egykoron. Kompozícióin érzékletes faktúra, szokatlan színkezelés, erőteljes jelentéseket hordozó formavilág, feledésbe merült ősi kultúrák szimbólumai jelennek meg és az ezeken átsejlő metafizikai tartalmak, a tiszta erkölcsi bázisra épülő világ bemutatása. Művei megértéséhez és a közöttük való eligazodáshoz kellő érzékenység és bizonyos ismeretek szükségesek. Alkotásainak időtlensége, statikus volta ellenére mégis érdemes keletkezésük dátumaira, a datálásokra figyelni, mert sorrendjük egyfajta folyamatra, mozgásra, érlelődésre utal, mint az az emberi lélek esetében is tetten érhető az életút folyamán.

Debreczeni
Zoltán:
Kapcsolat

Párizsi tartózkodása idején, a Musée de L'Homme néprajzi gyűjteményének megtekintésekor alakult ki benne az elhatározás az ősi kultúrák tradícióinak, szemléleteinek, világmagyarázatainak, formakincseinek tanulmányozására. Közülük főként a magyar népművészeti hagyományokra fókuszált, kimondva azt, hogy „*létre kell hozni az autochton magyar képzőművészetet a grand art szintjén, lehetőleg egyetemes igényű jelentéstartalommal, immanens jelrendszerrel, spirituális szintre emelt aktualitásokkal.*”¹³ Ennek az elhatározásnak megvalósulását fedezhetjük fel *Hungarium* sorozatában, ahol a kis méretű képtáblákon megannyi ismert vagy kevésbé ismert motívum, illetve azok variációi láthatók. A plasztikai élményt nyújtó bronzplaketteken többször egy-egy korábbi motívuma kerül teljesen másfajta megvilágításba, újfajta gondolatot közvetítve ezáltal.

2006-ban Urbán György (Sátoraljaújhely, 1936. június 12. – München, 2011. február 17.) és Bertha Zoltán (Poroszló, 1914. február 26. – Debrecen, 2003. december 1.) festőművészek egy-egy festménye került adományozás révén a Rákóczi-múzeumba. Ők szintén részesei voltak Sárospatakon a művésztelepi életnek, majd később a helyi művészvilág ismert tagjaiként aktívan bekapcsolódtak annak formálásába.¹⁴ 2005-ben újabb alkotásokat kapott ajándékba a múzeum *Debreczeni Zoltán* (Szolnok, 1923. október 20. – Sárospatak, 1989. január 6.) festő és grafikusművész özvegyétől. A Magyar Képzőművészeti Főiskola elvégzése után nem sokkal, 1959-ben került Debreczeni Zoltán Sárospatakra, a Tanítóképző Intézetbe (utóbb: főiskola) tanítani, ahol 1983-ig dolgozott. Jellegzetes témái között a nyaralásai során felkerekedett hazai és külföldi tájak, Szentendre és környéke, illetve a Zemplén vidéke jelenik meg, amelyeket linóleumba metszett vagy tollal érlelt műalkotássá.¹⁵ A 33 tételes adományozás révén tájképek, portrék, itáliai, horvátországi és görögországi utazások emlékképei kerültek be a gyűjteménybe.

A Rákóczi Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményének – a fentiekben részletesen ismertetett – egy évtizede igazán figyelemre méltó időszaknak mondható. Köszönhető ez egyrészt a sárospataki művésztelepre irányuló kutatásaimnak, amelyek során jó néhány képzőművészt sikerült beazonosítani, akik részesei voltak az itt folyó munkának, másrészt a velük kialakított gyümölcsöző kapcsolatnak és együttműködésnek, amely révén számos alkotásuk került be a kollekcióba vásárlás vagy adományozás útján. Végül, de nem utolsósorban Mayer József nagylelkű donációjának, amely által számottevően gyarapodott a képzőművészeti gyűjtemény, 2008-ra már közel 2800 tétellel bővült az állomány.

Muzeológusi pályafutásomnak meghatározó tíz évét töltöttem a Rákóczi Múzeumban, ahol a várkastély 1945 utáni változásokkal teli, mozgalmas korszakát kutatva gazdag anyagra, fontos dokumentumokra és képekre bukkantam az Alkotóház témakörében. A kutatások és a gyűjtések révén, nemcsak a kiállításokon való bemutatkozások váltak lehetővé a Múzsák Temploma kiállítóterében, hanem tanulmányaimon, a kiállítási katalógusokon és könyvem révén a szélesebb közönség előtt is ismertté válhattak az alkotók életművei.

A cikkhez kapcsolódó, a jelen lapszámban bemutatott képzőművészeti alkotások¹⁶

- Bardócz Lajos: Szanka Rózsa ex librise, 1988, (papír, rézkarc, j. j. l.: Bardócz Lajos Ltsz.: SRM 2002. 56. 3. 4.)
- Boros Miklós ex librise (papír, rézkarc, j. n. Ltsz.: SRM 2002. 53. 1. 1.)
- Deák Ferenc: Dávid Katalin ex librise, 1971, (papír, fametszet, j. n. Ltsz.: SRM 2002. 55. 2. 6.)
- Deák Ferenc: Megérkeztem Gábor Zoltán 1969 (papír, rézkarc, j. j. l.: Deák Ferenc Ltsz.: SRM 2002. 55. 2. 7.)
- Debreczeni Zoltán: Kapcsolat, 1971, (papír, linóleummetszet, 30x40 cm, j. j. l. Debreczeni Zoltán 971. Ltsz.: SRM 2005. 32. 1.)
- Debreczeni Zoltán: Rossz kutya, 1984, (papír, színes linóleummetszet, 21x35 cm, j. j. l. Debreczeni Zoltán 1984. Ltsz.: SRM 2005. 1. 1.)
- Debreczeni Zoltán: Szentendrei feljáró, 1970, (papír, filctoll, 54x30 cm, j. j. l. Debreczeni Zoltán 1970. Ltsz.: SRM 2005. 33. 1.)
- Debreczeni Zoltán: Szentendrei házak I., 1969, (papír, filctoll, 27x51 cm, j. j. l. Debreczeni Zoltán 1969. Ltsz.: SRM 2005. 29. 1.)
- Domján József: „Ó harcos bogács”, 1950 (papír, színes fametszet, 68x51 cm, j. j. l.: Domján József 50 Ltsz.: SRM 99. 1. 1.)
- Domján József: „Pipacsok”, 1950 (papír, színes fametszet, 66x50 cm, j. j. l.: Domján József 50 Ltsz.: SRM 99. 2. 1.)
- Fery Antal: Rákóczi Ferenc (1676–1735) 250 (fametszet, papír, j. n. Ltsz.: n.)
- Győri Elek: Patak látképe, 1948 (papír, akvarell, 30,5x21,4 cm, j. j. l.: Győri Elek 1948 Ltsz.: SRM 2000. 4. 1.)
- Halmy Miklós: 1956 – Hungarium sorozat, 1998/99 (öntött bronz, 9x9 cm, j. n. Ltsz.: SRM 2005.78.1.)
- Halmy Miklós: A visszatérő turul – Hungarium sorozat, 1998/99 (öntött bronz, 9x9 cm, j. n. Ltsz.: SRM 2005.74.1.)
- Halmy Miklós: Egyesítés – Hungarium sorozat, 1998/99 (öntött bronz, 9x9 cm, j. n. Ltsz.: SRM 2005.80.1.)
- Halmy Miklós: Heraldika – Hungarium sorozat, 1998/99 (öntött bronz, 9x9 cm, j. n. Ltsz.: SRM 2005.77.1.)
- Halmy Miklós: Jószeľfűvése – Hungarium sorozat, 1998/99 (öntött bronz, 9x9 cm, j. n. Ltsz.: SRM 2005.79.1.)
- Halmy Miklós: Ordosi párdúc – Hungarium sorozat, 1998/99 (öntött bronz, 9x9 cm, j. n. Ltsz.: SRM 2005.75.1.)
- Halmy Miklós: Szépmezőszárnya – Hungarium sorozat, 1998/99 (öntött bronz, 9x9 cm, j. n. Ltsz.: SRM 2005.81.1.)
- Halmy Miklós: TUR-TUR (Tátra) – Hungarium sorozat, 1998/99 (öntött bronz, 9x9 cm, j. n. Ltsz.: SRM 2005.76.1.)
- Kass János: A Kékszakkallú, 1996 (papír, szitanyomat, 47x34 cm, j. j. l. Kass 96 Ltsz.: SRM 2004. 17. 11.)
- Kass János: Az ember tragédiája II. szín – Kiűzetés, 1966 (papír, rézkarc-aquatinta, 31,8x31,6 cm, j. j. l. Kass János Ltsz.: SRM 2008. 38. 1.)
- Kass János: Hamlet, 1980 (papír, rézkarc-aquatinta, 38,5x28,8 cm, j. j. l. Kass János Ltsz.: SRM 2004. 15. 1.)
- Kass János: Hány János-illusztráció VII., 1981 (papír, rézkarc-aquatinta, 17x13 cm, j. k. l. Kass János Ltsz.: SRM 2004. 16. 9.)
- Kass János: Judit, 1970 (papír, szitanyomat, 46,7x34 cm, j. j. l. Kass János Ltsz.: SRM 2004. 17. 10.)
- Konok Tamás: Sárospataki kastély konyhája, 1955, Sárospatak (karton, pasztell, 50x70 cm, j. j. l. Konok Ltsz.: SRM 2004. 25. 1.)
- Légrádi Sándor: bélyegterve, 1975 (papír, akvarell, j. n. Ltsz.: SRM 2002. 2. 28.)
- Légrádi Sándor: Boldog új esztendő, 1937 (papír, rézkarc, j. j. l.: Légrádi Sándor 1937 Ltsz.: SRM 2002. 53. 2. 3.)
- Perei Zoltán: Portré, (papír, akvarell, j. n. Ltsz.: SRM 2002. 54. 3. 3.)

- Pleidell János: Önarckép, 1993 (papír, toll, j. j. l.: P. 1993. dedikálás Mayer Józsefnek Ltsz.: SRM 2002. 2. 3.)
- Varga Nándor Lajos: Vidám karácsonyt! Boldog új évet! 1977–78 (papír, fametszet, j. j. l.: Varga Ltsz.: SRM 2002. 50. 1. 2.)
- Vén Zoltán: Cím nélkül (papír, színes rézkarc, j. j. l.: Vén Zoltán dedikálás Mayer Józsefnek Ltsz.: SRM 2002. 48. 5.)
- Xantus Géza: Dr. Mayer József ex librise, 2001, (papír, aquatinta, j. j. l.: Xantus Géza 2001. Ltsz.: SRM 2002. 61. 2. 8.)
- Zugor Sándor: „A kastély téli éjszaka”, 1954, Sárospatak (papír, olaj, 32,5x47,2 cm, j. j. l.: S. ZUGOR 1954 Ltsz.: SRM 2001. 24. 1.)
- Zugor Sándor: „Sárospatak határában”, 1954, Sárospatak (papír, olaj, 28,2x38,3 cm, j. j. l.: ZUGOR S. 54 Ltsz.: SRM 2001. 39. 1.)
- Zugor Sándor: A pataki várkert, 1954–55, Sárospatak (papír, olaj, 29,7x42 cm, j. n. Ltsz.: SRM 2008. 38. 1.)
- Zugor Sándor: Fények a parton, 1959–1960, New York (farost, olaj, 31,5x70,8 cm, j. j. l.: S. ZUGOR Ltsz.: SRM 2008. 10. 1.)
- Zugor Sándor: Tájkép, 1963, New York (farost, olaj, 60,8x102 cm, j. j. l.: S. ZUGOR 1963 Ltsz.: SRM 2008. 15. 1.)

Jegyzetek

- 1 Vámosi Katalin: Zugor Sándor festőművész élete és munkássága 1948–1956 között. (A sárospataki művésztelep időszaka és előzményei) = Zempléni Múzsák, 18. évf. 2018. 3. szám, 106–108. o.; Vámosi Katalin: Zugor Sándor 1923–2002. A színek bővületében Budapesten, Rómában, Sárospatakon és New Yorkban. MNM Rákóczi Múzeuma, Sárospatak, 2008, 10–22. o.
- 2 Zugor Sándor festőművész retrospektív időszaki kiállítása, Múzsák Temploma, Sárospatak 2008. április 25. – augusztus 31.; Vámosi Katalin: Zugor Sándor 1923–2002, i. m.
- 3 Mayer József fia, Ákos folytatta apja nagylelkű adományozását és újabb ex libriseket ajándékozott 2017-ben a Rákóczi Múzeumnak.
- 4 Dr. Mayer József: Fery Antal kétsorosai. = Kisgrafika, 45. évf. 2006. 1. szám 9. o.; Uő: Kései emlékezés Gönczi Gebhardt Tiborra (1902–1994). = Kisgrafika, 52. évf. 2013. 2. szám, 6–7. o.; Uő: Elhunyt Várkonyi Károly grafikusművész. = Kisgrafika, 40. évf. 2001. 3. szám, 4–6. o.; Uő: Látogatás Imets Lászlónál. = Kisgrafika, 47. évf. 2008. 4. szám, 8–9. o.; Uő: Pleidell János 1915–2007. = Kisgrafika, 46. évf. 2007. 2. szám, 9. o.; Uő: Még egyszer Buday Györgyről. = Kisgrafika, 46. évf. 2007. 4. szám, 2–3. o.; Uő: 120 éve született Márton Lajos. = Kisgrafika, 50. évf. 2011. 1. szám, 8–9. o.; Vasné Tóth Kornélia: Dr. Mayer József emlékezete. = Kisgrafika, 55. évf. 2016. 1. szám, 11. o.
- 5 Mayer József: Még egyszer a Kossuth évfordulóról. Kossuth szelleme Sárospatakon. = Kisgrafika, 41. évf. 2002. 4. szám, 5–6. o.; Ürmös Péter: Gondolatok Dr. Mayer József ex libris gyűjteményének kiállításához. = Kisgrafika, 53. évf. 2014. 4. szám, 11–12. o.; Dr. Tamás Edit: Időszaki kiállítás nyílt Dr. Mayer József gyűjteményéből. = <https://www.rakoczimuzeum.hu/hu/kiallitasok-2/archivum/korabbi-kiallitasok/244-idoszaki-kiallitast-nyilt-dr-mayer-jozsef-gyujtemenyebol> (utolsó megtekintés: 2023. 09. 30.)
- 6 Dr. Soós Imre: Fery Antal grafikusművész élete, munkássága. In: Fery Veronika (szerk.): Fery Antal élete, munkássága, alkotásainak jegyzéke. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság, Miskolc, 2005. 12, 15–16, 26. o.
- 7 Kass János, Múzsák Temploma, Sárospatak 2003. május 23. – december 31., Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 44.; Halmy Miklós, Múzsák Temploma, Sárospatak 2004. augusztus – szeptember, Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 48.
- 8 Már 1945-ben megfogalmazódott a gondolat, hogy a neves iskolaváros (jogos tulajdonosaitól elvett) várkastélyában három intézmény kezdje el működését. Egy évvel később a református kollégium meg-

hívta volt diákját, Rácz Istvánt a szervezési feladatok ellátására, aki létrehozta a Szabadművelődési Akadémiát, majd 1947-ben a művésztelepet, és lerakta a múzeum alapjait is. 1950-ben politikai okok miatt felmentették tisztségéből, az alkotóház pedig a Képzőművészeti Alap kezelésébe került és ott is maradt megszűnéséig, 1959-ig, amikor Balassa Iván akkori múzeumigazgatónak sikerült a kastély egészét a múzeum számára és céljaira megszerezni. A sárospataki alkotóház az országos művésztelepek között kiemelt, első helyet foglalt el. Lásd: Vámosi Katalin: Sorsdöntő évek 1945–50 között a sárospataki Rákóczi-vár történetében és Rácz István életében. In: Berecz Anita – Gál Máté – Péterffy Gergely (szerk.): Régióink története II. Vörös és fehér. Társadalmi-politikai átmenetek Északkelet-Magyarországon a 19–20. század fordulóján. Líceum Kiadó, Eger, 2020, 379–392. o.

9 Vámosi Katalin: Volt egyszer egy Alkotóház 1947–1959. A sárospataki Alkotó Otthon 1947-től 1952-ig terjedő időszaka. In: Dr. Tamás Edit (szerk.): A 800 éves város, Patak. MNM Rákóczi Múzeuma, Sárospatak, 2004. 241, 261. o.

10 Uo. 269. o.

11 Kass János, Múzsák Temploma..., i. m. 4. o.

12 Halmy Miklós Munkácsy Mihály-díjas festőművész munkássága 1960–2000. A motívum működése. Püski Kiadó, Budapest, 2002. 24, 72. o.

13 Halmy Miklós, Múzsák Temploma..., i. m. 20, 26–28. o.

14 Vö.: Wehner Tibor: Urbán György = <https://artportal.hu/lexikon-muvesz/urban-gyorgy-1112/> (utolsó megtekintés: 2023. 09. 30.); Dobrik István – Turi Gábor (szerk.): Életfa. Bertha Zoltán festői világa. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1998.

15 Vö.: Földy Ferenc – Kovács Dániel – Szentirmai László (szerk.): Debreczeni Zoltán festményei, grafikái. Sárospataki Pedagógiai Füzetek 10. Comenius Tanítóképző Főiskola, Sárospatak, 1986.

16 Örvendetes, hogy a felsorolt alkotók közül a Zempléni Múzsában az elmúlt években többeket bemutattunk: Végvári Lajos: Domján József műhelyében = IV. évf. 2004. 4. szám, 49–51. o.; Dobrik István: Domján József és a magyar grafika = VII. évf. 2007. 3. szám, 71–75. o.; Soós Imre: Fery Antal grafikusművész élete és munkássága = XIII. évf. 2013. 2. szám, 46–50. o.; Vitányi Iván: Győri Elek és a naiv festészet = I. évf. 2001. 2. szám, 5–19. o.; Halmy Miklós: Prológus és köszöntő = II. évf. 2002. 1. szám, 42–46. o.; Halmy Miklós: Vázlat az éjszakából, 1986 = II. évf. 2002. 1. szám, 51–55. o.; Vámosi Katalin: Kass János grafikai sorozatai = IX. évf. 2009. 3. szám, 58–70. o.; Vámosi Katalin: Zugor Sándor festőművész élete és munkássága 1948–1956 között, i. m.

Fery Antal: Rákóczi Ferenc (1676–1735) 250

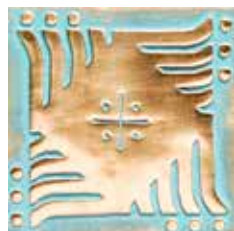
Zugor Sándor: A pataki várkert

Halmy Miklós:
Szépmeszőszárnya

Halmy Miklós:
Egyesítés

Halmy Miklós:
Jószélfűvése

Halmy Miklós:
1956

Halmy Miklós:
A visszatérő
turul

Halmy Miklós:
Heraldika

Halmy Miklós:
TUR-TUR (Tátra)

Halmy Miklós:
Ordosi párdúc

Vén Zoltán:
Cím nélkül

Zugor Sándor: Fények a parton

Domján József:
„Pipacsok”

Debreczeni Zoltán:
Szentendrei feljáró

Xantus Géza:
Dr. Mayer József ex librise

Deák Ferenc:
Megérkeztem Gábor Zoltán

Kass János:
Az ember tragédiája
II. szín - Kiűzetés

Kass János:
Háry János-illusztráció
VII.

Kass János:
Hamlet

Légrádi Sándor:
Boldog új
esztendőt

Debreczeni Zoltán:
Rossz kutya

Bardócz Lajos:
Szanka Rózsa
ex librise

Zugor Sándor: Sárospatak

Konok Tamás: Sárospataki kastély konyhája

Zugor Sándor: Tájkép

Zugor Sándor: „Sárospatak határában”

Domján József:
„Ó harcos bogáncs”

Perei Zoltán:
Portré

Légrádi Sándor
bélyegterve

Kass János:
Judit

Kass János:
A Kékszakállú

BENE Zsuzsanna – MATHIÁSZ Erzsébet

Mathiász János öröksége

1838. február 22-én született Mathiász János, idén ünnepeltük születésének 185. évfordulóját. Nincs olyan szőlész és borász, aki ne hallott volna róla és ne emlékezne rá. Áldozatos munkájával hozzájárult a szőlészeti-borászati kultúra fejlődéséhez hazánkban, a szőlőtermesztés és szőlőnemesítés területén elért eredményeinek a mai napig tisztelettel adózhatunk. A Tokaji borvidék különösen nagy figyelemmel tekint rá, mert nagy szerepe volt abban, hogy a borvidék fajtáit megmentette a filoxerától. Ő a magyar csemegeszőlők létrehozója, a világelső szőlőnemesítő, a „szőlők királya”.

Mathiász János vallásos (zsidó) családba született, tanulmányait papnevelésben kezdte, majd „közös megegyezéssel” kilépett és jogászként folytatta. Sokat tevékenykedett Kassán, ahol megismerkedett Munkácsy József műépítésszel. Munkácsynak ekkor komoly gyümölcs és csemegeszőlő gyűjteménye volt, amelynek a környéken csodájára jártak. A fiatal Mathiász innen merített inspirációt ahhoz, hogy maga is cserepes (tenyészdedényes) szőlőtőke-gyűjteményt hozzon létre, a kor elterjedt „hob-bijakként”. Ő azonban nem állt meg néhány tő szőlőnél, hanem 1866-ban kéthol-das szőlőskertet vett a Kassa melletti Rozália hegyen. Autodidakta módon képezte magát, s tudásának bővülésével párhuzamosan a fajtagyűjtemény is gyarapodott. Pár év leforgása alatt több mint 1600 féle, számos francia és olasz eredetű, hazai és világfajtát gyűjtött össze ültetvényében és tenyészdedényekben. A kollekció országos híré szőlőiskolává fejlődött. Mathiász János Entz Ferencel, az első magyar kertészeti szakiskola megalapítójával létrehozta a budai gyűjteményt. Entz barátjának és példaképének tartotta, a szőlészeti területén számos probléma (oltás, telepítés, művelésmódok és metszésformák összehasonlítása) megoldásán dolgoztak együtt, ahogy oktatási központok, borászati laboratóriumok létrehozásában is.

1873-ban a bécsi világkiállítás nemcsak Jedlik Ányos „villansűrítő”-jének (dinamó), az első magyar gőzmozdonynak és a Zsolnay-kerámiáknak hozott sikert, hanem Mathiász János számára is: mintaszőlő gyűjteményével első díjat nyert. A cserepekben és ládáknak nevelt óriásfürtű (másfél-két kilogrammos) csodás szépségű csemegeszőlőkhöz I. Ferenc József magyar király személyesen gratulált és kijelentette, hogy ennél szebb és pompásabb szőlőket még nem látott. A huszonhét cserepben nevelt több mint száz különböző fajta szőlőtőkét végül Montenuovo herceg lovassági tábornok hatalmas összegért vásárolta meg. A herceg arra kérte Mathiászt, hogy a

szőlőgyűjtemény elültetését ő maga, személyesen irányítsa. Ezt követően Ferenc József tanácsadójának, Thallóczy Lajosnak a pártfogoltjaként meghívások sorát kapta, többek között az orosz cár kérte föl a krími szőlőbirtokának vezetésére. Mathiász viszont minden ilyen jellegű megkeresést udvariasan elhárított.

Száma a cél egyértelmű volt: Magyarország csemege-szőlő-termelésének minél magasabb színvonalra emelése. A sikeren felbuzdulva tovább kívánta bővíteni a szőlőterületeit, viszont a Kassa környéki klímát nem tartotta megfelelőnek erre. 1880-ban feladta addigi hivatalnoki munkáját, és Mádon vásárolt öt hold szőlőt és a családjának otthont adó házat. Egy év múlva Szőlőskén vezetett 100 holdas szőlőbirtokot, nevezetesen gróf Andrássy Gyula szőlészét. A volt miniszterelnök, a Monarchia korábbi közös külügyminisztere biztos megélhetést kínált a 42 évesen már csak a szőlészettel foglalkozó szakembernek, amellyel teret engedett a fajtagyűjtési és kísérletezési kedvének is. A kísérletezéshez sajnálatos módon hozzásegítette a filoxéra pusztító hatása, amellyel évtizedes küzdelmet folytatott, hogy a területeket és a szőlőfajtákat megmentse. Ugyanakkor ez a szőlészeti katasztrófa változtatásra is kényszerítette, s így Katona Zsigmond segítségével Kecskemét mellett tett szert egy 33 holdas területre. A Talfája dűlőben található birtok „immunis” homokkalajt kínált számára, így sikerült új szőlőfajta gyűjteményt létrehozni, ahol a nemesítési törekvéseit valósította meg. Az ekkor 60 éves Mathiász János legtermékenyebb időszaka vette kezdetét. Ebben az időszakban egyrészt jelentősen megnőtt a homokon termelt szőlők aránya, másrészt fókuszba kerültek a kifejezetten étkezési célra termesztett csemege-szőlők. Mindent összevetve a csemege-szőlő-nemesítés területén sikerült Mathiász Jánosnak maradandót alkotnia, de nem szabad megfeledkeznünk az egyéb hibridjeiről sem. A világsikert az 1894. évi szentpétervári nemzetközi kiállítás hozta el, ahol a kor elismert nemesítőinek hibridjeivel mérte össze fajtáit. Akkor Európa legjobb szőlészeit sikerült megelőznie és elismerést kivívnia. Az 1896-os Millenniumi Ezredéves Országos Kiállításon Ferenc József és Erzsébet királyné gratulált neki és díszoklevéllel ismerték el munkásságát. Borászként is sikert aratott, boraival megnyerte az 1900-as párizsi világkiállítás nagydíját és a brüsszeli nemzetközi kiállítás díját.

Ebben az időszakban kétlaki életet élt, hol Andrássy gróf szőlőskei birtokát vezette, hol pedig Katonatelepen munkálkodott az új birtokán. Sajnálatosan a házasságának is emiatt lett vége, mert felesége, Anna nehezményezte, hogy férje folyton a szőlővel foglalkozik, s 1891-ben 32 év házasság után elváltak. Egy évvel később újránősült és a nála 24 évvel fiatalabb Sillay Józsa-t vette feleségül. Sillay Józsa több nyelven beszélt és írt folyékonyan, idegennyelvű levelezőként dolgozott, előbb a pécsi Zsolnay majolikagyár, majd a Littke pezsgőgyár munkatársaként. Innen hívta Andrássy gróf Szőlőskére, kereskedelmi ügyintézőnek. Mathiász az esküvő után Józsa-val Szőlőskére települt. 1897-ben Kecskeméten a családját befogadni képes ház megépítésébe kezdett, majd 1898-ban, az új otthon felépülését követően befejezte munkáját Szőlőskén és végleg Kecskemétre költöztek.

1911. július 2-án éjjel kettőkor megmozdult a föld. 5,6-os erősségű földrengés pusztított Kecskemét és környékén. Mathiász birtokát is érintette, tönkretette a szőlő-

lőtőkéket, a kúriát és a melléképületeket. A belvárosi zsinagóga kupolája félredőlt. A 73 éves Mathiász azonban olyan lelki erővel és hittel bírt, ami egy pillanatra sem engedte megindogni. Mindent kezdett előlről. Azt vallotta: „Isten bármilyen csapást mér rád, magadba intézd, ne mutass gyengeséget, emelt fejjel menj előre!” Mathiász hamar eladósodott, majdnem a szőlőültetvénytől is megvált. Az első világháború ugyancsak nagy csapást jelentett számára, mivel a külföldi szállításai elmaradtak, s a hadba vonulás miatt munkahiány lépett fel. Gyakran a Mathiász házaspár maga is dolgozni kényszerült a szőlőben. Az 1921-es év újabb elismeréseket hozott az idős, mégis aktív „szőlőkirálynak”, ekkor rendezte meg utolsó kiállítását Kecskeméten. A Kecskeméti Szőlősgazdák Egyesületének örökös tiszteletbeli tagjává választották. 1921. december 3-án, 83 éves korában halt meg.

Mathiász legendájának egyik alappillére barátai, jó ismerősei körének sokasága jelentette. Ahogyan az újságok is írták: látogatói, barátai voltak az „amerikai elnökön és a japán császáron kívül a világ összes nagyformátumú vezetője, költők, festők, írók, vallási vezetők”. Többségüket vendégül is látta tokaj-hegyaljai borászataiban, valamint a kecskeméti Mathiász birtokokon. Meghívottjai voltak a teljesség igénye nélkül I. Ferenc József, és felesége, Erzsébet királyné (Sissi), II. Vilmos porosz király, Bismarck kancellár, Novikov orosz nagykövet, Horthy Miklós kormányzó, Kossuth Lujza, Arany János, Munkácsy Mihály, Vikár Béla, Kodály Zoltán, Ady Endre, de legtöbbször gróf Andrássy Gyula. Kecskemétet Ferenczi Ida, Sissi társalkodónője ajánlotta Mathiász figyelmébe (nem kell annyit utazni, „félúton” van). Később ismerte meg Katona Zsigmond gyógyszerészt, aki elmondta neki, hogy náluk nincs filoxéra. Erről meggyőződve Mathiász számára elkezdődött életének kecskeméti szakasza, ahol munkásságát végül befejezte. A városban először 1889. augusztus 3-án járt és 1890-től indult a szőlőtelepítő munka, ez idő alatt kétféle dolgozott. Gróf Andrássy Gyula birtokán továbbra is, mert a gróf halálát követően az özvegy Kendeffy Katinka megkérte, hogy vigye tovább a birtok vezetését. Mathiász természetesen igent mondott, így folyton utazott, hol egyedül, hol öccsével, Józseffel. Andrássy birtokát soha nem hanyagolta el, a tökéletesség fokára emelte, amit az özvegy addig remélni sem mert.

1893 novemberében egy vasúti teherkocsi rakomány egészséges szőlővesszőt küldött Kecskemétről Sátorajaujhelybe, s ezt még kétszer megismételte. Ez idő tájt már folytak a szőlőtető által elpusztított szőlőterületek újraterelítési munkálatai, és szükség volt a kitűnő kecskeméti birtok vesszőire. 1894 decemberében Mathiász a szőlőterületeinek első termését Sárospatakra küldte. Így tisztelt a történelmi borvidéke előtt és indult meghódítani a világot. 1880–1899 között a Tokaji borvidék egész területén meghonosította a csemege-szőlő termesztést, ami azelőtt nem volt.

Hitvallását saját családján hatványozva akarta kiteljesíteni: „A siker kulcsa nem lehet más, mint a szakadatlan munka és kitartás.” Szigorú apa volt. Keményen bánt önmagával és mindenki mással, aki mellette dolgozott vagy élt. A gyerekei persze próbáltak mindent kitalálni, hogy miért nem a szőlőben, a pincében vannak a tanulás után. Ők nem élvezték a reggeltől estig tartó kemény munkát, a szigort. Egyik fia,

Mathiász István a kecskeméti primadonnát vette feleségül, apja tiltása ellenére. A rangon aluli „színésznőcske” miatt a házaspárt kiközösítették, csak a vincellérházban lakhattak. Mathiász maximalista, magába forduló ember volt: ha bármi kudarc, bántás érte, azt mindig egyedül dolgozta fel, kifelé nem mutatott sem fájdalmat, sem sértettséget, csak a felesége tudta ilyenkor, hogy baj van, mert kora hajnaltól késő éjjelig a szőlőben, a pincében volt. De ez a kemény ember a vendégeivel olyan kedvesnek és vendégszeretőnek mutatkozott, hogy abba a család kétszer majdnem teljesen tönkrement. Vendég el nem távozhatott anélkül, hogy meg ne ajándékozta volna kosárszámra szőlővel, vagy szőlővesszővel, vagy több karton borral.

Mathiász János életműve világviszonylatban is egyedülálló. Boraival, csemege-szőlőivel több mint kétszáz világversenyt nyert meg, olyanokat, ahol – a jelenlegi gyakorlattól eltérően – csak egy aranyérmét osztottak ki. Mathiász-féle – saját kezű telepítések utáni – szőlőültetvény jelenleg is létezik, az európai országokon kívül Kaliforniában, Argentínában, Izraelben, Tunéziában, a Krímben, Dél-Afrikában, Dél-Koreában, Kínában. Fajtái az azóta is eredményes első amerikai borklaszter pillérei lettek. A nemesítési munkásságának első kiemelkedő fajtája az 1887-ben létrehozott, *Ezeréves Magyarország emléke* szőlőfajta volt, amely számos későbbi fajtájának alapja és első nagy keresztezési sikere lett. Munkássága során mintegy 3500 szőlő hibridet állított elő. Ezek közül 180 fajtának készítette el a leírását, mivel ezeket tartotta sikeres keresztezéseknek. Így hozta létre az *Erzsébet királyné emléke*, *Kecskemét gyöngye*, *Kecskemét kincse*, *Kecskemét virága*, *Cegléd szépe*, *Thallóczy Lajos*, *Csabagyöngye*, *Mathiász Jánosné muskotály*, *Mathiász János diadala*, *Munkácsy József*, *Szauter Gusztávné*, *Vörösmarty Mihály*, *Zrínyi Ilona*, *Tompa Mihály*, *Bem tábornok*, *Darányi Ignác*, s végül az 1916-ban utoljára nemesített, legsikeresebb a *Szőlőskertek királynője* szőlőfajtákat.

Lássuk a *Szőlőskertek királynője* leírását: magyar fajta. (Mathiász J. 1916). Állami minősítés: 1956. Szülők: Erzsébet királyné emléke x Csaba gyöngye. Érés idő: 129 nap (augusztus vége). Fürt: 18x12 cm. 200–240 g. kúpos, hengeres, vagy vállas, közepesen tömött. Bogyó: 22x19 (23x20) mm. 4,1 g. kissé ovális, borostyán-sárga színű, kissé hamvas, napos oldalán rozsdás színű, húsa húsos, lédús, ropogós, muskotályos ízű. Cukor: 15–17%, sav: 5–6 gr/l. Közepes növekedési erényű. Vesszőzete barnás-sárga, elterülő. Vitorla: fényes, csupasz, bronzos-zöld színű. Levél: kicsi, vagy középnagy, vállból nyílt vagy záródó, kancsó alakú. Oldalöblei keskenyek, sekélyek, zártak, levélszél csipkés-fűrészkes, ritkán és mélyen bemetszett, fogai tompák, a lemez sima, hullámos, a főkaréj kissé befelé hajló, színe sötétebb zöld, kissé fényes, fonáka világos zöld és csupasz. A levélnyel csupasz, barnászöld. Bőtermő, a szárazságot jól elviseli. Másodfürtre hajlamos. Esős években bogyója repedésre és rothadásra hajlamos. Túlérve veszít ízvilágából. Betegség ellenállás átlagos. Teljes vegyvédelmet kíván. Fagy: -18 °C.

A keresztezéses nemesítéssel létrehozott világhírű fajtáinak, így a *Szőlőskertek királynőjének* és az *Ezeréves Magyarország emlékének* is, a koraisága volt az egyik előnyös tulajdonsága. Fajtáira jellemző volt a kedvező fürt forma, a bogyók kelle-

mes és intenzív muskotály íze (pl. a *Szőlőskertek királynője*, *Thallóczy Lajos*, *Szauter Gusztávné*, *Mathiász Jánosné muskotály*). Munkájának eredményét mutatja, hogy az általa nemesített fajták közül 67 került a termesztésbe, amelyekből 12 világszerte elterjedt. Nemesített fajtái közül három: a *Cegléd szépe*, a *Mathiász Jánosné muskotály* és a *Szőlőskertek királynője* jelenleg is telepítésre engedélyezett. A *Cegléd szépe* fajtájából klón változat is rendelkezésre áll *Cegléd szépe K.73* néven. Mathiász életművének jelenkori hatását mutatja, hogy az általa előállított új fajtákat keresztezési partnerként is használták és használják. Többek között a *Pannónia kincse*, *Gloria Hungariae*, *Kocsis Irma*, *Attila*, *Rekord*, *Olympia*, az USA-ban a *Perlette* és a *Delight* szőlőpárja, vagy egyik szülője Mathiász-fajta.

Tokaj-hegyaljai aktív éveire emlékeztet, hogy *Furmint* és *Hárslevelű* tőkéket is ültetett kecskeméti ültetvényébe. Ezekből egyrészt minőségi borokat (aszút is) készített, pozitív színezetet adva a homoki borok megítélésének. Másrészt a fajtakereszte-zéseknél felhasználta az általa ismert és termesztett hegyaljai fajtákat. A leírásokban a *Tokajhegyalja gyöngye* maradt fent, amelyet a *Bortermelők kincse* és *Furmint* fajták keresztezésével alkotott meg. Sajnos más ilyen keresztezésből származó fajtát nem hagyományozott az utókorra, viszont öccse, Mathiász József által létrejött a *Muscat Tokajhegyalja* a *Furmint* és a *Muscat lunel* keresztezéséből.

Mathiász János életműve 2015. december 3-án felvételt nyert a Magyar Nemzeti Értéktárba. Eredményeit összegezve az alábbiakat emelhetjük ki:

Szőlő fajtagyűjtemény. Még a filoxeravész előtt (1875) létesítette az ország leggazdagabb szőlő-fajtagyűjteményét a Kassa melletti Szőlőskén. Ezt a gyűjteményét me-nekítette a rovarkártevő pusztítása előtt Kecskemétre, a katonatelepi homokra, Katona Zsigmond gyógyszerész javaslatára és támogatásával. A gyűjteményében nagyon sok és értékes külföldről származó, főként csemege-szőlő-fajta (francia, olasz, spanyol, osztrák, amerikai stb.) pl. Chasselas-félék voltak. E gyűjtemény magva máig fennmaradt és hivatalosan bejegyzett génbankként alapja az intézeti fajtagyűjteménynek és a szőlőnemesítésnek.

Nemesítői tevékenység. Világviszonylatban is jelentős tevékenysége, élethivatása volt a szőlő nemesítése. Felismerte a mutációk és betegségek által mozaikosan szét-esett és előregedett ültetvények szelekciós javíthatóságát. Még jelentősebb tette volt a csemege-szőlő kultúra megteremtése hazánkban. Az ő korában Magyarországon öreg ültetvényekben régi borszőlőfajtákat termesztettek, s közülük a nagyobb bogyójúak termését fogyasztották friss szőlőként (Gohér, Kadarka stb.). Külföldi tapasztalatok alapján látott hozzá új csemege-szőlő-fajták előállításához. A már gazdag ismeret-anyaggal rendelkező szőlész finom csemege- és borszőlőfajtákkal kívánta szolgálni honfitársait. Ennek érdekében szelekciós és keresztezéses nemesítésbe kezdett, amivel előtte Magyarországon még senki más nem foglalkozott.

Irodalmi munkásság. Amikor megszületett egy-egy szőlőfajtája, az újdonságot a *Borászati füzetek* lapjain közölte, az olvasók nagy érdeklődésétől övezve. Fajtáit maga szaporította, ezek forgalmazásához rendszeresen adott ki igényesen összeállított, fajtaleírással egybekötött „Név- és árjegyzék”-et.

Mathiász életművének üzenete ma különösen aktuális. A csemegeeszőlő-termesztés az elmúlt években világszerte folyamatos növekedést mutat, 2021-ben elérte a 30,1 millió tonnát. Kína, India, Törökország, Egyiptom, Irán a vezető országok. Az elmúlt években Dél-Afrika és Peru 2000-hez képest meghétszerezte a termesztést. S nemcsak a termelt mennyiség növekszik, hanem változnak a fogyasztói igények is, egyre inkább előtérbe kerülnek a hatalmas bogyómeretű, érdekes formájú változatok. A magtalan, elsősorban sárga színű fajták Európában, míg a nagymagvú, édes ízű, színes fajták Ázsiában keresettek.

A hazai szőlőtermesztési adottságok kedvezőek a csemegeeszőlő termesztésének, amelyre a figyelmet elsőként Mathiász János hívta fel. Az általa létrehozott fajtákkal nemesítették az újabb fajtákat, így Magyarországon: *Pannónia kincse* (Szőlőskertek királynője x Cegléd szépe), *Éva* (Pannónia kincse x Erzsébet királynő emléke), *Attila* (Rosa mena di vacca x Mathiász Jánosné); a világban pedig: *Beauty* (Szőlőskertek királynője x Black seedless), *Delight* (Szultán x Szőlőskertek királynője) USA, Aurora (Seibel x Szőlőskertek királynője) Olaszország. Mathiász számos követőre talált a szakmában: Szűcs József, Poczik Ferenc, Kurucz András, Király Ferenc, Szegedi Sándor, Lubik István, Kozma Pál, Bakonyi Károly, Csizmazia D. József, Sz. Nagy László, Hajdu Edit, ifj. Kozma Pál, Korbuly János, Teszlák Péter. Mégis 2021-ben mindösszesen csupán 500 hektárra tehető a területek nagysága. A legkedveltebb csemegeeszőlő fajták csekély változatosságot mutatnak a világban megtalálható csemegeeszőlő fajtákhoz képest: *Csabagyöngye*, *Néró*, *Fehér* és *Piros Chasselas*, *Pannónia kincse*, *Árkádia*, *Pölöskei muskotály*, *Moldova*, *Guzal kara*, *Italia*, *Kozma Pálné muskotály*, *Palatina*. A rezisztens csemegeeszőlő fajták kevésbé érzékenyek a betegségekre is, elegendő háromszori permetezésük is, a bordói lé és a kén is elegendő védekezés gyanánt, így a fenntarthatóbb szőlőművelési követelményekhez is nagymértékben hozzájárulnak.

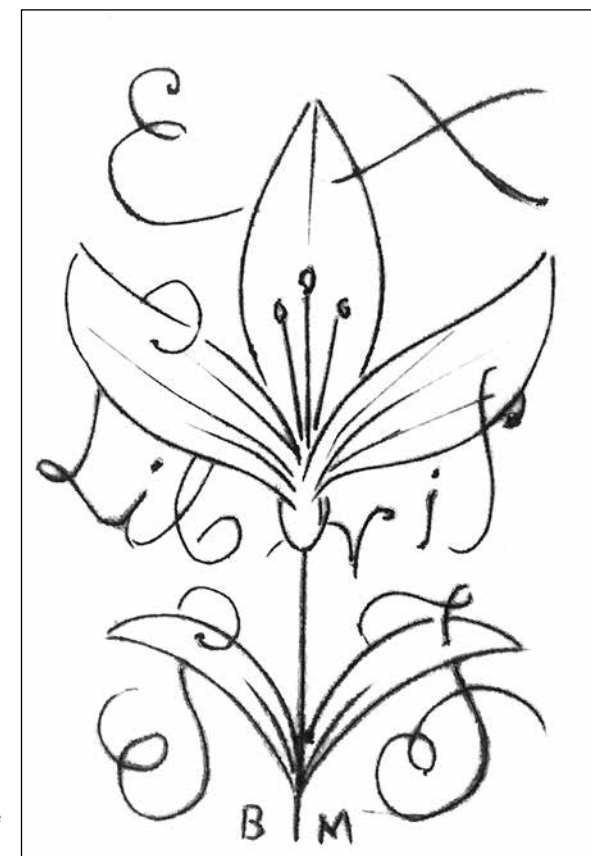
Említsük meg, hogy Mucsi Ferenc „kertbarát” óriási szorgalommal és a csemegeeszőlő iránti elkötelezettséggel létrehozta a csemegeeszőlő adatbázist, amelyben 252 fajtát tart nyilván szülők, betegségellenállás, érési idő, bogyómeret, bogyósúly, bogyószín, bogyóíz, fűrsúly, fagy/°C, származás szerint. Gyűjteményében számos fajta Mathiász János munkájának gyümölcse.

„Mathiász János hajnalcsillag a magyar szőlészet, borászat egén. Élete példamutatás. Nem üstökös volt Ő, a szőlők, borok koronázatlan királya, hanem tündöklő állócsillag, mely bevilágítja a jövő útját, valóra váltja költőink legszebb álmát.” – mondta róla Vikár Béla. A magunk részéről e kijelentéssel nemcsak egyetértünk, hanem valljuk, hogy kötelességünk e fantasztikus, elkötelezett, kitartó munkásság tovább vitele. Mathiásznak sikerült elérnie, hogy a borai másfélszer többbe kerüljenek a nemzetközi piacokon, mint a legdrágább francia márkák, ami példaértékű a mai szőlészek és borászok számára. Éppen ezért Mathiász életművének helyet kell kapnia a tananyagban, az oktatásban. Az ő munkásságának megismerése és ezáltal a csemegeeszőlő termesztési kultúra fejlesztése mindannyiunk közös felelőssége, hogy a természeti adottságaink nyújtotta lehetőségeket kihasználva a magyar szőlő- és borkultúra fenntartható módon fejlődjön.

Irodalom

- Annual Assessment of the World Vine and Wine Sector in 2021. International Organization of Vine and Wine, Dijon, 2021 = https://www.oiv.int/sites/default/files/documents/OIV_Annual_Assessment_of_the_World_Vine_and_Wine_Sector_in_2021.pdf
- Bezsenyi Ádám: 100 éve hunyt el Mathiász János, a „szőlők királya” = Híros.hu, 2021. 12.03. (<http://archiv.hiros.hu/kultura/hiros-historiak/100-eve-hunyt-el-mathiasz-janos-a-szolo-kiralya>)
- Gesztelyi Nagy László: A homok hősei. Csókás József, B. Tóth Ferenc, Mathiász János és Ungváry László. Kecskemét. 1938.
- Hajdu Edit – Ésik Andrásné: Új magyar szőlőfajták. Szőlőnemesítés Mathiász nyomdokán. Mezőgazda Kiadó, Budapest. 2001.
- Hajdu Edit: A csemegeeszőlő-nemesítés története Magyarországon. = Agrártörténeti Szemle, 42. évf. 2000. 1–2. szám, 59–71. o.
- Lázár János: A titok kulcsa = Katonatelepi Közügyek, II. évf. 2016. 11. szám, 8. o. (<https://katonatelepi.hu>)
- Mathiász János (1838–1921): A „szőlőbűvész” = <https://hungarikum-szovetseg.hu/mathiasz-gabor/>
- Mucsi Ferenc: Csemegeeszőlő fajtagyűjtemény = <https://csemegeeszolok.hu/index.php/tag-lap/>
- Teszlák Péter: A Mathiász örökség. (előadás) Tokaj-Hegyalja Egyetem Mathiász Jubileumi Emlékkülés, Tarcsl, 2023.

(Az internetes források utolsó megtekintése: 2023.09.30.)

Boros Miklós ex librise

EGRI Károly

Rendhagyó sárospataki gomba-kalendárium

Egy megszállott „öko-lokálpatrióta”
mikológiai megfigyelései és emlékei

A „Bodrog-parti Athén” és környéke nem csak történelmi múltjáról, hitéletéről, iskoláiról, kultúrtörténetéről, szőlő- és borkultúrájáról nevezetes. Egyre többek számára ismert, hogy a Hegyalja a Zempléni-hegység és a Bodrogtó térsége természet- és kultúrterület. Utóbbiak fontos részét jelenti az erdők-mezők – fungisztikai szempontból is figyelemre méltó – nagygombavilága (Egri, 2009). E vidék az Árpád-korban a pataki erdőispánsághoz tartozott (Ködöböcz, 2009). A vidéket egykor beborító, kiterjedt erdőségek a honfoglalás előtti időktől kezdve meghatározóak voltak az itt lakók életében, a bennük szedett gomba pedig fontos szerephez jutott az egyszerű emberek asztalánál is. A környék gombabőségéről a 18. században élt *Debreczeni Ember András* tollából származó verses leírás is megemlékezik, így írva a pataki piacról: „Melyen jó vására vagyon minden árosnak/ Hotykáról gombákat hordó kuzuposnak...”; a Makkoshotykáról szóló részben is téve hasonló említést: „Hotyka ad gombácskát...” (Pap, 1987).

Céлом az, hogy – kalendárium-szerűen – bemutassak tizenkét, az adott hónapoz köthető, Sárospatak környékére is jellemző gombafajt. Írássomat elsősorban jelenlegi és jövőbeli gomba- és természetbarátoknak szántam (helybélieknek, és a környékre látogató turistáknak egyaránt). Ennek megfelelően részben eltértem a tudományos közleményekben elvárt (azokat kissé szárazzá is tévő) formai kötöttségektől. (Hasonló okból hagytam el a fajok latin neveinél azok leírójának rövidítését is.) A gombafajok nevénél és a VL-kategóriák megadásánál Ewald Gerhardt (a Locsmándi-Vasas szerzőpáros által fordított, illetve átdolgozott) kézikönyvét vettem alapul (Ewald, 2017). A kiválasztott fajok termőtestének, életformáinak és termőhelyeinek bemutatása mellett fontosnak tartottam a mikológiában használatos szakkifejezések rövid magyarázatát is. Kitértem az adott gombák gasztronómiai, gyógyászati és természetvédelmi vonatkozásaira, illetve említés történik az összetéveszthető fajokról is. Mindezekon kívül mikológiatörténeti, etnomikológiai érdekességek, illetve a helyi sajátosságokhoz kapcsolódó és személyes jellegű élmények is helyet kaptak. Írássomat szívesíteni igyekeztem népi megfigyeléseken alapuló (a tradicionális termeléssel összefüggő, adott napokhoz kötődő) „időjós” rigmusokkal – megpróbáltam én is hasonlókat alkotni a gombákkal összefüggésben. Az illusztrációk (egy kivétellel) saját felvételek,

Panasonic DMC-F1-K típusú fényképezőgéppel, illetve SAMSUNG Galaxy típusú mobiltelefonok kameráival készültek. A fajok kiválasztásánál a fő szempont az volt, hogy minél több érdekes információt tudjak megosztani (az előbbiekkal összefüggésben) e gomba-naptárt – remélhetőleg érdeklődve – lapozgató olvasóval...

Kalendáriumunk **januári** lapját a **téli fülőkével** (*Flammulina velutipes*) is kezdetjük. *Biotróf* és *nekrotrof* (élő és elhalt szervezeteket is lebontó) *parazitaként* – novembertől akár márciusig – a legkülönbözőbb faanyagon (mint táplálékforrást biztosító aljzaton, azaz *szubsztrátumon*) előfordul. (A „téli akácgomba” népies elnevezést is egyik kedvelt szubsztrátumának köszönheti.) Az enyhébb fagyokat (nyálkabevonatoknak köszönhetően) elviselő termőtest-csokrai szívesen törnek elő sérült fűzfák kérge alól, azok szélről védett hasadékaiból (ahogyan ezt a svábszögi holtág partján is megfigyelhettem). Jellegzetes halszága és bársonyos, fekete aljú tönkje egyértelműen megkülönbözteti a – némileg hasonló, súlyosan mérgező, szintén csoportos megjelenésű – sárga kénvirággombától (*Hypholoma fasciculare*). Az is előfordul, hogy egymástól néhány cm-re bukkannak rájuk (például egy jegenyenyár korhadó tuskóján, a 37-es főút mellett) – ilyenkor gombász legyen a (gumicsizmája) talpán, aki nem gyűjti egybe azokat!

Levesbe főzve, rántva, hagymás savanyúsággént, pörköltbe aprítva vagy gombafasírtként is ízletes étel készíthető a kalapokból. (Abaújszántói kollégáim egyike még a karácsonyi töltött káposztába is rendszeresen rakott belőle.) Gasztronómiai jelentőségét elsősorban az adja, hogy olyankor is rábukkanhatunk, amikor más ehető faj nemigen kerül a szemünk elé. A kemény hidegben megáll a termőtestek növekedése, de ha felengednek a fagyok, a nyirkosra-csepergősre forduló téli időben érdemes végigkutatni a lesonkolt fűzfatuskókat a Radvány-patak mentén, vagy a Botkő-dombon lévő akácost. A január 22-i, Vince-napi időjárás rigmust – némi, helyi jellegű kiegészítéssel – így is skandálhatnánk: „Ha megsordul Vince, megtelik a pince/ Fülőkézni indulsz? Irány a Szemince!” (A Bodrogolaszi határában fekvő – a borászok körében nagy tiszteletnek örvendő Zaragozai Szent Vince nevének „kitekerésével” elkeresztelt – *Szemince-hegy* közelében ugyanis több termőhelye található.)

Rendhagyó naptárunk **februárban** akár a **júdasfüle gombával** (*Auricularia auricula-judae*) is folytatódhatna – bár az említett nagygomba (akár több tucat termőtestből álló) csoportjai az év bármely szakaszában szemünk elé kerülhetnek. Elnevezése onnan ered, hogy – a néphagyomány szerint – Júdas Iskariotes egy bodzafára akasztotta fel magát, és e gomba így az áruló örök „mementója” lett. A *nekrotrof* *parazita* a megtámadott fásszáruak tekintetében sem válogatós: a Vay előtti platánfa elszáradó ágán éppúgy felbukkanhatnak jellegzetes termőtesteik, mint a Fellegvár melletti öreg kőris kergén. Kedvenc „csemegéjét” azonban a fekete bodza (*Sambucus nigra*) elhalt ágai jelentik – ez a tény az utóbbi évtizedben (nem csak a Hegyalján) rohamosan terjedő bodzaültetvények miatt is érdemes a figyelemre.

A méretét, alakját és porcos állagát tekintve egyaránt emberi fülkagylót idéző „júdásfül” gasztronómiai szempontból sem elhanyagolható. Számomra az igazi élményt olajban kisütött, „chips”-es elkészítési módja jelenti. Erre a tapasztalatra még Eötvös-

kollégistaként tettem szert, miután – örökké éhes bölcész és „dögész” (azaz TTK-s) társaimmal, egy februári hétvégén (még a '80-as évek közepén) – cipősdoboznyit zsákmányoltunk belőle a dél-budai Kamaraerdőben. A koli konyhájában arra is rájöttünk, hogy sütés előtt célszerű minden kis fület „felszúrni” – de nem a középfülgyulladás elkerülése miatt... Ugyanis, ha nem döftük át késsel azokat, akkor – párnaként felfúvódva – akár fél méterre is kiugrottak a forró olajból! Az égési sérülések elkerülésére barátom ócska, „multifunkciós” gitárjának (vágódeszkaként is használatos) hátlapját borítottuk a lábosra fedő gyanánt... A feketésbarnára pirult, sózott júdásfüle nemcsak kiváló „sörkorcsolya”, hanem egészségünkre is jótékony hatással bír. Vörögöldő hatású gyógygombaként régóta ismeretes a tradicionális kínai orvoslásban. (Vetter, 1993)

Egy kevésé ismert, a február 2-i időjós naphoz kapcsolódó népi rigmus így szól: „*Ha fénylik Gyertyaszentelő, az íziket szedd elő!*” Ezt gyakran hallottam szatmári illetőségű nagymamámtól. Azt is megtudhattam, hogy az „ízik” a megszáradt kukoricakóró ízekre (botanikai szakkifejezéssel „*nódusz*” – okra) vágott darabja volt. A leveleket megetették a család tehénkéjével, a kóró pedig remek példája lett a bioenergia hasznosításának (korunkat megelőzően) a tájegységenként változó elnevezésű „*sparhet/masina*” tűzterében, különösen a kemény téli fagyok idején. Enyhe, nyirkos-csapadékos, a júdásfüle számára kedvező időjárás esetén azonban így is szólhattak volna a fentebb idézett sorok: „*Hogyha Júdás hallgatózik, megmarad az összes ízik...*”

Március havát a **piros csészegomba** (*Sarcoscypha coccinea*) képviseli. Ez a – kívül fehéres, belül vörvörös, néhány cm átmérőjű kis „csészéket” fejlesztő – faj *Ascomycota* vagyis *tömlősgomba*. (Itt a termőtest mikroszkopikus szaporító képlete egy hosszúkás lufit idéző *aszkus*, azaz tömlő – szemben a legfejlettebb, *Basidiomycota* csoportra jellemző, miniatűr tehéntőgyre emlékeztető, 4 spórás, ún. *bazídiummal*.) Néha már január végén is felbukkanhat (például a Bot-kő dombot határoló, meleg vízü mocsár mentén). Általában a kora tavasszal virágzó *geofiton* (hagymás-gumós) lágy-szárúak, például a hóvirág (*Galanthus nivalis*), vagy a kis tyúktaréj (*Gagea pusilla*) színpompás kísérője a Tolcsva-patak völgyében, vagy a Fűzes-ér homokos talajú, déli fekvésű partja mentén. Fogyasztásra nem ajánlott, így gasztronómiai jelentősége sincs, gyógygombaként egyes észak-amerikai indián törzsek vérzésesillapításra alkalmazták.

Élénk vörös színe (a nagygombák körében sem ismeretlen) *mimikri* (álcázás, rejtőzködés) jelenségének kiváló példája. Az első melegebb napokon megjelenő rovarok ugyanis valószínűleg összetévesztik a kora tavaszi virágokkal. A csészécské felett lebegve kíváncsian kutatnak virágpor és nektár után, így a szárnyaik keltette csekély légáramlás is elegendő a spórák levegőbe juttatásához (Tóth, 1997). A közismert márciusi időjós „trojkáról” megfogalmazott szólást így módosíthatná e kis gomba (a becsapott kis „pollen-postásra” vonatkozóan): „*Sándor, József, Benedek, átvertem a fejedet...*”

Április elején a **hegyes kucsmagomba** (*Morchella elata*) a legméltóbb arra, hogy gombanaptárunkba kerüljön – a választást gasztronómiai, ökológiai, természetvédelmi és etnomikológiai vonatkozások egyaránt indokoltá teszik. Ez a faj, itt gyakoribb

rokonaival (például fattyú kucsmagomba – *Mitrophora semilibera*, cseh kucsmagomba – *Verpa bohemica*) együtt kizárólag a tavaszi hónapokban fejlesztenek termőtestet, azaz (a sajnos, egyre gyakoribbá váló) száraz tavaszok esetén akár éveket is „kihagyhatnak”. A simasüvegű cseh kucsmagomba (*Verpa digitaliformis*) a legritkább közülük, nem véletlenül tartozik a VL 3-as kategóriába. Ez a hazai nagygombák Vörös Listáján (Rimóczi et al, 1999) a „veszélyeztetett” kategóriát jelenti, ami megfelel az IUCN (= International Union for Conservation of Nature) VU (vulnerable) minősítésének. E „kucsmások” kedvelt élőhelyei a Bodrog holtágait kísérő nyárasok; a hegyes kucsmagomba például általában akkor bukkan elő, amikor a kubikgödörök „bakhátain” a gyöngyvirág levelei éppen kibomlanak. (Szélsőséges hideg esetén előfordulhat, hogy az erdőkben április végén még hófoltok is maradnak, innen eredhet a kucsmagombák szláv „žmarije” = „zúzmara-gomba” elnevezése.) (Ujváry, 1957) Az időjárás ilyenkor azért általában már melegebbre fordul, amire az április 24-ére vonatkozó, a bodrogközi rideg állattartást idéző népdal két sora is utal: „*Szent-György napkor, kihajtáskor/nagyanyám is lehet pásztor...*” (Balassa, 1975).

Ez a nagygomba is *Ascomycota*, így termőtestei két dimenzióban terjeszkedő *hifákból* (gombafonalakból) alakulnak ki, annak ellenére, hogy – a talajból akár 15-20 cm-re is kiemelkedő – térbeli alakzatot hoznak létre. Ennek krémszínűtől a feketésbarnáig terjedő árnyalatú, „süvegén” a méhsejtszerű üregek hosszanti sorokba rendeződnek. A süveg pereméhez illeszkedő tönkje fehér, vagy okkeres, szemcsés, felszínén hosszanti árkok lehetnek. A kucsmagombák teste azonban lényegében egyetlen nagy üreget ölel körül. (Ez fontos megkülönböztető bélyeg a súlyosan mérgező, szintén a tömlősgombák *Gyromitra* és *Helvella* nemzetségeibe tartozó *papsapkagombákkal* összehasonlítva, mert azok több üregűek.) (Rimóczi, 2007) Egy földalatti, kemény, akár ökölnyi nagyságú képződményből, az ún. *szkleróciumból* kezdenek kinőni, amely az egymagvú gombafonalak egyesülése után keletkezik a gomba életciklusának részeként. A termőtestek képződése ebből azonban csak kiszáradást követő, kellő mértékű átnedvesedés után indulhat meg. Ez magyarázhatja meg azt az érdekes jelenséget, hogy a galériaerdők aljnövényzetét teljesen elpusztító avartüzek után e gombák termőtestei meglepően nagy számban bukkanhatnak fel – ami-ben a kálium- és foszforvegyületekben feldúsult hamunak is szerepe lehet (Vasas és Locsmándi, 2005). (A Berek-Ófaluban a mellékhelyiségek bódéi körül is gyakran találni hegyes kucsmagombát, amely valószínűleg a talaj nitrogénbőségét jelzi.) E faj változatosan elkészíthető, kiváló csemege, jól szárítható is (Erdélyben a jobbágyok madzagra fűzött, szárított kucsmagombával is adóztak karácsonykor). (Zsigmond, 2010) Egyik egyszerű (általunk is kipróbált és megkedvelt), tradicionális elkészítési módjánál a kettévágott gombákat a közjük rétegzett (a húsleveshez is gyakran tálalt) petrezselymes-zsemle-tojásos töltelékkel együtt, tepsiben sütik meg.

Gombanaptárunk képzeletbeli lapját **májusban** a **sárga gévagomba** (*Laetiporus sulphureus*) díszíti. Ez a *nekro-* és *biotróf* parazita faj *vöröskorhasztó* (azaz a megtámadott növényi sejtek falának cellulóztartalmát képes csak feldolgozni; a sejttel másik összetevője, a lignin vörösbarna por formájában marad vissza). (Vetter, 1996) Rikító,

felül narancsos rózsaszín-, alul citromsárga termőtestei egyéb puha- és keményfákon is gyakran felbukkanhatnak. Leggyakrabban azonban félig már elhalt fűzfák törzsén jelennek meg, gyakran akár több kg-os termőtest-csoportot növesztve. Ez április végétől szeptemberig bármikor megfigyelhető, de a leggyakrabban a fűzfák leveleinek tavasz végi folyadékkiválasztása (*guttációja*) alkalmával következik be. A csepegés ugyanis a nedvkeringés intenzív beindulását jelzi – ami nélkülözhetetlen a fa szerves anyagaiból táplálkozó élősködő számára. E nagygombánál a termőtestek megjelenésének fontos feltétele, hogy a fűzfa „lába” vízben álljon – ami alaposan megnehezíti az elszánt „gombavadászok” dolgát is. (Begyűjtésénél magam is nem egyszer vettem kényszerű fürdőt a „kubikok” vizében.)

A gombafaj angol neve, „Chicken of the Woods” (Phillips, 1981) nemcsak élőhelyéről, külleméről, hanem gasztronómiai jelentőségéről is érdekes információkkal szolgál. A fiatal, még puha (az eredetileg görög katolikus vidékeken elterjedt, húsvét-ra készített „sárga túró”-ra emlékeztető állagú) termőtesteket legfeljebb fél cm vastag szeletekre vágva érdemes kirántani. Íze a csirkemellével vetekszik – de táplálkozás-életteni szempontból, magas rost- és alacsony kalóriatartalma miatt még annál is egészségesebb. A Tisza mentén régen „ficfatüdő” néven árusították – ez az elnevezése is beszédes: a kissé már keményebb húsú gombákat apró szeletekre vágva ízletes, a savanyú tüdőlevest idéző „szupé” készíthető. Az apró szeletekre vágott – sajt, hagyma, burgonya és szalonna társaságában pálcákra tűzött – grillezett géva is finom csemege.

Június szimbóluma képzeletbeli gombanaptárunkban az – ehetetlen, de sok egyéb szempontból figyelemre méltó – **almafa-rozsdástapló** (*Inonotus hispidus*) is lehetne, amelynek Medárd-nap körüli megjelenése csapadékos nyarat ígér. A helyi kiskertek idősebb alma- és körtefái mellett az Ady és Comenius úti lisztes berkenyefák (*Sorbus aria*) szinte mindegyikét sikerült megfertőznie e hazánkban gyakori *biotróf parazitának*. Vaskos, általában jellegzetesen féloldalas termőtestei néha egészen bizarr alakot is ölthetnek. Fiatalon felül fahéjbarnák, lyukacsos termőrétegük kezdetben okkeres-rózsaszínű, később szürkés lesz; idősebb korban az egész gomba feketés-rozsdaszínűvé szárad. Az *Inonotus* nemzetségbe tartozó taplófajok érdekessége, hogy frissen kifejlődött példányaik termőrétege apró folyadékcseppeket választ ki.

A még nedvdús termőtestekkel egy érdekes elektrokémiai kísérletet is elvégezhetünk (a „gyümölcs-elemekhez” hasonlóan). A gombába különböző (eltérő elektronvonzó képességű, azaz *standardpotenciálú*) fémeket (például cink- és rézlemezeket) szúrva és azokat voltmérő sarkaihoz kapcsolva, akár több száz mV-os feszültséget is mérhetünk! (A potenciálkülönbség természetesen nem a gombából származik, az – a gyümölcsök húsához hasonlóan – az *elektrolit* szerepét tölti be. Hasonló demonstráció akár a májgomba – *Fistulina hepatica*, vagy a már említett gévagomba fiatal, lédús termőtestével is bemutatható.)

Erről a gombáról már a Felvidék 19. században élt nagy botanikusa és mikológusa, Hazslinszky Frigyes is megemlékezett. Többek között leírta a rozsdástaplóból nyerhető, egykor a szücsök által is alkalmazott festék készítésének módját. Az egykori pataki jogászhallgató – aki az eperjesi evangélikus líceum tanára, majd igazgatója és

rektora is lett – rendkívül széles látókörű, hazaszerető tudós volt. Kezdetben német nyelven írt, később főleg magyarul publikált, mert ezzel is rá akarta kényszeríteni külföldi kollégáit a hazai források tanulmányozására, a magyar kultúra és tudományos élet elismerésére. 55 éves fejjel nem szégyellt angolul tanulni, azért, hogy a közlemények ezen részét eredetiben tanulmányozhassa. Nemcsak tudósként, hanem hazafiként és pedagógusként is köztiszteletben állt. Diákjait oly módon is igyekezett megnyerni a természettudományoknak, hogy – az egyik legjobb módszert alkalmazva – gyakran magával vitte őket kirándulásaira. Életrajzírója szerint: „...*Kint, a természet magasztos templomában szerette imádni Istenét, a hol alkotásaiban hozzá közelebb állott...*” (Mágócsy-Dietz, 1896)

Július beköszöntével mi más is következhetne, mint a **nyári vargánya** (*Boletus reticulatus*), amely méltán pályázhat a Zempléni-hegység „gombalogójának” előkelő címére. Ebben legfeljebb sötétebb kalapú alteregója, a (2019-ben az Év Gombájává választott) bronzos vargánya (*Boletus aereus*), esetleg a – környékbéli gombászok által is vitatottan – védetté nyilvánított császárgomba (*Amanita caesarea*) vetekedhetnek vele. Bükkösökben, gyertyános-tölgyesekben akár május végétől kezdődően egészen október végéig találkozni a barna különböző árnyalatait mutató, hasas tönkű és domború kalapú, fiatalon vajsínű, idősebb korban zöldessárga szivacsos rétegű termőtesteivel.

Ezek (már gyakran fél kg-ot is meghaladó) tömegüket tekintve is imponálók és gasztronómiai élményt sejtetőek. A vargányafajok frissen is kiváló csemegegombák: a kisebb, fiatal termőtesteket például érdemes a túrázóknak akár nyílt tűzön, nyárs hegyén megpirítani, átítatva a sülő szalonna lecsepegő zsírjával. A *Boletus*-ok egyik legfőbb erénye azonban az, hogy kiválóan száríthatók, és ízanyagaik eközben nemcsak megőrződnek, hanem be is koncentrálódnak. Ennek következtében porrá törve kiváló ízesítői lehetnek különböző mártásoknak, leveseknek. Termőtestük fontos *mikroelemet*, szelént is tartalmaz: lengyelországi vizsgálatok alapján például az ízletes vargánya, (*B. edulis*) szeléntartalma elérhette a 16,6 µg/g-os értéket is (Tamás, 2015, Borowska és Koper, 1986).

Egyik legérdekesebb élőhelyét a Bodrog-holtágakat kísérő keményfás ligeterdők jelentik, ahol a kocsányos tölgy (*Quercus robur*) *mikorrhíz*as partnere. A nyári vargányák itt legtöbbször a galériaerdők aljnövényzetének egyik érdekes, egyéves lágyszárúja, a kéküstökű csormolya (*Melampyrum nemorosum*) alatt rejtőzködnek. Ez a *félparazita* növény fasszárú gazdanövényének fatestébe mélyeszti szívógyökereit, így „csak” a gázdaszervezet által felvett víz és ásványi anyagok egy részét szívja el. Színpompás virágjainak sárga szíromleveleit liláskék fellevelek (*murvalevelek*) veszik körül. Hangyabábra emlékeztető tokterméseit e „rövidlátó” kis rovarok is segítenek elterjeszteni. A csormolyákra lecsapódó pára tekintélyes vízmennyisége hatékonyan segíti e vargányák sokszor természetes példányainak kifejlődését. Így rájuk is igazak – időben már „messze ringó” gyermekkorom egyik emlékezetes irodalmi élményének – Csányi György Róna Emmy által illusztrált „Csacsi, csikó, pillangó” című kis verseskötetének fülbemászó sorai: „*Nekik gyűjtik kéküstökű csormolyák/a hajnalok harmatból szűrt italát...*”

Az első római császárt idéző **augusztus** havát egy – nevében és megjelenésében egyaránt szintén „uralkodói” – nagygomba, a **királytinóru** (*Butryboletus regius*) szimbolizálhatná. Az Európa más tájain már erősen megritkult fajt a hazánkban a VL 2-es (EN = endangered) kategóriába sorolták. Az ECCF (European Council for the Conservation of Fungi) a veszélyeztetett nagygombák között is a tíz, kihalással leginkább fenyegetett fajnak tekinti, amelynek oka a fokozott gyűjtés (Kriegelsteiner, 2000). Az élénk, vöröses-rózsaszínű kalapú, aranysárga termőrétegű és tönkű tinóru valóban „fenséges” látványt nyújt; emellett jóízű és sokoldalúan felhasználható csemegegomba (bár étkezési jelentőségét csökkenti az, hogy gyakran és könnyen kukacosodik).

A többi, említett tinórufajjal együtt *mikorrhizás* életmódú: azaz a magasabb rendű (általában fásszárú) növények gyökereit behálózva azokkal szimbiózisban él. A gombafonalak vizet és oldott ásványi anyagokat juttatnak a növénynek, cserébe pedig szerves vegyületekhez jutnak. Mindez azonban nem csak vertikális kapcsolatot jelent a szimbióta partnerek között. A gombafonalak horizontálisan is kiterjedt, föld alatt rejtőző hálózatot („wood wide web”) képeznek a növények között, amelynek jelentőségét csak az utóbbi évtizedben kezdik igazán megérteni. Ezen keresztül ugyanis anyag és egyben kémiai információ áramolhat a megfelelő irányba. Az erdők megújulása (és így egy erdőtelepítés sikere is) például nagymértékben a magoncoknak és facsemetéknek erre a bizonyos hálózatra történő rákapcsolódásától függ. Az ősharasztok e kapcsolatok nélkül (amelyek több száz millió éves meglétét a kövületek elektronmikroszkópos vizsgálata is bizonyította) meg sem hódíthatták volna a szárazföldet (Jakucs, 2009). A globális klímaváltozás kísérőjelenségeként bekövetkező, extrém száraz időszakokban (amelyre az elmúlt másfél év is szomorú példa volt nálunk) a „wood wide web” nélkül nem maradhattak volna fenn az erdők. Nem is beszélve az ott termő, gyakran nagy gasztronómiai jelentőségű mikorrhizás gombákról (a tinórukon kívül például a sárga róka-gombáról – *Cantharellus cibarius*) vagy a horribilis értékű, föld alatti termőtestet fejlesztő szarvasgomba (*Tuber*) fajokról (Varga et al, 2013).

Szeptember a **nyárfa-érdestinóru** (*Leccinum duriusculum*) hónapja is lehetne – bár alkalmas időjárás esetén júniustól októberig bármikor találkozhatunk vele, a névadó fekete, fehér, vagy rezgőnyárfák (*Populus nigra*, *P. alba*, *P. tremula*) alatt. Kalapszíne a fehéres-okkertől a sötétbarnáig változhat, tönkjét jellegzetes, hosszanti irányba rendeződött feketésszürke pikkelyek borítják, töve nyomás hatására kékesre színeződhet. Húsa hófehér, kettévágva előbb vöröses-rózsaszínre, majd ibolyásfeketére változik. Termetes példányai gyakran nagyobb csoportokban bújnak elő a ritkás fűvel borított talajból, vagy a kubikgödrök szélének avarjából. A kemény húsu nyárfatinóruból például ízletes rántott gomba, pörkölt vagy gombafasírt készíthető (utóbbiakba a fiatal gomba vékonyra felkarikázott tönkjét is érdemes beletenni). Az idősebb gombakalapok szürkés-okkeres csöves termőrétegét azonban célszerű a felhasználás előtt eltávolítani, mert nyálkássá tesz az ételt. Szárítható is, bár eközben (az összes *Leccinum* fajhoz hasonlóan) feketésbarnára színeződik.

Az élőhelyén található *kubikgödrök* kulcsfontosságú szerepet játszanak a Bodrog-menti ökoszisztémák vízháztartásában: áradáskor ezek vezetik ide a folyó vizét, a nyári szárazság idején pedig értékes tartalékot jelentenek (Egri, 2008). Jellegzetes magaskórós és liánnövényzetből álló „fátyoltársulásaik” (Tuba, 1994) szinte áthatolhatatlan falként védik az ott rejtőző értékes flórát és faunát – a szintén kímélendő fajokat tartalmazó *fungárol* (nagygombavilágról) nem is beszélve. A gödrökből kiemelt földből épültek a folyót szegélyező árvízvédelmi töltések, amely során a Kheopsz-piramis térfogatának többszörösét termelték ki, nehéz fizikai munkával az egykori kubikosok a Bodrog és a Tisza mentén (Lázár, 1980).

Hazai vonatkozású mikológiatörténeti érdekességgé említhető, hogy **Carolus Clusius** (eredeti nevén Charles de L'Ecluse) természettudós, botanikus és mikológus híres, *Fungorum in Pannoniis observatorum Brevis Historia* művében – amely az első, mikológiai tárgyú monográfia volt Európában – egy érdestinóru is szerepel. A munkát illusztráló fametszetek azokról az akvarellekről készültek, amelyeket *Clusius* unokaöccse, *Esaye le Gillon*, a bécsi udvar miniátora készített. *Clusius*, főúri mecénása, *Batthány Boldizsár* meghívására érkezett Nyugat-Magyarországra, és zömében ottani (ma már részben Burgenlandhoz tartozó) kutatásait örököltette meg (Járayné Komlódy, 1995).

Következő gombánk több szempontból is rendhagyó az eddig tárgyalt fajokkal összevetve, hiszen a szőlő egyik kártevője. A szőlészek-borászok általában félelemmel és haraggal gondolnak a gombákra, ami nem meglepő, hiszen két rettegett parazita: a szőlő-peronoszpóra (*Peronospora viticola*) és a szőlő-lisztharmat (*Unicula necator*) jó néhány ígéretesnek induló évszázad termését tette tönkre egy-egy esős nyáron. A gombák tömeges őszi megjelenése sem örvendezteti meg a gazdákat. A Hegyalján elterjedt szőlés szerint: ha jó a gombatermés, akkor gyenge lesz a szüret és fordítva. A gombák megjelenéséhez szükséges, bőséges csapadék ugyanis nem kívánatos sem a szüreti munkálatok, sem a gombakártevők megjelenése miatt.

Az utolérhetetlen tokaj-hegyaljai borok, köztük az aszú azonban elképzelhetetlen lenne különböző, mikroszkopikus gombafajok jelenléte, közreműködése nélkül. Naptárunk **októberi** lapjára ezért a **szürkepenész** (*Botrytis cinerea*) került fel (ami a *Botrytis fuckeliana* tömlősgomba *konídiumos*, azaz ivartalan szaporítósejteket létrehozó) szaporodási formája. A veszélyes kórokozó a Hegyalján azonban hasznot is hajt, hiszen – a borvidék speciális mikroklímájának köszönhetően – az úgynevezett nemes rothadás előidézője, három feltétel együttes teljesülése esetén: 1) A fertőzés a szőlőt teljes érésben érje, ekkor nedves, párás legyen az időjárás (ez általában jellemző itt őszelejen); 2) A fertőzött szőlőszemek épek legyenek; 3) Az aszúsodás idejére meleg, száraz periódus következzen, ugyanakkor megfelelően magas legyen a páratartalom is (amit a Bodrog közelsége biztosít).

A kártevő gomba speciális, kemény falú képződmények (a már említett, ún. *szkleróciumok*) formájában telel át, és tavasszal a szőlő virágzatát is megfertőzheti, emellett *konídiumai* is jelen vannak. Ezek terjedését és a fertőzést nagyban megkönnyíti a csapadékos időjárás, amely során a *Botrytis* ivartalan szaporítósejtjei

„kicsíráznak”. Megtámadják a bogyók héján lévő gázcserenyílásokat (*sztómákat*), amelyek zárósejtjei elhalnak. Így a bogyók növekedése során mikrosérülések keletkeznek, amelyeken át a *hifák* a szőlőszemek héjába, és a héj alá hatolhatnak. A fertőzést szenvedett bogyók bőrszövetének sejtfalai így funkcióképtelenné válnak, a szőlőszem jellegzetesen barnás-kékes, illetve csokoládészínű és összetöprödött lesz (Bene, 2004).

A roncsolt és a gomba speciális (testén kívül ható) *ektoenzimjei* által fellazított héjon keresztül a bogyó sok vizet veszít, és értékes anyagai bekonzentrálódnak – annak ellenére, hogy a gomba növekedéséhez és anyagcseréjéhez felhasználja a szőlőszem tápanyagainak egy részét. Jelentősen megnő a szárazanyag-tartalom, ezen belül is cukorkonzentráció, amiben a töményedés mellett az is szerepet játszik, hogy a gomba a sejtfalakat alkotó szerves vegyületeket is egyszerű cukrokká alakítja. (A 3 puttonyos aszú 1 literében például minimum 60 g természetes cukor és 25 g ún. *extrakt*, azaz egyéb szárazanyag található.) A minél teljesebb aszúsodás érdekében kezdtek – hazai viszonylatban viszonylag későn, a hagyomány szerint október 28-án, azaz Simon-Júda napján a hegyaljai szüretet. Az itteni, két szőlés szerint „szeptember érlel – október mézel”, illetve „akár haszon, akár kár – Simon-Juda a határ” (Bakos, 1959).

Az aszúsodás – kedvező körülmények között, rendkívül ritkán – más vidékeken is bekövetkezhet. Ilyen kivételes jelenséget tapasztaltam meg 1982 őszén, amikor sorakatonai szolgálatomat töltöttem Szegeden. Századunkat egy szeptemberi vasárnap az ópusztaszeri „Hét Vezér MgTsz” földjeire vezényelték, ahol „kikapcsolódásként” futóparadicsomot kellett szednünk – stílszerűen laposkúszásban. A „wellness-hétvége” zárásaként feltálat (valószínűleg matuzsálemi korú birkából készített, faggyúgyertyára emlékeztető) pörkölt után némi desszertre fájt a fogunk. Így bukkantunk rá a közeli szőlőtőkéken a nem várt csemegére: a részben aszúsodott fürtökre. Szakasunk zömében hegyaljai fiúkból állt, így nálunk nem okozott gondot a mazsolaízű szemek elkülönítése a penészesektől. A másik két szakaszban szolgáló pesti és alföldi srácok azonban nem igazán észlelték a különbséget – így ők is először vérszemet, majd kis híján vérhast is kaptak. Szerencsájukra egy viszonylag dúsabb levelű kukoricaföld is akadt a közelben... (Lehet, hogy hasonló okból szenvedtek közel ezerfős veszteséget I. Ferdinánd Tokajt elfoglaló, a Szepességéből érkező német zsoldosai 1530-ban. Valamilyen járvány üthette fel a fejét a soraikban, a túlélők szerint a magyarok mérgezett borral itatták őket.) (Csorba, 1980, Bánlaky, 1933).

November a késői laskagomba (*Pleurotus ostreatus*) hónapja pataki gombanaptárunkban. A kozmopolita elterjedésű, közismert és közkedvelt, régóta termesztésbe is fogott nagygomba-faj *bio*- és *nektrotróf* parazita *fehérkorhasztó* (Vetter, 1996). Utóbbi azt jelenti, hogy a sejtfalak cellulóz-tartalma mellett azok *ligninjét* is képes hasznosítani, így a – vöröskorhasztó fajokénál jóval tökéletesebb – lebontó folyamatok végeredménye fehérés színű, kézzel is könnyedén elmorzsolható korhadék. A laskagomba szintén nem válogatós, de leggyakrabban már pusztuló nyárfákon jelennek meg jellegzetes, kezdetben kékes-feketés, később szürkés-barnás, enyhén tölcseres, illetve féloldalas, kagyló alakú termőtesteik. Ezek átmérője akár a 20–25 cm-t is el-

érheti, a termőtest-csoportok együttes tömege pedig akár több kg is lehet! A gomba leginkább az enyhe fagyokat követő, nyirkos-ködös időben fejlődik.

Életmódjának másik érdekessége, hogy apró gerincteleneket, például fonálférgeket is képes zsákmányolni és lebontani speciális gombafonalai segítségével! A legújabb kutatások kiderítették, hogy erre „ideggáz” segítségével képes. A hifákon néhány μ átmérőjű nyeles gömböcskéket, ún. *toxocisztákat* növeszt, amelyek az ilatszer-gyártók által jól ismert (például levendulára és a rozmaringra is jellemző) a *oktan-3-on* nevű *ketont* tartalmazzák. (Landy-Gyebrár, 2023). Ha a féreg több, ilyen mikroszkopikus méretű, számára mérget rejtő „nyalókának” nekimegy, azok kipukkadnak és az állat elpusztul. Ezután a gomba *ektoenzimjei* lebontják a testét, hasznosítva annak nitrogéntartalmát. Így „ragadozónak” is tekinthető, amelyik ritkaságnak számít a gombák világában!

A termesztésbe is fogott laskagomba gasztronómiai jelentőségének és sokoldalú felhasználásának részletezése meghaladná e munka kereteit, így csak egy – családunk által kipróbált, egyszerű és ízletes – elkészítési módot említek. A csíkokra szeletelt és kevés sós olajban, vagy vajban – ízlés szerinti mértékben – megpirított gombaszletek ízével csak a hasonlóan (de egészben) kisütött nagy őzlábgomba (*Macrolepiota procera*) veheti fel a versenyt! A Bodrog holtágai (például a Berek, a Kertekalja, illetve a Svábszögi-holtág) közelében október végétől karácsonyig is érdemes laskagombára „vadászni”! A termőtest-csokrok gyakran akár 10–12 m magasán is találhatók, aminek az az oka, hogy ez a gomba – a termesztett csiperkével (*Agaricus bisporus*) ellentétben – kimondottan fényigényes. Azok leszedésére gyakran speciális felszerelést (például akár több m hosszú rúdra szerelt kis lapátot, vagy teleszkópos horgászbot végére kötött vastag damil-hurkot) kell alkalmaznunk. (A félig elkorhadt nyárfákra mászást kipróbáltam, de senkinek sem ajánlom...) Két évtizede az is megtörtént, hogy december 24-én – egy utánozhatatlan kézügyességű, cigándi kosárfonó népművész által készített – háti puttonyomat („*kazupomat*”) sikerült színültig szednem laskával! Retro kemping-kerékpárommal hazafelé tekerve már hatalmas pelyhekben hullott a hó, így az Árpád úton lakók bizonyára csodálkozva nézték ezt a furcsa „Mushroom-Mikulás performanszt” (amire bordó felsőm is ráerősített)...

Naptárunk záró, **decemberi** lapjaira a **lila pereszke (*Lepista nuda*)** került. Bár nem kifejezetten téli gomba, ősz közepétől kezdődően akár az enyhébb decemberi napokon is találkozhatunk csoportosan megjelenő, jellegzetesen vastag húsú, lila színű termőtesteivel, amelyek akár a város belterületein (például a Csécsi-internátus kertjében) is felbukkanhatnak. Az idősebb gombák kalapja később barnás árnyalatúra fakulhat, ilyenkor felületesen hasonlíthat közeli rokonához, a lilatönkű pereszkéhez (*Lepista saeva*), amelynek azonban csak a tönkje lila, kalapja és lemezei szárazon világosbarnás-szürkés színűek. (Utóbbi faj is egyre gyakrabban található meg – néhol tömegesen is – nemcsak a Sárospatak környéki legelőkön és árvízvédelmi töltéseken, hanem füves belterületeken is.)

Mind a két említett nagygomba *terrikol szaprobionta* (a talaj lebomló szerves anyagait hasznosítja). A lila pereszke – a korhadó avar, vagy fenyőtű hőtermelő folya-

matainak köszönhetően – akár a kalapjára hullott vékony hóréteget is képes megolvasztani. A vastag decemberi hótakaró – a népi időjósítás szerint is – jó termést ígér a következő évben, hiszen a (Bodrog tavaszi áradását is okozó) téli csapadék fontos a talajok megfelelő víztartalék-képzésében. Ezért a lila pereszke itteni, tél eleji kimaradását akár egy ilyen strófával is kommentálhatnánk: *Hóba fült a pereszke: árvíz lesz a Berekbe!* A lila pereszke – többek között – remek ízű rántva vagy fasírozottként (itt célszerű kb. fele-fele arányban darált hússal keverni), illetve savanyított gombának eltéve. Finnországot megjárt kollégista társaim lelkesen meséltek a sárga gyűrűstinóru (*Suillus grevillei*) fiatal példányainak felhasználásával készült, lila és sárga színekben pompázó gombasalátáról...

Mindkét említett faj ehető, árusítható, így egymással történő összetévesztésük nem okoz különösebb gondot. Más a helyzet a lilás árnyalatú, a vegetatív idegrendszerre ható méreganyagot, *muszkarint* tartalmazó gombákkal, például a szintén lilás retekszerű kígyógombával (*Mycena pura*), vagy a lila susulykával (*Inocybe lilacina*), amelyek azonban jóval vékonyabb húsú és tönkű, kisebb termetű gombák. Az említett pereszkéket leginkább a hasonló megjelenésű, vastag húsú, lilás pókhálógomba (*Cortinarius*)-fajokkal lehet könnyen összetéveszteni. Utóbbi, népes nagygombanemzetség tagjai általában mérgezők, illetve nem fogyaszthatók; vörösbarna, pókhálószerű burokmaradványokon megtapadó spóraporuk és gumós tönkjük alapján is elkülöníthetők (Ewald, 2017). Pontos meghatározásukat hagyjuk a *mikológusokra* és tartsunk be két fontos szabályt! Először is: a gomba élénk színe (önmagában) nem jelenti azt, hogy mérgező; ellenpéldaként elég a fehér gyilkos galócát (*Amanita virescens*) említeni! Másodszer: a fogyasztani kívánt gombát mindig vizsgáltassuk meg legalább közép fokú végzettséggel rendelkező gombaszakellenőrrel (ne „önkéntes mérvadókkal”, esetleg „facebook-exhibicionistákkal”)!

Gomba-naptárunk végére érve újrakezdehetnénk a sort – akár több tucatnyi, érdekes és értékes fajjal. Jelenleg még e tekintetben is a bőség zavarával küzdhetünk. Azonban sok intő jel utal arra, hogy a természet nagygombákat kínáló ajándék-kosara olyan, mint a mesebeli terüj-asztalkám: egyik pillanatról a másikra kifogyhat! A természetes élőhelyeket fenyegető veszélyforrások „Pandora-szelencéje” sajnos, továbbra is nyitva áll. Csak kettőt kiragadva innen: az illegális hulladék-lerakás és az erdőirtás környékünkön is tovább folytatódik. Utóbbi egyik elszomorító példája volt a Keleti Bodrog-holtág (Berek) erdősávjának szakszerűtlen és barbár, a természetvédelmi szempontokat semmibe vevő „gyérítése” 2020-ban. Itt a védett fajokat (például csoportos csiperke – *Agaricus bobusii*, óriás bocskorosgomba – *Volvariella bombycina*) is rejtő nagygombavilágot „sikerült” szinte teljes mértékben kipusztítani. Legyalulták a kubikgödrök talaját is, amelyek – érdekes, szintezettséget mutató – élővilága talán örökre eltűnt az emberi felelőtlenség és hozzá nem értés következményeként. Lehet, hogy a tavalyi, (feltehetően) globális problémák okozta rendkívüli szárazság következménye az, hogy az idei nyár bőséges csapadéka ellenére meglepően kevés vargányát lehetett szedni a környéken? Zárszóként csak Gerald Durrell, világhírű zoológus és természetbúvár író sorait idézném: „*A világ különleges és bonyolult, akár-*

csak a pók hálója. Ha megérinted egy fonálát, remegése végigfut az összes többi szálon. Mi nemcsak megérintjük a hálót, hanem bele is szakítunk.” (Citatum, 2009)

Ezután nincs más hátra: induljon (a nordic walking egyetlen túrabotot és gombászkosarat használó, az észak-magyarországi viszonyokra adaptálódott) „palóc walking” változata a környék csodálatos gombavilágának megismerésére...

Irodalomjegyzék

- Bakos, J. (1959): A Tokajhegyaljai régi szőlőművelés szókincse. Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve. (5. köt.) = Acta Academiae Paedagogicae Agriensis (Tom. 5.) 5–54. o.
- Balassa, I. (1975): Lápok, falkák, emberek. Bodrogköz. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 302 o.
- Bánlaky, J. (1933): A magyar nemzet hadtörténelme. 13./II./b (<https://mek.oszk.hu/09400/09477/html/tartalomjegyzek.html>) Letöltés: 2023.08.20.
- Bene, Zs. (2004): Aszúbogók élesztő- és penészbiotájának tanulmányozása Tokaj-Hegyalján. Doktori (PhD) értekezés tézisei. Budapesti Közgazdasági és Államigazgatási Egyetem, Borászati Tanszék. (phd.lib.uni-corvinus.hu/461/1/de_1635.pdf) Letöltés: 2015. 09.08.
- Borowska, K., Koper, J. (1986): Selenium and zinc in mushrooms. Internat. Tr. El. Symp. Jena. (Eds.: M. Anke et al.). 622–626. o.
- Citatum (2009): <https://www.citatum.hu/idezet/20174> Letöltés: 2023. 08. 23.
- Csorba, Cs. (1980): Várak a Hegyalján. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 198 o.
- Egri, K. (2008): A Bodrogköz erdőinek gombavilágáról. In: Frisnyák, S., Tuba, Z. (eds): Bodrogköz: A magyarországi Bodrogköz tájmonográfiája. Gödöllő–Sárospatak, 427–433. o.
- Egri, K. (2009): Sárospatak környéki nagygombák fungisztikai, ökológiai és természetvédelmi jellemzése. (PhD értekezés tézisei) Mikológiai Közlemények. Clusiana 48 (2): 203–230. o.
- Ewald, G. (2017): Gombászok kézikönyve. Cser Kiadó, Budapest, 720 o.
- Jakucs, E. (2009): A föld alatti gombavilág titkai. Természet Világa 140 (9) 143–145. o.
- Járainé Komlódi, M. (ed.) (1995): Pannon Enciklopédia. Magyarország növényvilága. Dunakanyar Könyvkiadó, Budapest, 430 o.
- Ködöböcz, J. (2000): Lakóhelyünk Sárospatak és környete. Sárospataki Népfőiskolai Egyesület, Sárospatak, 331 o.
- Kriegelsteiner, G. J. (ed.) (2000b): Die Grosspilze Baden-Württembergs. Band 2. Ulmer, Stuttgart
- Landy-Gyebnár, M. (2023): Vegyi fegyverrel öl a laskagomba. National Geographic Magazin, 2023.01.24. (<https://ng.24.hu/tudomany/2023/01/24/vegyi-fegyverrel-ol-a-laskagomba/>) Letöltés: 2023.08.18.
- Lázár, I. (1980): Kiált Patak vára. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 472 o.
- Locsmándi, Cs., Vasas, G. (2005): A rejtélyes kucsmagombák. Élet és Tudomány, 60 (15): 472–473. o.
- Mágócsy-Dietz, S. (1896): Hazslinszky Frigyes. Vasárnapi Ujság 43 (48): 1–2. o.
- Pap, M. (1987): Debreczeni Ember András és Márton János leírása a Tokaj-Hegyalja és Zemplén településeiről. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 47 o.
- Phillips, R. (1981): Mushrooms and other fungi of Great Britain and Europe. Pan Macmillan Ltd., London, 287 o.
- Rimóczi, I. (2007a): Gombaválogató 1. Szaktudás Kiadó Ház Rt., Budapest, 171 o.
- Rimóczi, I., Siller, I., Vasas, G., Albert, L., Vetter, J., Bratek, Z. (1999): Magyarország nagygombáinak javasolt Vörös Listája. Mikológiai Közlemények. Clusiana 38 (1–3): 107–132. o.
- Tamás, M. (2015): Elterő típusú talajokon termesztett búza szeléntartalmának és szelénformáinak vizsgálata Románia különböző tájegységein. Doktori (PhD) értekezés, 148p. Letöltés: 2023.08.19. <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/e5028b9a-f020-425d-b32b-af769fa9d63d/content>

Tóth, M. (1997): Gombászösvényeken – Rejtőszínek és -formák a túlélésért. Természetbúvár 52 (1): 47. o.

Varga, T., Hegyessy, G., Merényi, Zs., Szegedi, Zs. és Bratek, Z.: (2013): Föld alatti gombák Magyarországon I. Mikológiai Közlemények. Clusiana. 52. (1–2): 65–78. o.

Vetter, J. (1993): Gyógyító gombák. Gyógyszerészet 37 (12): 945–949. o.

Vetter, J. (1996): A nagygombák lebontó tevékenysége. Mikológiai Közlemények. Clusiana 35 (3): 77–91. o.

Zsigmond, Gy. (2010): A gomba a magyar népszokásokban. In: Olvasó: tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére. Szegedi vallási néprajzi könyvtár 26. 102–115. o.

(A tanulmány hivatkozási és bibliográfiai leírási rendje a biológiai tudomány publikációs szabályaihoz igazodik – a szerk.)

Deák Ferenc:
Dávid Katalin
ex librise

MÓROCZ Gábor – SOLTÉSZ Márton

Előszó a *Király István nyomában* kötethez

A *Király István nyomában*¹ című kötet döntő részben azoknak az előadásoknak a szerkesztett változatát tartalmazza, amelyek 2021. október 15–16-án a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek épületében megtartott *Király István 100* emlékkonferencián hangzottak el. A konferencia fő szervezői – Király Júlia, Bolvári-Takács Gábor és Agárdi Péter – nem véletlenül választották az irodalomtörténész születésének centenáriumára időzített tanácskozás helyszínéül éppen Sárospatakat. A két világháború közötti korszakban elitintézménynek számító, működése középpontjába a tehetséggondozást állító pataki református gimnázium és kollégium volt ugyanis az ifjú Király István alma matere. A későbbi közvéleményformáló értelmiségi és nagy formátumú pedagógusegyéniség itt alapozta meg sokoldalú műveltségét, és rendkívül összetett világszemlélete is magán viseli a pataki időszak szellemi lenyomatát.

Kötetünk mérlegre teszi, milyen pozíciót tölt be a jelenkori magyar kulturális köztudatban Király István valaha – különösen az 1970-es, 1980-as években – nagyhatású, majd – 1989 óta – kevésbé eleven emlékü munkássága. A

könyvben fellelhető tanulmányok változatos diszciplináris megközelítéssel és módszertannal tárják fel Király irodalomértelmezői és ideológusi tevékenységének lényegi mozzanatait. Vannak szövegek, amelyeknek poétikai–retorikai és recepciótörténeti érdeklődésű szerzői az irodalomtörténet-írás és az irodalomtudományosság újabb tendenciáinak fényében gondolják végig, mi az, ami maradandónak bizonyult ebből a terjedelmes és sokregiszterű életműből. Másutt – a 20. századi magyar politikai gondolkodás folyamatait vizsgáló előadók jóvoltából – hangsúlyos szerepet kap a marxizmus és a „progresszív” nemzetiesszme összeegyeztetése iránt rendíthetetlen elkötelezettséget tanúsító Király gondolkodásának, műveinek történeti, esztétikai kontextusa. Emellett – nem függetlenül attól, hogy izgalmas, ellentmondásos emberi alakokkal állunk szemben – több, filológiai szempontból gondosan alátámasztott tanulmányban jut kitüntetett jelentőséghez az életrajzírás. A biográfiai megközelítés ezúttal – az egyéni élettörténet adalékain messze túlmutatóan – Király István gazdag személyes, szakmai és politikai kapcsolathálózatának részleges rekonstrukcióját is jelenti.

A konferencián az irodalomtörténezs családtagjai, egykori ismerősei, kolégái, tanítványai közül is többen megosztották Királyra vonatkozó emlékeiket a hallgatósággal. Ez a magyarázata annak, hogy a kötetben tanulmányok, esszék mellett az oral history műfajához közel álló, vallomásos hangvételű, érzelmeiktől, szenvedélyektől fűtött szövegek is szerepelnek. E megszólalások között akadtak olyanok is, amelyeket előadók írásban nem rögzítettek, így azok lejegyzésére – a tanácskozásról készült hangfelvétel alapján – a szerkesztők vállalkoztak. Ők próbálták kiküszöbölni az elhangzott mondatokból az élőbeszéd esetlegességeit, de érdemi módosítást csak ott hajtottak végre, ahol a gondolatok érthetősége, követhetősége érdekében a korrekció föltétlenül szükséges volt. Az így létrejött szövegek tehát írott alkotásokká váltak, műfaji szempontból azonban jelentősen eltérnek a kötet többi írásától.

A felvételek alapján készült lejegyzéseket a dokumentumjelleg megőrzése érdekében nem autorizáltattuk az egykori előadókkal. Nem közöltük a szóbeli hozzászólásokat, amelyek többsége – különösen kitűnő történész barátunk, Révész Sándor megjegyzései – árnyaló-korrigáló célzattal hangzott el; ezeket a korrekciókat a szerkesztés során érvényesítettük, a pluszinformációkat beépítettük a lejegyzett szövegbe. Tördelt korrektúrát csakis a kéziratként benyújtott tanulmányok szerzőinek küldtünk.

Kötetünkkel a Király István 100. születésnapját ünneplő kiadványok (*Petőfitől Tandoriig*,² *Király István öröksége*³) impozáns sorozatát kívánjuk trilógiává (a 2017-es posztumusz *Naplóval*:⁴ tetra-

lógiává) bővíteni. Előkészítve a terepet a további irodalomtörténeti kutatásoknak, s jelezvén egyúttal a szerkesztőbizottság eltökéltségét a Király István-i életmű, szellemiség és a még sok meglepetést tartogató kéziratok hagyaték gondozására, publikálására vonatkozóan.

Jegyzetek

1 Király István nyomában. Tanulmányok, esszék, emlékek. Szerkesztette: Agárdi Péter – Bolvári-Takács Gábor – Mórocz Gábor – Soltész Márton. Zempléni Múzsza Alapítvány, Sárospatak, 2023. 160 o. ISBN 978-615-82273-0-8

2 Király István: *Petőfitől Tandoriig*. Tanulmányok, esszék, interjúk. Szerkesztette: Agárdi Péter – Soltész Márton. Osiris Kiadó, Budapest, 2021. 784 o. ISBN 978-963-276-381-1. Osiris Irodalomtörténet – Tanulmányok. Sorozatszerkesztő: Gyurgyák János. ISSN 2786-2216

3 Király István öröksége. Írások tőle és róla. A kötet anyagát összeállította: Agárdi Péter – Bolvári-Takács Gábor – Mórocz Gábor – Soltész Márton. Szerkesztette: Bolvári-Takács Gábor. Zempléni Múzsza Alapítvány, Sárospatak, 2021. 380 o. ISBN 978-615-01-0873-5

4 Király István: *Napló 1956–1989*. Szerkesztette: Soltész Márton. Sajtó alá rendezte: Katona Ferenc – Soltész Márton – T. Tóth Tünde. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2017. 1080 o. ISBN 978-963-14-3512-2. Tények és tanúk. ISSN 0324-797X

BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor

A pataki diákanekdoták kiadástörténetének száz éve

A hagyomány szerint 1531-ben alapított Sárospataki Református Kollégium diákanekdotáinak gyűjtése szervezett formában mintegy száz éve kezdődött. Megindulása és későbbi intenzitása szoros összefüggött az öregdiák mozgalom intézményesülésével, illetve mindenkor érdekérvényesítő képességével. A mozgalom e tekintetben komoly kulturális értékmentő és értékteremtő miszsiót teljesített.

Az anekdotagyűjtés a Budapesten 1921. március 12-én 25 taggal megalakult Pataki Diákok Szövetsége (PDSZ) keretében indult. A jogi személyiség nélküli szervezet létrehozását Panka Károly és Tóth Endre öregdiákok kezdeményezték. A foglalkozását tekintve országgyűlési könyvtárigazgató Panka Károly és a szintén volt pataki diák Komáromi János író 1926. február 25-én felhívást fogalmaztak diákanekdoták beküldésére. A hírlapokban megjelent közlemény nyomán március 30-án beérkezett az első kézirat. A sikeres gyűjtés alapján októberben már az anekdotakötet előfizetési felhívását körözhették. A szerkesztés gyorsan lezárult, s 1926 decemberében napvilágot látott *A pataki diákvilág anekdotakincse, I. kötet*. Komáromi János közreműködésével szerkesz-

tette Panka Károly, kiadja a Sárospataki Diákok Országos Szövetsége (*sic!*), Budapest, 1927.

Az A/5 formátumú, 272 oldalas kiadvány Radácsi György *Régi pataki diákelet* című 1906-os keltezésű bevezetőjével indul. Az anekdoták Comeniustól a 19. század második végéig terjednek, a beküldők között kiemelkedik id. Harsányi István, erőteljesen jelen van Emődy László, Makláry Pap Miklós és a kötet két szerkesztője. Megjelennek különféle csoportosítású diáknévsorok, s végezetül Zempléni Árpád írása a mendikásról. A kötet végén elhelyezték Komáromi János *Pataki diákok* című, 1925-ben megjelent regényének hirdetését, amely az első kifejezetten e tárgyú szépirodalmi mű volt.

Az anekdotagyűjtés folytatódott. Panka és Komáromi a II. kötet előkészületeiről már az 1926. októberi hírlevélben tájékoztatást adott. A szövegek ugyan lassabban érkeztek, de így is összegyűlt annyi, hogy 1928. május 12-én, a PDSZ társasvacsoráján felolvasást tarthattak az anyagból.

Ahogy közeledett a pataki kollégium alapításának 400. évfordulója (1931), úgy erősödött az öregdiák mozgalom aktivitása. Ennek csúcspontjaként Sárospatakon 1928. október 6-án megalakult

a Pataki Diákok Országos Szövetsége (PADOSZ) mint alapszabállyal rendelkező, önállóan gazdálkodó szervezet. Az országos lefedettséget elősegítendő, másfél éven belül színre léptek a vidéki fiókegyesületek. Elsőként a budapesti PDSZ alakult át a szövetség Budapesti Egyesületévé (1929. november 8.), ezt követték az újonnan létrejövő debreceni (1930. február 3.), nyíregyházi (1930. június 14.) és miskolci (1930. június 19.) fiókok.

A szervezeti változások erősítették Panka és munkatársai törekvéseit, hiszen a megnövekedett mozgástér reális közelségbe hozta, hogy a második anekdotakötet a 400. éves évfordulóig elkészüljön. A budapesti fiókegyesület 1930. január 11-ei társasvacsoráján ismét az addig beérkezett kéziratokból rendeztek felolvasást, februárban pedig a szerkesztők közzétették az előfizetési felhívást. A kiadvány júliusban megjelent: *A pataki diákvilág anekdotakincse, II. kötet*. Komáromi János közreműködésével szerkesztette Panka Károly; kiadja a Pataki Diákok Országos Szövetsége Budapesti Egyesülete, Budapest, 1930. A korábbinál valamelyest vékonyabb, 232 oldalas kötet Gonda Béla diákemlékeivel kezdődik, majd következnek az anekdoták, immár főleg a 19. század második feléből. A beküldők között a legszorgalmasabb továbbra is Panka Károly volt. A kötet utolsó harmada eltért az előzőtől: a *Diákélet* című fejezetbe főként tényszerű összefoglalások, leírások kerültek.

Sajnos az első kötet eladási mutatói és a közelgő négyszáz éves évforduló alapján remélt piaci kereslet elmaradt a várakozástól. A második kötet kiadása komoly veszteséggel járt. Aligha tévedünk, ha en-

nek okát kisebb részben az említett tematikai változásnak, nagyobb részben a világgazdasági válság begyűrűző hatásának tulajdonítjuk. Tény, hogy Panka Károly már a megjelenés hónapjában, július 7-én ismételt előfizetési felhívást tett közzé, emellett népszerűsítő sajtókampány indult. A *Vén Diákok Lapja* című országos periodika augusztus 1-jei száma szemelvényeket tett közzé a kötet anyagából, az 1931. március 15-ei lapszámban pedig könyvismertetés jelent meg.

A 400. alapítási évforduló gerincét az 1931. szeptember 30-án és október 1-jén rendezett sárospataki programok jelentették, amelyeken mintegy 1400 meghívott vett részt, köztük legfelső szintű állami és egyházi vezetők. Az anekdotagyűjtés ezután átmenetileg abbamaradt, a PADOSZ Budapesti Egyesületében legalábbis 1935-ben merül fel a folytatás: a január 28-ai körlevélben egyebek mellett felhívást tettek közzé anekdoták beküldésére a III. kötethez. A közleményt 1936. december 22-én megismélték, s az 1937. május 5-ei tisztújító közgyűlésen Panka Károly tájékoztatást adott a III. kötet készülségi fokáról. Az év végi körlevél ismét tartalmazta a felhívást. Anekdoták ugyan érkeztek, de a kötet összeállítására az egyre feszültebb politikai helyzetben végül nem került sor. A PADOSZ tevékenysége fokozatosan elhalt, a szervezet 1943-ban befejezte működését.

A második világháború, de különösen a kommunista hatalomátvétel után a pataki öregdiák mozgalom szervezése politikai okokból lehetetlenné vált. A Sárospataki Református Kollégium oktatási egységei fokozatosan megszűntek vagy állami kezelésbe kerültek. A nép-

főiskola 1948-ban fejezte be működését. Az Angol Internátus 1949-ben fölvette Kossuth Lajos nevét, egy évre rá megszűnt, a könyvtárát átköltöztették a Nagykönyvtárba. Ugyancsak 1950-ben került sor a tanítóképző államosítására. A következő évben bezárt a teológiai akadémia. Végül a gimnáziumot és diákotthonait is elvették: az iskola 1952. augusztus 1-jétől állami Rákóczi Gimnáziumként működött tovább. Az egykori Kollégiumból csak a Nagykönyvtár maradt meg egyházi intézményként, s tudományos gyűjteményként őrizte a jogfolytonosságot. Ez érthetően megtörte az öregdiákok lendületét.

A mozgalom újraindulására az 1956 utáni konszolidáció enyhülő politikai klímája adott lehetőséget. A Pataki Diákok Baráti Társasága Miskolci Csoportja Palumby Gyula vezetésével 1959-től kezdve folyamatosan működött. 1960 júniusában Harsányi István kezdeményezésére találkoztak a fővárosi illetőségű öregdiákok a budapesti Rózsadomb Étteremben, s informálisan megalakult a Sárospataki Diákok Budapesti Baráti Társasága. 1963 júniusában Sárospatakon hat évfolyam közös találkozóján létrehozták a Pataki Diákok Baráti Társaságát. 1963 decemberében Horkay László vezetésével megalakult a Sárospataki Öregdiákok Debreceni Baráti Köre. Ezzel szinte visszaállt a PADOSZ harmincas évekbeli országos szervezetsége. Az anekdotagyűjtéshez a Sárospataki székhelyű Pataki Diákok Baráti Társasága tette meg az első lépést: 1964-ben a pataki anekdotakincs III. kötetére 2000 Ft-ot különítettek el.

A tényleges gyűjtőmunka a hetvenes években bontakozott ki. 1970 áprilisá-

ban a Rákóczi Gimnáziumban megindul a *Sárospataki Krónika* című diáklap, amelyben az 1981-es megszűnésig folyamatosan helyet kaptak anekdoták. Hubay Barna és Tukacs Béla szervezésében a Budapesti Baráti Kör 1975. március 21-én anekdota-estet tartott az 1930–1950 közötti évtizedekből. A második anekdota-estre 1976. május 28-án, a harmadikra 1977. május 27-én, a negyedikre 1978. május 26-án került sor. Az időközi hírlevelekben folyamatosan kérték a beküldést. A Debreceni Baráti Kör 1970 márciusában és 1975 májusában tartott hasonló programot.

A gyűjtés motorja Harsányi István volt, aki 1978 januárjában közzétette a III. kötet előfizetési felhívását. Azonban bármennyire igyekezett is, a kiadvány megjelenését nem sikerült tető alá hoznia. Ebben – eltérő súllyal – egyaránt szerepet játszottak kultúrpolitikai, finanszírozási és kiadástechnikai okok. A téma mindazonáltal nem került le a napirendről: a Debreceni Baráti Kör 1980 májusában, a miskolci 1986 februárjában rendezett anekdota-estet.

Az áttörést 1989-ben a politikai rendszerváltozás és a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány (SRKA) mint civil szervezet megalakulása jelentette. Az öregdiákok (újabb anekdota-estek Budapesten 1992 decemberében, Debrecenben 1994 októberében) kitarthatásán felbuzdulva az SRKA kuratóriuma 1995. december 16-án támogatásáról biztosította a III. kötet megjelentetését, 1996. február 17-én pedig megerősítette a különböző diákgenerációkat képviselő szerkesztőbizottságot. A kiadást a pataki diákok 1996. június 27–30-ai világtalálkozója időzítették: *A pataki diák-*

világ anekdotakincse, III. kötet. Harsányi István gyűjtése alapján, Fekete Gyula közreműködésével. Szerkesztők: Benke István, Bolvári-Takács Gábor, Egey Tibor, Király Zoltán, Lázár Oszkár, Szabó Csaba. Nyelvi lektorálás, nyomdai előkészítés, tördelés: Lázár Oszkár. Kiadja a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány, Sárospatak, 1996. A 242 oldalas kiadvány – a címnegyedében jelzettekkel összhangban – Harsányi István korábbi gyűjtésén alapult, így anyagát nagyobb részben a 20. század első felének diákélete, kisebb részben az államosított gimnázium első éveinek időszaka képezte. A szerkesztőségi bevezető és Egey Tibor írása után a kötet nyitányát Fekete Gyula *Örök szeptember* című novellája jelentette, a szerző *Bodrog-parti szerelmek* című regényéből (Komáromi János után ez a második pataki diákregegy). A szerkesztők ügyeltek arra, hogy az anekdoták minél jobban közelítsenek a műfaj formai jellemzőihez: rövid terjedelem, párbeszédes leírás, csattanó.

A kötet sikerét megelőlegezve az Alapítvány kuratóriuma 1996. május 4-én meghosszabbította a szerkesztőbizottság megbízását a IV. kötet előkészítésére. A III. kötet végén közzétett felhívásban ennek megjelenését 1997-re prognosztizálták. Bármennyire jelentős volt is a felbuzdulás, az új kézirat csak öt év múlva állt össze. A sajtó alá rendezésben Király Zoltán vállalt meghatározó szerepet. A IV. kötet anyagából a Sárospataki Diákok Budapesti Egyesülete 2001 januárjában tartott bemutatót, a miskolciak októberben. A kötet költségeit továbbra is az Alapítvány fedezte, a kiadást azonban az 1996. november 30-án újjáalakult Pataki Diákok Szövetsége

(PADISZ) vállalta magára. A Szövetség 2001. december 14-én Sárospatakon megrendezte az I. Pataki Diákok Emléknapját, ennek keretében került sor a IV. kötet sajtóbemutatójára: *A pataki diákvilág anekdotakincse, IV. kötet.* Feldolgozta és sajtó alá rendezte Király Zoltán. Szerkesztők: Benke István, Bolvári-Takács Gábor, Egey Tibor, Király Zoltán, Lázár Oszkár, Szabó Csaba. Nyelvi lektorálás, lábjegyzetek, nyomdai előkészítés, tördelés: Lázár Oszkár. Kiadja a Pataki Diákok Szövetsége, Sárospatak, 2001. Az eddigiekhez hasonló formátumú és terjedelmű – ezúttal 260 oldalas – kiadvány szerkezete követte az előző kötetét. Az anekdoták többsége immár az 1940-es évektől a 80-as évek végéig terjedő időszakot idézte föl, s a gimnázium mellett erőteljesen megjelent a tanítóképző. A kötet végén – szokás szerint – felhívták a figyelmet, hogy a gyűjtés tovább folytatódik. A szerkesztőbizottság az 1990 után érettségizett Nagy Szabolccsal bővült.

A munkát koordináló Király Zoltán 2009 áprilisában jelezte az SRKA kuratóriumának, hogy az V. kötet anyaga összeállt. Az Alapítvány ismét vállalta a kiadást, megkezdődhetett a sajtó alá rendezés, majd a nyomdai előkészítés körülmekintő munkája. A szerkesztésben oroszánrészt vállaló Király Zoltán a kötet megjelenését nem érthette meg, 2011. április 4-én elhunyt. A kiadványt szerkesztőtársai az ő emlékének ajánlották: *A pataki diákvilág anekdotakincse, V. kötet.* Sajtó alá rendezte és feldolgozta: Király Zoltán†. Szerkesztők: Benke István, Bolvári-Takács Gábor, Egey Tibor, Király Zoltán†, Lázár Oszkár, Nagy Szabolcs, Szabó Csaba. Nyelvi lektorálás,

lábjegyzetek, nyomdai előkészítés, tördelés: Lázár Oszkár. Kiadja a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány, Sárospatak, 2012. Az öt közül legterjedelmesebb, 292 oldalas opusz anekdotái között immár 21. századi történetek is megjelentek. A bevezetőben megtaláljuk a műfaj Király Zoltán által leírt meghatározását: „az anekdota rövid, személyhez, időhöz és helyhez kötött hiteles, egyes emberekre, társadalmi csoportokra, kisebb-nagyobb közösségekre, a kor társadalmi viszonyaira is jellemző, gunyoros, komikus, jóízű előadásban megfogalmazott, rendszerint több-kevesebb humorral színezett, csattanós történet.”

A széria, egy évtizedes szünet után, idén folytatódik: *A pataki diákvilág anekdotakincse, VI. kötet.* A sorozatot szerkeszti: Bolvári-Takács Gábor és Ugrai János. Sajtó alá rendezte: Bolvári-Takács Gábor. Kiadja a Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 2023. A kötet alapját Galgóczy Gyula (1887–1966) diákemlékei képezik. Keletkezésük körülményeit Szüle Tamás, a szerző unokája, bevezetőjében összefoglalta; a kézirat általa jutott el a szerkesztőkhöz. A szinte nyomdakészen megfogalmazott szöveg nem csak pontos kifejezőmódja és stilisztikai egységessége miatt kuriózum. Ilyen terjedelmű (harminc fejezet!) összefüggő, a teljes diákidőszakot átfogó memoárral eddig nem találkoztunk. Galgóczy az 1897/98. tanév elejétől (gimnázium, I. évf.) az 1905/06. tanév végéig (teológia, I. évf.) járt Patakra. Írásából a századforduló iskolája a maga valóságában tárul elénk, tanári szigorával és belső diákvizonyaival, hallatlanul erős önkormányzatiságával és politikai-közéleti affinitásával, és persze csínytevésre mindig kész

diákjaival. A kötet második részében „Pataki diákemlékek a 20. századi szépirodalomban” címmel Dobos László, Gulyás István, Koncsol László, Lőrinczy György, Mács József és Mórincz Zsigmond írásai olvashatók, szerzőik pataki diákéveinek időrendi sorrendjében. A válogatás során a szerkesztők arra törekedtek, hogy átfogják a 19. század második felétől a 20. század közepéig terjedő időszakot, s legyen köztük gimnáziumi és tanítóképzős emlék egyaránt. Az olvasó különféle műfajokkal találkozhat: lírai esszé és anekdotikus novella, memoár és önéletrajzi elemekkel vegyített kispróza, hallomásból leírt és személyesen átélt történetek.

A szerkesztők szándéka a sorozat immár rendszeres időközönként történő folytatása – amelyhez nélkülözhetetlen a pataki öregdiákok és tanárok közreműködése. Sárospatak neveltjei és pedagógusai joggal vallják, hogy élni és alkotni csak „hittel és humorral” érdemes.

Egyetemi könyvespolc

GULYÁS Enikő

Nagy problémák megoldása öt nap alatt

Az innováció és a termékfejlesztés világában a hatékonyság és az időzítés kulcsfontosságúak. Nem vesztegethetjük időnket végtelen brainstormingokra vagy meetingekre. A Jake Knapp, John Zeratsky és Braden Kowitz által írt *Sprint. Hogyan oldjunk meg nagy problémákat és teszteljünk új ötleteket öt nap alatt?* című könyv olyan rendkívül hatékony módszert mutat be, amellyel a problémamegoldás és az ötletvalidáció gyorsabbá és eredményesebbé válik, legyen szó vezető nélküli autó megépítéséről, vagy középiskolások matematikai projektjének kivitelezéséről.

A Google Ventures három partnerre által kidolgozott „Sprint” elnevezésű módszer egy hét, azaz öt munkanap alatt lehetővé teszi, hogy egy nagy problémát alaposan elemezzünk és teszteljünk: • Hétfőn meghatározzuk a célt • Kedden elkészítjük a lehetséges megoldások vázlatát • Szerdán kiválasztjuk a legjobb megoldást • Csütörtökön készítünk egy valósághű prototípust • Pénteken elvégezzük a tesztet valós felhasználókkal és kiértékeljük az eredményeket.

A könyv részletesen bemutatja a Sprint folyamatát, lépésről lépésre, olvasmányos formában, sok-sok példával és esettanulmánnyal szemlélítve, a végén

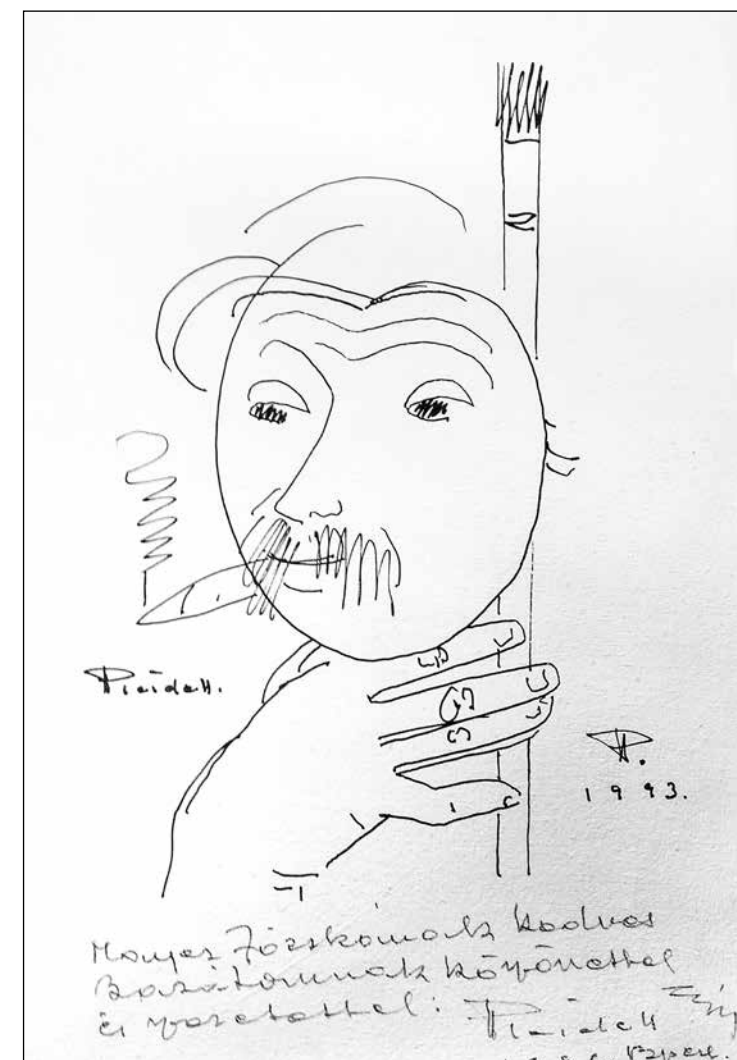
pedig ellenőrző listával, bevásárlólistával, valamint napra bontott útmutatóval igyekszik támogatni az olvasót, hogy mi is sikeres Sprintet tudhassunk magunk mögött.

Miért tartom hasznosnak a kötetet?

- Izgalmas lehet egy-egy brainstorming, azonban ami ekkor még jó ötletnek tűnik, nem feltétlenül lesz a legjobb megoldás a valóságban.
- Az ötletek csak ötletek maradnak mindaddig, amíg valamilyen módon ki nem próbáljuk őket, de azt is mondhatnám, „a puding próbája az evés”, a módszernek köszönhetően öt nap alatt letesztelhető, kipróbálható az elképzelésünk.
- A bevont emberek elköteleződnek a projekt mellett, és a lehető legjobb megoldást próbálhatjuk ki, mielőtt hosszú időre lekötneink forrásainkat.
- Úgy gondolom, hogy öt nap fókuszált munkával nagyobb és jobb eredmény érhető el, mint hónapokig tartó, végeláthatatlan meetingekkel, ahol a résztvevők közben egyéb ügyeiket intézik.
- Végül pedig: gyakran hosszabb időt vesz el a keretek megtalálása, ki-

dolgozása, mint a tényleges munka elvégzése. A könyvben bemutatott módszer nem enged tévelyegni, minden lépést kidolgoztak, teszteltek és optimalizáltak, ezáltal az általuk elkövetett szervezési hibák nélkül tudunk hatékonyan foglalkozni a saját problémánk megoldásával.

(Jake Knapp – John Zeratsky – Braden Kowitz: *Sprint. Hogyan oldjunk meg nagy problémákat és teszteljünk új ötleteket öt nap alatt?* Fordította: Hemrik Magdolna. HVG Könyvek, Budapest, 2017. 272 o. ISBN: 978-963-304-453-7)

Pleidell János:
Önarckép

A Zempléni Múzsá XXIII. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke

2023. évi 1–4. (89–92.) számok

Klasszikusok – kemény korokból

Arany János: A walesi bárdok (XXIII/4/2, 103)

Bajza József: Széphalom (XXIII/3/2)

Petőfi Sándor: Szörnyű idő... (XXIII/1/2)

Látótér

Bátoriné Misák Marianna: Lorántffy Zsuzsanna sárospataki udvari iskolája (XXIII/3/14–23)

Cseh Gizella: Hugonnai Vilma konfliktusai és emlékezete (XXIII/4/34–39)

Dankó László: Új turisztikai megközelítések Sárospatak és Zemplén turizmusában (XXIII/3/24–39)

D. Molnár István: Egy elfelejtett hegyaljai költő: Zempléni Árpád (XXIII/2/23–36)

Frisnyák Sándor: Tokaj-Hegyalja történeti tájhasználata és térszerkezete (895–1920) (XXIII/2/5–15)

Godzsák Melinda – Kovács Attila: Tokaj-Hegyalja aktív turisztikai fejlesztése (XXIII/3/40–49)

Kelemen Judit: Hodossy Béla zenepedagógiai munkássága (XXIII/1/29–40)

Lívják Emília: Tanulást támogató mozgásprogram hatásvizsgálata. Egy kutatás tapasztalatai és tanulságai (XXIII/4/40–50)

Ludnikné Pálfi Dorina: Az ókori görög nevelés és az antik héroszok (XXIII/4/27–33)

Molnár Dávid: Filiczki János „Kardashian-indexe”. Egy szinte elfeledett humanista költő irodalmi hírnevéről (XXIII/1/16–28)

Monok István: Egy borvidék írott öröksége feltárásának elvi megfontolásai – a tokaji borról szóló 18. századi könyvek (XXIII/1/5–11)

Pusztay János: Közép-Európa: nyelvtemető vagy nyelvinkubátor? (XXIII/3/5–13)

Soltész Márton: Az irodalomtörténet reszpublikája? Eredmények és perspektívák az 1945 és 1989 közötti korszak irodalompolitikájának történeti kutatásában (XXIII/2/37–41)

Támba Renátó: Csellengők, kis koldusok, éhező gyerekek. Gyermekalakok a francia naturalizmus festészetében (XXIII/4/5–26)

Vasas Tamás: A nehézkedés természete (Szisztematikus kegyelemtani horizontok Simone Weil írásaiban) (XXIII/2/16–22)

Vozdvizsenszkij Vagyim Olegovics: Orosz cárok bora – a magyar borok királya. A Magyar Borok Császári Bizottsága Tokaj-Hegyalján (1733–1798) (XXIII/1/12–15)

Látóhatár

Bene Zsuzsanna – Mathiász Erzsébet: Mathiász János öröksége (XXIII/4/71–77)

Egri Károly: Rendhagyó sárospataki gomba-kalendárium. Egy megszállott „ökolokálpatrióta” mikológiai megfigyelései és emlékei (XXIII/4/78–90)

Galgóczy Gyula diákélményei *A pataki diákvilág anekdotakincse* készülő hatodik kötetéből (közvetteszi: Bolvári-Takács Gábor) (XXIII/3/80–89)

Koncz Gábor: Búcsú dr. Nagy Károlytól (XXIII/1/62–63)

Koncz Péter: Klímabarát gyepgazdálkodás (XXIII/1/64–69)

Kopasz Gáborné: Hagyományörzés és tehetséggondozás Cigándon (XXIII/3/69–79)

Kovács Zsolt: Címerekről és címertervezésről (XXIII/3/50–58)

Lukács János: Búcsú Hámori Ferentől (XXIII/2/87–89)

Műemléki és múzeumi tudósítások Sárospatakról, 1968–1970 (közvetteszi: Bolvári-Takács Gábor) (XXIII/2/73–86)

Nazim Hikmet: A függetlenség eposza (fordította és a bevezetőt írta: Tusnady László) (XXIII/2/42–72)

Sárospatak városfejlődésének kezdetei (1968–1977) egy korabeli dokumentum tükrében (közvetteszi: Bolvári-Takács Gábor) (XXIII/1/70–86)

Szulovszky János: A képzőművész Hoppál Mihály (XXIII/1/41–46)

Tusnady László: Az olasz Parnasszus vándora. Madarász Imre hatvanéves (XXIII/1/59–61)

Vámosi Katalin: A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma Képzőművészeti Gyűjteményének gyarapodása 1998–2008 között (XXIII/4/51–60)

Látószög

A. Gergely András: Lassú önéletrajz (XXIII/2/96–98)

Bakonyi István: Vallomások tájról, hazáról, kultúráról (XXIII/2/99–101)

Bihari Sándor: Tanulmányok a felső-magyarországi reformátusokról (XXIII/2/93–95)

Bodnár Krisztián: Kazinczy Ferenc képzőművészeti érdeklődése a (neo)klasszicizmus kontextusában (XXIII/1/90–92)

Bolvári-Takács Gábor: A pataki diákanekdoták kiadástörténetének száz éve (XXIII/4/93–97)

Bolvári-Takács Gábor: Aki látja a fától az erdőt. Tiszteletkötet Stumpf Istvánnak (XXIII/1/96–98)

Falus Iván – Hauser Zoltán: Pedagógiai kérdések és válaszok a rezilienciáról (XXIII/2/90–92)

Gulyás Enikő: Nagy problémák megoldása öt nap alatt (*Egyetemi könyvespolc*) (XXIII/4/98–99)

Kováts Dániel: Előszó a sárospataki óvodapedagógus-képzés jubileumi kötetéhez (XXIII/1/93–95)

Lovas Anett: Óda a barátsághoz (*Egyetemi könyvespolc*) (XXIII/2/102)

Mórocz Gábor – Soltész Márton: Előszó a *Király István nyomában* kötetéhez (XXIII/4/91–92)

Oláh Róbert: A Bibliotheca Corvina „sorsa, küldetése és végzete” (XXIII/1/87–89)

Peremartoni Krisztina: Tavaszi szél vizet áraszt (XXIII/3/92–93)

Sándor Zsuzsa: Meghökkenítő művészeti párhuzamok egy különleges művésztől (*Egyetemi könyvespolc*) (XXIII/3/97–98)

Trencsényi László: A gyermekkultúra hőszai (XXIII/3/94–96)

Turi Sándor: Miért szükséges a tájismeret? (*közzéteszi: Turi Gábor*) (XXIII/3/90–91)

Egyéb

A Zempléni Múzsza XXII. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke. 2022. évi 1–4. (85–88.) számok (*összeállította: Bolvári-Takács Gábor*) (XXIII/1/99–101)

A Zempléni Múzsza XXIII. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke. 2023. évi 1–4. (89–92.) számok (*összeállította: Bolvári-Takács Gábor*) (XXIII/4/100–102)

Pusztay János: Kilencvenedik szám (XXIII/2/2)

Számunk szerzői (XXIII/1/4; XXIII/2/4; XXIII/3/4; XXIII/4/4)

Illusztrációk

Hoppál Mihály festményei (XXIII/1)

Kovács Zsolt által tervezett Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyei települési címerek (XXIII/3)

Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma (Sárospatak) Képzőművészeti Gyűjteménye (XXIII/4)

Urbán György „Sárospatak” című festménye (XXIII/2)

(Az egyes tételek után zárójelben az évfolyamszám/lapszám/kezdő–záró oldalszám, az illusztrációknál az évfolyamszám/lapszám olvasható. A tartalomjegyzéket összeállította: Bolvári-Takács Gábor)

